

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

ARAP GRAMERİNİN GELİŞİM SÜRECİNDE MİSİR DİL EKOLÜ

Hüseyin ERSÖNMEZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
ARALIK-2016**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

ARAP GRAMERİNİN GELİŞİM SÜRECİNDE MİSİR DİL EKOLÜ

**DANIŞMAN : Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
JÜRİ : Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN
JÜRİ : Yrd. Doç. Dr. Ferhat YILMAZ**

Hüseyin ERSÖNMEZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
ARALIK - 2016**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP GRAMERİNİN GELİŞİM SÜRECİNDE MISIR
DİL EKOLÜ

Kod No :

Bu Tez 29/12/2016 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
BAŞKAN

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN
ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Ferhat YILMAZ
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Abdullah SOYSAL

Enstitü Müdürü

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ARAP GRAMERİNİN GELİŞİM SÜRECİNDE MİSİR DİL
EKOLÜ**

Hüseyin ERSÖNMEZ

Danışman : Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ

Yıl : 2016, Sayfa: 70+7

Jüri : Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ (Başkan)
: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Ferhat YILMAZ (Üye)

Arap nahviyle alakalı çalışmalar erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Arapların diğer milletlerle irtibata geçmesi farklı milletlerden insanların İslâm'a girmesine vesile olmuştur. Bu durum ise Arap olmayan Müslümanların, Ku'rân dili olan Arapçayı öğrenmeye meyletmelerine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmamızda Mısır'daki gramer faaliyetleri ve burada yetişen dilciler üzerinde durulmuştur. Mısır Dil Ekolü, Basra ve Kûfe ekolü gibi orijinal görüşler ortaya koymamış, bu iki ekol arasından tercihlerde bulunmuş eklektik bir yapıya sahiptir. Mısır Dil Ekolü Gramer faaliyetlerinin öğretilmesi üzerinde durmuş, bu vesileyle Mısırlı dilcilerin ortaya koymuş oldukları eserler, medreselerde uzun yıllar okutulmuştur. İbnu'l-Hâcib, İbn Hişâm, es-Suyûtî gibi dil âlimleri tarafından temsil edilen Mısır Dil Ekolü, arap gramerinin gelişim sürecinde, gramer faaliyetlerine çokça katkı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil, Mısır, Ekol, Nahiv.

**DEPARTMENT OF ISLAMIC SCIENCES
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

**THE EGYPTIAN LANGUAGE SCHOOL IN THE
DEVELOPMENT PROCESS OF ARABIC GRAMMAR**

Hüseyin ERSÖNMEZ

Supervisor : Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ

Year : 2016, Pages: 70+7

**Jury : Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ (Chairperson)
: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN (Member)
: Yrd. Doç. Dr. Ferhat YILMAZ (Member)**

Work related to the Arabic nahv began from early times. The communication of Arabs to other nations has been instrumental in allowing people from different nations to enter Islam. This situation has laid the foundation for non-Arab Muslims to tend to learn Arabic the Qur'an language. In our work, it is focused on grammatical activities in Egypt and the linguists that grow there. The Egyptian Language School has an eclectic structure, which does not reveal original views, such as the Basra and Kufa Schools, but has a preference among these two schools. The Egyptian Language School emphasized the teaching of grammatical activities, so that the works of the Egyptian Language School lecturers were taught for many years in the Madrasas. The Egyptian Language School, represented by language scholars such as Ibnu'l-Hâcib, Ibn Hisam, as-Suyuti, contributed a lot to grammar activities in the development of Arabic grammar.

Keywords: Language, Mısır, School, Grammar.

ÖN SÖZ

Arap grameriyle ilgili çalışmaların, Hz. Ali'nin yönlendirmesiyle Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 67/686) tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir. Kur'an'ın doğru okunup anlaşılması için yapılan bu çalışmalar, Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs gibi ilim merkezlerinde daha sistemli halde tartışılmaya başlanmış ve bir ilim dalı hüviyeti kazanmıştır.

Arap gramerinin temel iki ekolünü oluşturan Basra ve Kûfe'deki dilciler, çöllerde yaşayan ve dilleri bozulmamış Arap kabilelerini ziyaret ederek dil malzemeleri toplamış, dil kurallarını ilk elden derlemeye çalışmışlardır. Dilsel malzeme toplayan bu dilciler, kendilerine farklı kriterler belirlemiş ve bu belirledikleri kriterler dil kurallarını ortaya koyarken birtakım farklılıkların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu anlamda Basralı dilciler bedevî Araplardan dilsel malzeme toplarken, daha titiz davranmış, yabancı unsurlarla temas halinde olan ve dillerinin bozulma ihtimali olan kabilelerden rivayet kabul etmemişlerdir. Basralılar Kays, Temim, Esed, Huzeyl, Kinâne ve Tayy gibi kabilelerden dilsel malzemeleri toplamışlardır. Kûfeliler ise bu konuda biraz daha esnek davranmış, diğer arap kabilelerinden de dilsel malzeme derlemişlerdir. Ayrıca Basralı dilciler derledikleri dilsel malzemelerden sadece çok kullanılan lafızları kıyas yoluna gitmiş, Kûfeli dilciler ise tek bir rivayeti dahi kıyası kullanmak için yeterli görmüşlerdir. Basra ve Kûfe ekollerinin temeldeki bu metot farklılıkları, farklı gramer kurallarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu farklılıklar kendilerinden sonra ortaya çıkan Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerini de etkisi altına almıştır.

Bu anlamda üzerinde durmaya çalıştığımız Mısır dil ekolü ve burada yetişen dilciler, daha çok bu iki dil ekolünün metotlarından ve görüşlerinden tercihlerde bulunmuş ve gramer kurallarının sistematik hale getirilmesine yardımcı olmuşlardır. Mısır'da gramer çalışmaları Abdurrahman b. Hürmüz, Verş ve Osman b. Saîd gibi kıraat âlimleri vesilesiyle başlamıştır. Bağımsız anlamda gramer faaliyetleri ise Vellâd b. Muhammed et-Temîmî el-Masâdirî ve onun talebeleri aracılığıyla silsile halinde devam etmiştir. Bu vesileyle Mısır'da, Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/949), İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn 'Akîl (ö. 769/1367), es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi önemli dilciler yetişmiştir.

Ülkemizde yapılan çalışmalarda üzerinde yeterince durulmadığını gördüğümüz Mısır dil ekolünü, bu çalışmamızda üç bölüm halinde ele almaya çalıştık. Birinci bölümde dilin ortaya çıkışı ve kaynağı, dillerin tasnifi, bu dil tasnifinde Arapçanın konumu ve arap nahvinin ortaya çıkışı ve gelişme sürecine değinilmiştir. İkinci bölümde arap gramerinin derlenmesi ve bu derlemeyle birlikte ortaya çıkan Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs dil ekolleri ve bu ekollerin metotları, görüşleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, çalışmamızın esas konusu olan Mısır dil ekolü ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle Mısır'daki gramer faaliyetlerinin başlangıcı, Mısır dil ekolünün özellikleri ve diğer ekollerle olan ilişkisi ele alınmış, daha sonra ise burada yetişen dilciler ve nahiv görüşleri tetkik edilmiştir.

Çalışmamın başından itibaren ilgi ve desteğini esirgemeyen, tecrübe ve bilgilerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ'ye, kendisine

müracaat ettiğim zamanlar fikirleriyle yön veren ve yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. M. Akif ÖZDOĞAN'a, Okt. Dr. Abdulbade ALNİRBÂNÎ'ye ve çalışma arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Hüseyin ERSÖNMEZ

ARALIK-2016

,

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	VII
1.GİRİŞ	1
1.1. Konunun Amacı ve Önemi.....	1
1.2. Tez Konusunun Yöntemi	1
1.3. Önceki çalışmalar.....	1
2. DİL.....	3
2.1. Dilin Ortaya Çıkışı ve Kaynağı.....	3
2.1.1. Tevkîfî/İlâhî Görüşü	4
2.1.2. Muvâza’a/Uzlaşî Görüşü	4
2.1.3. Sentez/Birleştirici Görüşü.....	4
2.2. Dillerin Tasnifi	5
2.3. Arap Dilinin Tarihçesi.....	5
2.4. Arap Nahvinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Süreci	7
3. ARAP GRAMERİ EKOLLERİ	11
3.1. Basra Dil Ekolü	11
3.2. Kûfe Dil Ekolü	13
3.2.1. Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Metot Farklılıkları	14
3.2.2. Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki İstılah Farklılıkları	17
3.2.3. Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Görüş Farklılıkları	18
3.3. Bağdat Dil Ekolü.....	20
3.4. Endülüs Dil Ekolü	22
4. MISIR DİL EKOLÜ	24
4.1. Mısır’daki Gramer Faaliyetleri ve Mısır Dil Ekolünün Ortaya Çıkışı	24
4.2. Mısır Dil Ekolünün Özellikleri	24
4.3. Mısır Dil Ekolünün Diğer Dil Ekolleriyle Olan İlişkisi.....	25
4.3.1. Basra Dil Ekolü İle Olan İlişkisi	25
4.3.2. Kûfe Dil Ekolü İle Olan İlişkisi	26
4.3.3. Bağdat Dil Ekolü İle Olan İlişkisi.....	28

4.3.4. Endülüs Dil Ekolü İle Olan İlişkisi.....	29
4.4. Mısır Dil Ekolünün Başlıca Temsilcileri	30
4.4.1. Vellâd el- Masadiri't-Temîmî (ö. 263/876)	30
4.4.2. ed-Dîneverî (ö. 289/902)	30
4.4.3. Ebû Bekir b. el-Müzerra' (ö. 303/915).....	31
4.4.4. Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Velîd (ö. 298/910).....	32
4.4.5. Süleyman el-Ahfeş (ö. 316/928).....	33
4.4.6. Kurâ'un-Neml (ö. 320/932).....	33
4.4.7. Ebu'l-'Abbâs ibn Vellâd (ö. 332/943).....	35
4.4.8. Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö.338/949).....	36
4.4.9. 'Ali b. İbrahîm el-Havfî (ö. 430/1038).....	42
4.4.10. İbn Babeşâz (ö. 469/1077).....	43
4.4.11. Yahyâ b. Mu'tî (ö. 628/1231).....	45
4.4.12. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249).....	47
4.4.13. İbn Hişâm (ö. 761/1360).....	51
4.4.14. İbn 'Akîl (ö. 769/1367).....	57
4.4.15. es-Suyûtî (ö. 911/1505)	58
4.4.16. Ve Diğerleri	61
5. SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA.....	67

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: ibn, bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: milâdî
ö.	: ölümü
tah.	: tahkik eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
tsz.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
s.	: sayfa
S.	: Sayı
y.y.	: yayım yeri yok

1.GİRİŞ

1.1. Konunun Amacı ve Önemi

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden birisi de dildir. Dil insanlar arasında iletişimi sağlayan önemli bir araçtır. Dolayısıyla dilin doğru kullanımı etkili bir iletişim için büyük önem arz etmektedir. Dilin doğru kullanımı ise, o dilin belli kurallar çerçevesinde konuşulmasıyla mümkündür. Gramer adını verdiğimiz bu kurallar diğer dillerde olduğu gibi, Arapçada da önem verilen bir mesele haline gelmiştir. Ancak Arapçadaki dil kurallarının tam anlamıyla derlenmeye başlanması İslamiyetle birlikte olmuştur.

İslamî fetihlerin dünyanın dört bir yanına yayılması, farklı milletlerden insanların müslüman olmasını beraberinde getirdi. Yeni müslüman olan bu insanlar benimsedikleri dini daha iyi tanımak amacıyla dinin temel kitabı olan Kur'ân'ı Kerim'e yönelmişlerdir. Ancak Kuran'ı anlamamanın yolu iyi bir Arapça bilgisine sahip olmaktan geçmekteydi. Gerek yeni Müslüman olanların karşılaştıkları bu problemi ortadan kaldırmak amacıyla, gerekse Arapların dil inceliklerine tam anlamıyla vâkıf olmaları için dil gramerinin derlenmesi çalışmaları başlamıştır. Bu vesileyle Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır'da Arap grameriyle ilgili çok önemli çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir.

Önemli dil çalışmaları yapılan bu merkezler, ülkemizde birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu dil merkezlerinden Basra, Kûfe, Bağdat ve Endülüs ile ilgili tez çalışmaları yapılmıştır. Söz konusu bu çalışmamızda, daha önce ülkemizde yapılan çalışmalarda üzerinde yeterince durulmayan, Mısır dil ekolünü, diğer ekollerle olan ilişkisini ve Mısır'da yetişen dildicilerin Arap gramerine katkısını ele almaya çalışacağız.

1.2. Tez Konusunun Yöntemi

Çalışmamızda tarama metoduyla, Arap gramer tarihiyle ilgili klasik ve günümüz kaynak kitapları ele alınarak incelenmiş, Arap gramerinin ortaya çıkmasına etki eden âmiller ortaya konmuş ve bu alanda yapılan çalışmalar gözden geçirilmiştir. Arap gramerine katkı sunan dil ekolleri ve bilhassa Mısır dil ekolü, temsilcileriyle birlikte ele alınıp, bu alanda yapılan çalışmalar karşılaştırmalı olarak tetkik edilmiştir.

1.3. Önceki Çalışmalar

Mısır Dil Ekolü ile ilgili olarak arap dünyasında yapılan en kapsamlı çalışma “*el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve's-Şâm fi'l-Karneyni's-Sâbi' ve's-Sâmini mine'l-Hicreti*” adıyla Abdul'Âl Sâlim Mekrem tarafından kaleme alınmıştır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, hicrî altıncı asrın sonlarından hicrî 656 yılına kadar Mısır ve Şam'daki nahiv hareketi ele alınmış; ikinci bölümde hicrî 656 yılından hicrî sekizinci asrın sonuna kadar Mısır ve Şam'daki nahiv hareketliliğine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise bu bölgede yetişen nahivcilerin hayatları ve nahivle ilgili görüşleri incelenmiştir.

Ülkemizde yapılan araştırmalarda ise, müstakil bir çalışma olarak S. Zafer Kızılkılı'nın kaleme almış olduğu “*Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*” adlı makaleyi görmekteyiz. Makalede, Mısır gramer ekolünün genel özelliklerine ve başlıca temsilcilerine değinilmiştir. Bunun dışında yapılan çalışmalarda ise, gramer tarihi ve ekolleri incelenirken Mısır dil ekolü de kısaca ele alınmıştır. Bu anlamda yapılan bazı çalışmalar ise şöyledir:

- Kenan Demiryak- Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum, 2001.

- Ignace Goldziher, *Arap Dili Mektepleri*, çeviren: Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990, S. 9, 329-344.
- İnci Koçak, *Basra ve Kûfe Mektepleri*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Dergisi, C. II, S. 4, Ankara, 1981.
- Hidayet Bakkal, *Kûfe Nahiv Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, Atatürk Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2012.
- Muhsin Karabudak, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, Cumhuriyet Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2010.
- Abuzer Sarp, *Arap Grameri Tarihinde Endülüs Ekolü ve İbn Madâ*, Süleyman Demirel Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2015.
- Halit Yağan, *Basra Dil Mektebi ve Başlıca Temsilcileri*, Atatürk Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002.
- Salih Zafer Kızıklı, *Arap Grameri Ekolleri*, Uludağ Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005.

2. DİL

Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren ve kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüğü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan, bir kurumdur.¹

Dil, dünyayı söze dönüştürebilmenin adıdır. Kişi dünyayı söze dönüştürürken çoğu kere önceden edindiği dil aracını kullansa da bazen de o dil aracını geliştirebilir, değiştirebilir ve dönüştürebilir. Dil, insanı dış dünyaya açan ve ona birçok olanaklar sağlayan ve aynı zamanda da insanı sınırlayıp onu kendi çizdiği sınırların dışına çıkarmayan bir araçtır.² Kısacası dil, Allah'ın insanlara bahsettiği en etkili iletişim aracıdır.

Bu anlamda, bazı dilcilerin yapmış olduğu dil tanımları şöyledir: İbnu'l-Hâcib'e (ö. 646/1249) göre; *"Dil, herhangi bir mana için ortaya konulmuş bütün lafızlardır."*³ el-İsnevî'ye (ö. 772/1370) göre; *"Dil, çeşitli manalar için ortaya konulmuş lafızlardan ibarettir."*⁴ İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) göre ise, *"Dil, her kavmin kendi amaçlarını ifade ettiği seslerdir."*⁵ İbn Sinan el-Hafâcî'ye (ö. 466/1073) göre ise, *"Dil, bir toplumun üzerinde anlaşıp hemfikir olduğu sözlerden ibarettir."*⁶

Bu tariflerden hareketle, genel olarak dili şöyle tanımlayabiliriz: *"Dil; düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir."*⁷

2.1. Dilin Ortaya Çıkışı ve Kaynağı

Dilin ortaya çıkışı ve kaynağı sorunu, ilk dönemlerden itibaren tartışılan bir konu olmuştur. Ancak, yazının ve elimizdeki en eski yazılı belgelerin çok yeni bir döneme ait olması buna karşılık insanlık tarihinin çok eski dönemlere dayanması, bu konunun açıklığa kavuşmasını zorlaştıran hatta bunu imkânsız hale getiren gerçeklerden biri olmuştur. Şöyle ki; en eski yazılı belge olarak kabul edilen Sümerce'ye ait metinler 5500 yıl öncesine kadar uzanırken, ilk insanların yaklaşık bir milyon yıl önce yaşadıkları tahmin edilmektedir.⁸ Bu iki tarih arasındaki farka baktığımızda, dilin doğuşuyla alakalı ortaya konulan görüşlerin ne kadar gerçeği yansıtacağı tartışma götürür.

Bununla birlikte, dilin kaynağı sorunu İslam dünyasında da tartışılan konulardan birisi olmuş ve bu konuyla alakalı farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:⁹

¹ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara, 2015, s. 11.

² Güven, Şahin, *Kuranın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge yayınları, İstanbul, 2005, s. 26.

³ es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ' ihâ*, tah. Fuâd 'Ali Mansûr, Beyrut, 1998, I, 12.

⁴ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 12.

⁵ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osman, *el-Hasâis*, tah. Muhammed 'Ali en-Neccâr, Beyrut, tsz., I, 33.

⁶ el-Hafâcî, İbn Sinan, *Sırru'l-Fesâha*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982, s. 48.

⁷ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 55.

⁸ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 94.

⁹ Bkz. Özdoğan, M. Akif, *Arap Belâgatinde Lafız ve Anlam*, Ukde Yayınları, K.maraş, 2009, s. 28.

2.1.1. Tevkîfî/İlâhî Görüşü

Bu anlayışa göre dilin meydana gelişi ilahi kaynaklıdır. Diğer bir ifadeyle dil insana Yüce Allah tarafından öğretilmiştir. Bu görüşün ilk defa Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö. 324/935) tarafından ortaya konduğu kabul edilmektedir.¹⁰

Bu görüşü benimseyenlerden İbn Fâris (ö. 395/1004) dilin tevkîfî olduğunu ileri sürmüş ve bu görüşüne وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “Allah Adem’e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.”¹¹ ayetini delil olarak getirmiştir.¹²

Dilin tevkîfîliği görüşünü savunanların delil olarak ele aldıkları diğer iki ayet ise şunlardır¹³: “O’nun delillerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır.”¹⁴ ve “İnْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ”¹⁵ “Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir.”¹⁵ Onlara göre; birinci ayet, Allah’ın bütün dilleri öğrettiğine vurgu yaparken, ikinci ayet putperestlerin yeni isimler ortaya koymalarının kınandığını açıklamaktadır. Dolayısıyla bu görüşü savunanlara göre, dillerin kaynağı tamamen ilâhidir.

2.1.2. Muvâza’a/Uzlaşî Görüşü

Dilin ortaya çıkışının ilâhî olmadığını, Allah’ın insanlara vermiş olduğu yetenek sayesinde meydana geldiğini savunan görüştür. Dil insanlar arasında uzlaşma ve anlaşma sonucu ortaya çıkmıştır. Bu teori, Ebû Hâşim el-Cubbâî (ö. 321/933) ve bazı Mu‘tezile alimleri tarafından savunulmaktadır.¹⁶

Ayrıca İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Sinan el-Hafâcî¹⁷ (ö. 466/1073) gibi bazı âlimler de bu görüşü benimsemişlerdir. İbn Cinnî’ye göre وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا “Allah Adem’e bütün isimleri, öğretti.”¹⁸ ayetinden kastın Allah’ın Hz. Âdem’e (a.s.) isim verme yeteneğini öğretmesidir.¹⁹

2.1.3. Sentez/Birleştirici Görüşü

Dilin tevkîfî olduğu görüşü ile uzlaşî görüşünü bir araya getiren anlayıştır. Buna göre; Allah Hz. Âdem’e (a.s.) dilin insanlar arasında anlaşmayı mümkün kılacak kadarını öğretmiştir. Ayrıca isim verme yeteneğini de vermiştir. Bu yetenek sayesinde insanoğlu dildeki ifadeleri geliştirmiştir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Ebû İshak el-İsferâyînî bu anlayışı benimseyen dilcilerdendir. Onlara göre dilin başlangıcı Allah’tan, tamamlanması ise insanlar tarafından.²⁰

¹⁰ Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s. 55.

¹¹ el-Bakara, 2/31.

¹² İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhı’l-Luga*, Kâhire, tsz., s. 6.

¹³ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 17.

¹⁴ er-Rûm, 30/22.

¹⁵ en-Necm, 53/23.

¹⁶ Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, s. 69.

¹⁷ el-Hafâcî, İbn Sinan, *Sırru’l-Fesâha*, s. 49.

¹⁸ el-Bakara, 2/31.

¹⁹ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 10.

²⁰ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 16; Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, s. 74.

2.2. Dillerin Tasnifi

Dünyada konuşulan veya konuşulmuş olan diller genel olarak iki açıdan sınıflandırılmıştır:

1. Biçim açısından
2. Kaynak bakımından²¹

Biçim ya da yapı bakımından dillerin birçok tasnifi yapılmakla birlikte, bugünkü sınıflamanın temeli Alman dilbilimci August Schleicher tarafından atılmıştır.²² Biçim açısından dilleri kendi arasında şöyle sıralayabiliriz:²³

1. *Yalınlayan Diller*: Tipik örnek olarak Çinceyi gösterebileceğimiz bu türün özelliklerinden birisi, çekim olmayışıdır.
2. *Bağlantılı Diller*: Değişmeyen bir köke sahip kelimenin aldığı eklerle yeni anlamlar kazandığı dillerdir. Türkçe bu türün en güzel örneklerinden birisidir.
3. *Bükümlü Diller*: Kelime kökünün, özellikle kökteki ünlünün çekim esnasında değiştiği dil çeşididir. Bu tür dillere Arapça örnek olarak verilebilir.

Kaynak bakımından sınıflandırma, yeryüzünde kabul edilen dil aile ve öbeklerinin belirlenmesi de temelde yine biçim ve yapıyla ilgili özelliklere dayanmaktadır. Bu anlamda, kaynak bakımından diller de üç kısımda ele alınmıştır.²⁴

1. *Ural-Altay Dilleri Grubu*: Türkçe'yi de içine alan bu gruba dâhil olan diğer dillerden bazıları şöyledir; Japonca, Korece, Fin-Uygur, Samoyed, Moğol-Mançu, Tunguz, Karadeniz-Hazar arasındaki diller²⁵
2. *Hint-Avrupa Dil Ailesi*: Âri, Ermenice, Grekçe, İllirce, İtalca, Keltçe, Germence, Baltık İslav, Eski Anadolu Dilleri, Toharca gibi dilleri kapsayan dil grubudur.²⁶
3. *Hâmî-Sâmî Dil Ailesi*: Bu dil ailesinin adı, Tevrat'ta geçen Hz. Nuh'un (a.s.) Hâm ve Sâm adındaki iki oğluna dayanmaktadır. Akkadca, Aramca, İbranice, Habeşçe, Arapça bu dil ailesine dâhildir.²⁷

2.3. Arap Dilinin Tarihçesi

Arap dili, Sâmî dilleri ailesindendir. Bu dil ailesinin eski Mısır dilini de içine alan Hâmî-Sâmî köke bağlı olduğu düşünülmektedir. Sâmî dilleri doğu (Bâbil ve Asur dillerinin bağlı olduğu Akadca) ve batı (Kenânî dilleri, Habeşçe) olmak üzere iki büyük kola ayrılmaktadır.²⁸

Bugün en eski Arapça vesika, milattan önce 853-626 yılları arasında Asurlular'ın Aribiler'e karşı yapmış oldukları savaflara dair Asurî metinlerinde geçen kırk kadar isimdir. Araplara ait en eski kitâbe ise, tahmini olarak milattan önce 4. yüzyılın ortalarına kadar çıkan ve müsned denilen Güney Arabistan yazısından gelişmiş bir hatla yazılmış, sayıları çok, fakat dilin yapısını ve hususiyetlerini aktarabilecek uzunlukta ve zenginlikte olmayan metinlerdir.²⁹

²¹ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 103.

²² Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 103.

²³ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 104-107.

²⁴ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 110.

²⁵ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 110-112.

²⁶ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 124.

²⁷ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 134.

²⁸ Çetin, Nihad M., "Arap" (Yazı, Dil, Edebiyat), *DİA*, İstanbul, 1991, III, 282.

²⁹ Çetin, Nihad M., "Arap" (Yazı, Dil, Edebiyat), III, 282.

Güney Arapça'sının en eski şekil veya lehçelerini bazı kitâbeler vesilesiyle tanımaktayız. Bunlar; Minae, Sebâ, Katebân ve Hadramut kitabelerinde görülen eski lehçelerdir. Bunların devamı olarak görülen bazı lehçelerde (Mehri, Şhavri, Sokotri vb.) aynı grupta toplanır. Kuzey Arapça'sı tâlî grubunda, klasik Arapça (el-Arabiyye) esas olmak üzere ona bağlı diğer lehçeler toplanır. Arap dili denildiği zaman genellikle klasik Arapça ve geniş ifadesiyle klasik Arapça ve onun bağlı olduğu veya ona bağlı olan lehçeler manzumesi kastedilir.³⁰

Milâdî VI. yüzyılın ortalarında gramer ve lügat bakımından farklılık gösteren lehçeler ve bunlardan ayrı kabileler arası ortak bir lehçe mevcuttu. Şairler, kelime hazinesi olarak kendi kabilelerin lehçelerinden faydalanmakla beraber eserlerinde ortak lehçe olarak klasik Arapça'yı (el-Arabiyye) kullanmışlardır. Nitekim bu ortak edebî lehçe, onu yaşatan şairler ve onların şiirlerini ezberleyip yayan şairler tarafından kuzeyde Gassâniler'in ve Lahmîler'in saraylarına kadar bütün arap yarımadasında yayılmıştır.³¹

Cahiliye dönemi Araplarından bize kadar ulaşmış edebî mahsuller, Arapçanın bu dönemde işlenip gelişme kaydettiğini göstermektedir. Bu itibarla, Arap dili cahiliye döneminin sonlarına doğru gelişerek beyan ve belâgatın son noktasına ulaşmış, nahiv kaidelerinin tespitinde esas alınan Kays, Temîm, Esed, Huzeyl, Kinâne ve Tayy kabilelerinin lehçeleri diğer kabilelerin lehçelerine oranla daha fazla gelişme kaydetmiştir.³²

Ticarette uğraşan, bu nedenle diğer kabilelerle sürekli irtibat halinde bulunan ve her kabileden o kabilenin en güzel kelimelerini seçen Kureyşlilerin lehçesi ise konuşma kolaylığı ve fasih Arapça'ya uygunluğuyla kendini göstermiştir.³³

Dilin gelişmesinde en büyük rol oynayan etmenlerden birisi olan edebî faaliyetler Cahiliyye döneminde kendi devirlerine göre çok ileri seviyedeydi. Her sene Ukaz vb. panayırılar kurularak her kabileden hatipler çeşitli konularda hutbelerini îrad etmişler, şairler burada yarışmışlar, şiir yarışmaları sonucu üstün gelen ve en fazla beğenilen şiirler altın suyu ile yazılarak Kâbe'nin duvarına asılmış ve şairi olan kabile bu vesileyle kutlanmıştır.³⁴ Bu tür edebî faaliyetlerin arap dilinin gelişmesine katkısı göz ardı edilemeyecek kadar önem arz etmektedir.

İslamî dönemde ise Kuran'ın yazıya geçirilmesi ve hadislerin derlenmesi birer dil çalışmalarıdır. Çünkü Kuran'ın yazıya geçirilmesi Arapça'nın konuşulan yedi lehçesinin yazıya geçirilmesi anlamını taşımaktadır. Kur'ân'ı Kerim gibi hadisler de yeni kelimeler ihtiva etmektedir.³⁵ Örneğin; Hz. Peygamber (a.s.) yatağında ölen bir kimse için مات حتف أنفه terimini, savaşın kızıştığını ifade etmek için الآن حمي الوطيس ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerin Hz. Peygamberden (a.s.) önce hiçbir araptan işitilmediği belirtilir.³⁶

Edebî dile en yakın lehçeler hakkındaki malzeme kıraate dair eserlerde bulunmaktadır. VI.-VII. yüzyıllardaki lehçeler hakkında eski müelliflerin müşahedelerini umumiyetle garîb ve nâdir kelime ve tabirlere dair eserlerle ilk kullanılan lügat ve gramerlerde rastlamaktayız. Bu alanda en eski bilgileri ise arap filolojisinde ilk lügat çalışmalarını Kuranî incelemelere bağlı olarak başlatan İbn

³⁰ Çetin, Nihad M., "Arap" (Yazı, Dil, Edebiyat), III, 282.

³¹ Çetin, Nihad M., "Arap" (Yazı, Dil, Edebiyat), III, 282.

³² es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 210-211; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum, 2001, s. 1.

³³ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 210-211.

³⁴ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 1.

³⁵ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 2.

³⁶ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 209.

‘Abbâs’a borçluyuz. Kendisinin tefsir çalışmalarının yanı sıra Kur’ân’ı Kerim’deki nadir kelimeler ile ilgili bir çalışması, gerek eski lehçeleri gerekse bunların Kur’ân’ı Kerim diline yani klasik Arapça’ya yakınlıklarını bulmamıza yardım edecek en mühim kaynaklardandır.³⁷

2.4. Arap Nahvinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Süreci

Nahiv kelimesi, lügat anlamı itibariyle; yön, yol, kasıt anlamlarına gelmektedir. نَحَوْتُ نَحْوَكْ ifadesi, قَصَدْتُ قَصْدَكَ “*Senin tarafına yöneldim.*” anlamını taşımaktadır.³⁸ Istilâhî anlamda ise dil âlimlerince çokça tanımları yapılmakla birlikte dar manada “gramerin sentaks kısmı” şeklinde anlam verilebilir.³⁹

Arap dilciler grameri iki kısma ayırmaktadırlar. Bunlardan biri fiilin kökü ve çekimleri, isim ve sıfatların meydana getirilişleri, bunların çoğul ve müenneslerinin yapıları gibi konuları içeren ve kelimelerin şekilleriyle ilgili olan İlmu’s-Sarf, İlmu’t-Tasrîf (kelime bilgisi) kısmı, diğeri ise kelimenin sentaksı olan İlmu’n-Nahv (cümle bilgisi) kısmıdır.⁴⁰ Bu tür bir ayrıma ilk dönemlerde rastlamamaktayız. Arap gramerinin ortaya çıkış sürecinde nahvin tanımı, arap gramerine dair her şeyi içine alacak şekilde daha kapsamlı tutulmuştur. Bu ilmin tanımıyla alakalı nahivciler pek çok görüş öne sürmüşlerdir.

el-Cevherî (ö. 393/1003); nahvi, “*Arap kelamının irabı*” şeklinde tanımlamıştır.⁴¹ İbn Cinnî (ö. 392/1001) nahiv kelimesinin yönelmek anlamında olduğunu söyledikten sonra bu tür bir yönelişin bir ilim dalına hasredilmiş olduğunu söylemiş ve istilâhî manasını “*Tesniye, cemi, ismi tasğir, izâfet nisbet, terkib gibi durumlarda irabı kullanarak Arap kelamının bir kısmına yönelmek demektir. Bunu yapmakta ki gaye ise Arap olmayanların bunu öğrenerek, kök olarak her ne kadar arap olmasalar bile fasih bir dille Araplara katılmalarını sağlamaktır.*”⁴² şeklinde tanımlamıştır.

eş-Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) nahiv ilmine “*İrab, bina ve diğer yönleriyle Arapça terkiplerin bilinmesine yarayan kurallar ilmidir.*” ve “*Arap dilinde cümlelerin doğru olup olmadığını belirten prensipler ilmidir.*” şeklinde iki tanım yapmıştır. Ayrıca “*Nahiv kelimelerin i’lâl yönlerini inceleyen bir ilim dalıdır.*” şeklinde de bir tanım yapmıştır.⁴³ el-Cürcânî’nin ortaya koymuş olduğu son tanım, sarf ve nahiv ilimlerinin birlikte düşünülmesinden kaynaklanan bir tanımdır. Çünkü el-Cürcânî aynı tanımı sarf maddesini açıklarken de kullanmıştır.⁴⁴

İbn ‘Uşfûr ‘Ali b. el-Muvaffak el-İşbilî (ö. 669/1270) de nahiv ilmini “*Arapçanın cümle yapısının inceden inceye araştırılmasıyla tespit edilen ve cümle yapısını meydana getiren parçaların hükümlerini bilmeye ulaştıran ölçülerle çıkarılmış bir ilimdir.*” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁵ İbn Uşfûr’un yapmış olduğu bu tanım, nahiv ilmine yapılan tariflerin en kapsamlısı olarak görülmektedir.⁴⁶

³⁷ Nihad M. Çetin, “Arap” (Yazı, Dil, Edebiyat), III, 282.

³⁸ el-Cevherî, İsmâ’îl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcul’l-Luğa ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, tah. Ahmed ‘Abdu’l-Ğafûr ‘Attâr, Beyrut, 1987, VI, 2503.

³⁹ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 14.

⁴⁰ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 14.

⁴¹ el-Cevherî, İsmâ’îl b. Hammâd, *es-Sihâh*, VI, 2504.

⁴² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 34; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s.15.

⁴³ el-Cürcânî, eş-Şerif, *et-Ta’rifât*, Beyrut, 1983, s. 240; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 15.

⁴⁴ el-Cürcânî, eş-Şerif, *et-Ta’rifât*, s. 133.

⁴⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli’n-Nahv*, Dimeşk, 2006, s. 24.

⁴⁶ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 15.

Nahiv çalışmalarını başlatan temel etmenlerin başında hiç şüphesiz Kur'ân'ın doğru okunması vardır. Ayrıca Arapların yabancı milletlerle irtibat haline geçmesi, Arap olmayan milletlerin Müslüman olması sonucu Arapça öğrenmeye meyletmeleri ile birlikte ortaya çıkan lahn (hatalı telaffuz) olayları da gramer çalışmalarının başlamasına sebep olan etkenlerdendir.

Dilin doğru kullanımı Hz. Peygamber (a.s.) döneminden itibaren önem verilen bir meseledir. Örneğin; Hz. Peygamber'in (a.s.) huzurunda bir kişinin dilde hata yapması sonucu *أَرِشِدُوا أَخَاكُمْ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ* “Kardeşiniz yanıldı, onu düzeltin.” dediğini görmekteyiz.⁴⁷ Hz. Ebû Bekir, “Bazı kelimeleri hafzederek okumam lahn ederek okumamdan daha iyidir.” diyerek, dildeki hatalı kullanımlara dikkat çekmiştir.⁴⁸ Hz. Ömer, kendisine Ebû Mûsâ el-Eş'ârî tarafından gönderilen ve *مَنْ أَوَّسَى الْأَشْعَرِي* şeklinde harfi cerden sonra mecrûr olarak okunması gereken kelimenin merfû olarak okunmasından dolayı bu mektuba çok kızmış ve bu mektubu yazan kâtibin cezalandırılmasını ve maaşının bir yıl geç verilmesini emretmiştir.⁴⁹ Yine Hz. Ömer, oklarla atış tâlimi yapan ve hedeflerini tutturamayan bir grupta karşılaştığında onları azarlamış, onlar ise bu işi yeni öğrendiklerini söylemek amacıyla *نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ* demeleri gerekirken, *نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ* şeklinde cevap vermişlerdir. Hz. Ömer ise “Konuşmada yaptığınız hata, beni kötü atışlarınızdan daha çok etkiledi.” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁰

Bu ve benzeri lahn örnekleri, lahnin Hz. Peygamber ve halifeler döneminde de olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu tür lahn örnekleri, İslam'ın ilk dönemlerinde az ve ender görülen bir olaysa da gün geçtikçe artmış, arap olmayan milletlerin Müslüman olup Araplara karışması neticesinde iyice yaygınlık kazanmıştır.⁵¹

Bu olaylardan da anlaşıldığı üzere, gerek Hz. Peygamber (a.s.) döneminde, gerekse ilk halifeler döneminde dilin doğru kullanımı üzerinde durulmuş ve bu konuya önem verilmiştir. İnsanların dilin doğru bir şekilde kullanmalarını sağlamak, birtakım dil kurallarının derlenmesini gerekli kılmıştır. Dil kurallarının ilk olarak derlenmesiyle alakalı değişik rivayetler ortaya atılmıştır. Bu rivayetler ise genel olarak Ebu'l-Esved ed-Dü'elî (ö. 67/686) etrafında toplanmıştır. Biz de burada bunlardan birkaçını zikretmek istiyoruz:

1- Nahiv ilmiyle ilgili bilgileri ilk ortaya atan kişi Hz. Ali olup Ebu'l-Esved'e üzerine “*Kelâmın tamamı isim, fiil ve harftir; isim müsemmâdan haber veren, fiil kendisiyle haber verilen, harf ise bir mana ifade eden şeydir.*” ibaresini yazdığı bir kâğıt vermiş ve bu metodu takip edip üzerine eklemeler yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Ebu'l-Esved *لَكِنَّ* hariç *إِنَّ* ve benzerlerine kadar atf, na't, taaccub ve istifham bablarını yazarak Hz. Ali'ye arz etmiş, Hz. Ali'de *لَكِنَّ*'yi de dâhil etmesini istemiştir.⁵² Daha sonrada Ebu'l-Esved yazmış olduğu her babı Hz. Ali'ye arz etmiştir. Ebu'l-Esved'in metodunu beğenen Hz. Ali *ما أحسن هذا النحو الذي قد نحو* “Yönelmiş olduğun bu metod ne kadar da güzel!” ifadesini kullanmıştır. Nahiv ilminin bu isimle isimlendirilmesi de Hz.

⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 8; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 112; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 396.

⁴⁸ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 397.

⁴⁹ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, 1955, s. 6; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, s. 8.

⁵⁰ el-Hamevî, Yâkut, *Mu' cemu'l-' Udebâ*, tah. İhsân ' Abbâs, Beyrut, 1993, I, 17.

⁵¹ Ergin, M.Cevat, *Arap Nahvinin Doğuşu*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VII, S. II, Diyarbakır, 2005, s. 117.

⁵² el-Kıftî, Cemâluddîn 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, 1982, I, 39-40; et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 24-25.

Ali'nin kullanmış olduğu bu ifadeden kaynaklandığı söylenmiştir.⁵³ Bu rivayet, nahvin başlangıcıyla alakalı olarak ortaya atılan en meşhur rivayettir.

2- Ebu'l-Esved bir gece kızı ile gökyüzünü seyredirken, kızı "Gökyüzü ne kadar da güzel!" demek istemiş, bunu ما أحسن السماء cümlesiyle ifade etmiştir. Ebu'l-Esved bunun bir soru cümlesi olduğunu zannederek, "Yıldızlar" şeklinde cevap vermiş, kızı ise bunu kastetmediğini gökyüzünün güzelliğine taaccüb ifadesi olarak bu cümleyi kurduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Ebu'l-Esved kızına ما أحسن السماء! şeklinde söylemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu olaydan sonra, Ebu'l-Esved nahiv kurallarını ortaya koymaya karar vermiş ve ilk olarak da taaccüb konusunu ele almıştır.⁵⁴

3- Hz. Ömer döneminde, bir bedevi, bir şahıstan kendisine Kuran okutmasını istemiş, ona Tevbe Sûresi'ni okutan kişi رسولہ من المشركين ورسوله "Allah müşriklerden berîdir, Resulu de..." ayetinde المشركين من kelimesinden sonra gelen ve dammeli olan رسولہ kelimesini kesreli okumuş, bunun üzerine bedevi "Allah Resûlünden uzak mı oldu? Eğer Allah Resûlünden uzak olmuşsa ben ondan daha uzağım." demiştir. Olay Hz. Ömer'e ulaşınca, bedeviyi çağırıp hakikati anlatmış, bedevi ise "And olsun ki ben, Allah ve Resûlünün berî olduğu kimselerden daha berîyim." şeklinde karşılık vermişti. Bu olaydan sonra Hz. Ömer dili iyi bilenlerden başkasının Kuran okutmamasını emretmiş, Ebu'l-Esved'e de nahivle ilgili bilgileri ortaya koymasını söylemiştir.⁵⁵

4- Arap dilinin bozulduğunu fark eden Ziyad b. Ebîh (ö. 53/673), Ebu'l-Esved ed-Düelî'den nahve dair konuları ortaya koymasını istemiş, ancak Ebu'l-Esved bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ziyad, Ebu'l-Esved'in geçtiği yol üzerine bir adam göndermiş, Ebu'l-Esved'in geçtiği sırada رسولہ من المشركين ورسوله ayetindeki رسولہ kelimesinin mecrur olarak okumasını istemiştir. Bu hatalı okumadan sonra meselenin ehemmiyetini anlayan Ebu'l-Esved, Ziyad b. Ebîh'in teklifini kabul etmiş ve onun gösterdiği adamlarla önce Kur'ân'ı harekelemiş, daha sonra da nahivle alakalı bazı kaideleri ortaya koymuştur.⁵⁶

Arap nahvinin başlangıcıyla alakalı olarak yapılan rivayetleri arttırmak mümkün olmakla birlikte, biz bu kadar rivayetle iktifa etmeyi düşünüyoruz. İlk nahiv çalışmalarıyla ilgili rivayetlerde, genellikle Hz. Ali ve Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin adı zikredilmektedir. Bu konuyu ele alan kaynak kitapların çoğunluğunun görüşü de, İslâmî dönemde nahvin Hz. Ali tarafından başlatıldığı, Ebu'l-Esved tarafından da işlerlik kazandırıldığı yönündedir.⁵⁷

Şevki Dayf, Hz. Ali'nin nahvin başlangıcındaki rolünün abartıldığını söylemektedir. Hz. Ali'nin, Muâviye ve Hâricîlerle mücadele ederken bir yandan da nahvin tesisi ile meşgul olmasının aklen mümkün olmadığını, bu tür rivayetlerin Şiiler tarafından Hz. Ali'yi yüceltme amacıyla ortaya atılmış olabileceğini ifade etmektedir.⁵⁸

Bu çalışmaları ilk defa kim başlatmış ve hangi konuları ele almış olursa olsun, nahvin tesisi lahni ortadan kaldırmak ve Kuran'ı doğru okuyup anlamak için yapılan çalışmaların en büyüğü ve en etkilisidir. Nahiv ilmi sayesinde dil bozulmaktan, Kur'ân da okunmasındaki hatalardan ve manalarının tahrif edilmesinden korunmuş, arap

⁵³ et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 24-25.

⁵⁴ İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, tah. İbrâhîm es-Sâmerrâî Ürdün, 1985; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s.26.

⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 8; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s.25.

⁵⁶ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 20; İbn Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, tah. İbrâhîm Ramazân, Beyrut, 1997, s. 61.

⁵⁷ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 24.

⁵⁸ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kâhire, 1968, s. 14; Ergin, M.Cevat, *Arap Nahvinin Doğuşu*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VII, S. II, Diyarbakır, 2005, s. 123.

olmayan Müslümanların, bir yandan Kur'ân, bir yandan da ilim ve anlaşma dili olan Arapçayı öğrenmeleri kolaylaşmıştır.⁵⁹

⁵⁹ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 29.

3. ARAP GRAMERİ EKOLLERİ

Ebu'l-Esved ve onun öğrencilerinin yapmış oldukları çalışmalar, Arap dilinin genel olarak tespitinden ibaret olmuştur. Bu çalışmaların temelini, fâil, mefûl, isim, fiil, harf gibi temel gramer kavramlarının belirlenmesi oluşturmuştur. Bu dönemde gramer konularıyla ilgili yorum, açıklama, gerekçe gösterme türünden bilimsel yaklaşımlar olmamıştır. Ebu'l-Esved ve öğrencileri yaşamlarının belli bir döneminde dini ihtiyaçlardan dolayı gramer kurallarını belirleme gereği duymuşlardır. Fakat onların ortaya koydukları çalışmalar, değeri tartışılmaz derecede üstün gayretler olmakla birlikte, basit çalışma niteliği taşımaktadırlar. Bu çalışmaların daha sistemli hale gelmesi hicrî ikinci asırdan itibaren Basra şehrinde yetişen İbn Ebî İshâk (ö. 117/735), 'İsâ b. 'Umer es-Sekâfî (ö. 149/766), 'Amr b. Â'lâ (ö. 154/770) gibi gramer bilginleri sayesinde olmuştur. Bu dil bilginlerinin Basra şehrinde oluşturmuş oldukları ders halkaları Arap gramerini öğrenmeye meraklı kimseler tarafından rağbet gören birer ekol niteliği kazanmış ve gramer konuları enine boyuna tartışılan bir ilim dalı hüviyeti kazanmıştır.⁶⁰

Basra'daki bu çalışmalardan faydalanmak için bu kente başta Kûfe olmak üzere değişik Arap şehirlerinden öğrenciler gelmiş ve burada yanan meşale arap dünyasının diğer yerlerini aydınlatmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs'de benzer çalışmalar yapılmaya devam etmiştir. İşte bu çalışmalardan her biri dil ve gramer tarihçileri bakımından "ekol" adıyla adlandırılmıştır.⁶¹

Diğer ilmî çalışmalar da olduğu gibi nahiv çalışmaları da Basra ve Kûfe şehirlerinde gelişmeye başlamıştır. Arap dilinin kaideleri farklı, hatta çoğu zaman birbirine mugâyir şekilde ifade edilmiştir. Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilafları daha sonra, Bağdat'da Nizâmiyye Medresesi'nde hoca olan Ebu'l-Berekât İbnû'l-Enbârî (ö. 577/1181) tarafından toplanmış ve bütün teferruatı ile bahis konusu edilmiştir. Genellikle Kûfeliler eskiye bağlı ve Bedevî kullanımına taraftardır, Basralılar ise mantikî ve tenkidî zihne sahiptirler. Daha sonra ise Bağdat onlar arasında uzlaştırıcı bir yol oynamış ve eklektisizmi (seçmecilik) temsil etmiştir.⁶² Mısır ve Endülüs Dil Ekolleri de, Bağdat ile aynı metodu sergilemiş, Basra ve Kûfe arasında uzlaştırıcı yolu takip etmişlerdir. Bizde bu anlamda, nahvin sistematik hale gelmesinde önemli rol oynayan başta Basra ve Kûfe ekolleri olmak üzere, Bağdat ve Endülüs dil ekollerine değindikten sonra tezimizin esas konusunu teşkil eden Mısır Dil Ekolünü ele alacağız.

3.1. Basra Dil Ekolü

Nahvin bazı esaslarını ortaya koyan, Basralı âlim Ebu'l-Esved'den sonra, nahiv çalışmaları, onun öğrencileri tarafından Basra'da devam ettirilmiştir. Basra'da nahiv çalışmaları devam ederken, Kûfe'deki âlimler Kur'ân'ın kıraati, şiir ve ahbâr rivayeti ile uğraşmaktaydı.⁶³ Basra'da sistemli bir şekilde başlatılan gramer çalışmalarında Kur'ân'ı ve nahvi Ebu'l-Esved'den öğrenen Nâsır b. 'Âsım el-Leysî (ö. 89/707), Ebu'l-Esved'in öğrencisi ve şiir râvisi Anbesetu'l-Fîl (ö. 100/718), Ebu'l-Esved'den nahvi öğrendikten sonra bu ilmi daha belirgin hale getirmesi nedeniyle nahvi ortaya koyan ilk kişi olduğu söylenen ve aynı zamanda kıraat âlimi olan Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735),

⁶⁰ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005, s. 25.

⁶¹ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 25.

⁶² Goldziher, Ignace, *Arap Dili Mektepleri*, çev. Süleyman Tülücü, AÜİFD, 1990, S. 9, s. 332.

⁶³ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 20.

Arapça ve hadis alanında ilim sahibi olan, kıraat âlimi Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746) gibi isimler, nahiv ilminin sistematize edilmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu âlimler aynı zamanda Basra dil ekolünün de ilk tabakasını teşkil ederler.⁶⁴

İbn Ebî İshâk (ö. 117/735), 'Îsâ b. 'Umer es-Sekâfi (ö. 149/766) ve 'Amr b. Â'lâ (ö. 154/770), Basra'da nahiv çalışmalarını yürüten âlimlerin ikinci tabakasını oluşturur. Bu tabakanın âlimleri istinbat ve kıyas metodlarını uygulamış ve pek çok nahiv meselelerini araştırıp kurallar koymuşlardır. Bu devirde lahnın çok olmasından dolayı kelime sonlarının incelenmesine yönelmişler ve bu dönemde nahiv basitlik evresinden çeşitli görüşlerin ortaya konduğu ve ihtilafların başladığı evreye geçmiştir.⁶⁵

Ebû 'Amr b. Âlâ'dan ders alan, Hicaz, Necid ve Tihâme çöllerindeki bedevîlerden şifâhî olarak dil derleyen, arûz ilmini ilk defa ortaya koyan, ele almış olduğu konuların hudutlarını ve ıstılahlarını belirlemiş olan, yapmış olduğu çalışmalarla gramer ilmine yön veren ve Basra ekolünün önde gelen isimlerinden birisi olan el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Arap diline en az yüz yıllık bir merhale kazandırmıştır.⁶⁶

Basra'da ilk dönem gramer çalışmalarını yapmış olan Ebu'l-Esved ve öğrencileri Arap kökenli olmalarına rağmen, buradaki gramer çalışmalarının ekolleşmesiyle birlikte bu faaliyetlerin içinde Araplar kadar başka milletlerin de etkili olduğu görülmektedir. Bu durum İslam dinini benimseyen Arap olmayan milletlerin de Arapçayı evrensel bir dil kabul ederek bu dile hizmet vermeye çalıştıkları anlamını taşımaktadır. Böylece Arapça tüm Müslümanların ortak kültür mirası halini almıştır.⁶⁷

Bu anlamda Fars asıllı Sîbeveyh, başta üstadı el-Halîl'den almış olduğu nakillerle onun dehası ve kendi dil yeteneğini, ayrıca İbn Ebî İshak, Yunus b. Habîb (ö. 182/798) gibi âlimlerden yaptığı nakilleri birleştirerek kendisine intikal eden nahiv mirasını *el-Kitâb* adıyla bilimsel açıdan mükemmel bir eser ortaya koymuştur. Bundan daha iyi bir eser ortaya konulamayacağı görüşünde olan âlimler üç asır boyunca şerh, ihtisar, eleştiri, savunma, ikmal vb. çalışmalarını onun üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Ortaya konan bu eserlerde onun esasına ve konularına ilaveler yapılmamış, sadece biçim, sunum ve üslup yönünden yenilikler getirilmiştir.⁶⁸

Yapmış oldukları çalışmalarla ve ortaya koymuş oldukları fikirlerle Basra ekolüne katkı sunan diğer bazı dil âlimleri şunlardır: Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş (ö. 172/788)⁶⁹, Yûnus b. Habîb⁷⁰, Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî (ö. 202/817)⁷¹, el-Asmâ'î (ö. 216/831)⁷², Ebu'l-Hasan el-Ahfeşu'l-Evsat (ö. 215/830)⁷³,

⁶⁴ et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, s. 57-58; el-Afgânî, Sâid, *Min Târîhi'n-Nahv*, Beyrut, tsz., s. 34.

⁶⁵ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 34-35.

⁶⁶ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 45-47; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 36.

⁶⁷ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 26.

⁶⁸ Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 302.

⁶⁹ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 23; ez-Zubeydî, Ebû Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, 1973, s. 40; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 157.

⁷⁰ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 21-23; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 51-52; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, IV, 74-78.

⁷¹ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 67; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 61-66; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, IV, 31.

⁷² el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 46; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 197.

⁷³ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 68; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 72-74; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 36.

Ebû 'Umer el-Cermî (ö. 225/839)⁷⁴, Ebû 'Osman el-Mâzinî (ö. 247/861)⁷⁵, Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö. 255/866)⁷⁶, Ebu'l-Fadl er-Riyâşî (ö. 257/870)⁷⁷ ve el-Müberred'dir (ö. 285/898).⁷⁸

Basra ekolü mensupları dille ilgili malzemeyi güvenilir kaynaklardan toplamışlardır. Çölle olan temasları ilk el ve bozulmamış materyallere ulaşmalarına imkân sağlamıştır. Aynı zamanda Basra ekolünün kronolojik olarak diğer dil ekollerinden eski olması çöldeki bedevî Araplardan daha fazla faydalanmalarına olanak sağlamıştır. Çünkü Kûfe, Bağdat ve diğer ekollere gelene kadar çöldeki dil de bozulmaya yüz tutmuş, ortaya konacak pek fazla malzeme kalmamıştır. Basralılar güvenilir buldukları şiirler, özlü sözler ile kıyas yoluna gitmişler, şazz olan malzemeye rağbet etmemişlerdir. Bu durum onların çalışmalarındaki bilimselliğin göstergelerinden biri olmuştur. Basra ekolünün ortaya koymuş olduğu metod ve kurallar diğer ekoller için de temel teşkil etmiş ve etkisini günümüze kadar devam ettirmiştir.⁷⁹

3.2. Kûfe Dil Ekolü

Kûfe'de, Basra Ekolüne denk ve benzer bir edebî faaliyet örneği mevcuttur. Bununla beraber, Kûfe ekolü mensuplarının filolojik fikirleri, Basra ekolünün fikirlerinden daha açık idi. Basralılar katı genel kurallar ortaya koyarken ve ferdî üslup özelliklerini kaçınılır istisnalar ve tavsiye olunamaz örnekler olarak görürlerken, Kûfeliler, bazı şairlerin bu ferdî özelliklerini taklidi mümkün daha uzak analogilerin bir esası olarak kabul etmişlerdir. Bu iki ekol arasındaki fark genel olarak, klasik filolojide kıyas taraftarı olanlarla kıyas taraftarı olmayanlar arasındaki farka benzetilmiştir. Kûfeli dilcilerin çoğu çalışmalarına Basralı hocalarla başlamışlar, fakat Basralı hocalarının görüşlerine zıt olan kendi görüşlerini müstakil olarak izah etmek için Kûfe'ye dönmüşlerdir.⁸⁰

Basralı âlimler gramer faaliyetleri ile uğraşırken, Kûfeliler daha çok kıraatler ve rivayeti, eski arap şiirinin rivayet ve derlenmesi ile meşgul olmuşlardır.⁸¹ Dolayısıyla da Kûfe'de gramer faaliyetleri, Basra'ya nazaran daha geç başlamıştır.

Kûfe'de ilk gramer çalışmalarını başlatanlar Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 175/791) ve Mu'az el-Herrâ' (ö. 187/802)'dir. Bu Kûfeli dil bilginleri, Basralı nahivciler olan, 'Îsâ b. 'Umer es-Sekâfî ve Ebû 'Amr b. Â'lâ'dan dersler almışlardır. Ancak Kûfe ekolünün sistematik hale gelmesi, el-Kisâî (ö. 189/804) ve onun öğrencisi el-Ferrâ (ö. 207/822) aracılığıyla olmuştur.⁸² Sonradan gelen dilciler de bu iki dil bilginin görüşlerini takip etmiş ve onların görüşleri üzerine katkılar da bulunmuşlardır.

⁷⁴ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 75; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 74-75; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 80.

⁷⁵ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 77-80; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 87-93; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 281.

⁷⁶ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 80-82; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 94-96; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 58.

⁷⁷ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 75; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 97-99; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 367.

⁷⁸ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 83; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 101; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 241.

⁷⁹ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 26.

⁸⁰ Goldziher, Ignace, *Arap Dili Mektepleri*, s. 335-336.

⁸¹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 153.

⁸² Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 153-154.

Kûfe dil ekolüne katkı sunan diğer bazı dilciler şunlardır: Ebu'l-Hasan 'Ali b. el-Mübârek el-Ahmer (ö. 194/809)⁸³, Ebu'l-Hasan el-Lıhyânî (ö. 220/835)⁸⁴, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkî (ö. 244/858)⁸⁵, Ebu'l-'Abbâs Sa'leb (ö. 291/903)⁸⁶

Kûfe ekolünün, Basra ekolünden farklı olan yönlerini kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Kûfeli gramer âlimleri, gerek bedevî, gerek şehirli olsun, tüm Araplardan şiir ve dilsel ifadelerle ilgili rivayetleri alarak eserlerinde kullanmışlardır. Fakat Basralılar, bu konuda çok fazla hassas davranmışlar, Necd, Tihâme, Hicâz çöllerindeki fesâhatine güvenilen Arapların yapmış oldukları rivayetler dışındaki dilsel malzemelere eserlerinde yer vermemişlerdir. Sadece Kays, Temîm, Esed, Huzeyl ve Tay kabilelerinden garip lafızlar, irab ve fiil çekimiyle ilgili bilgiler almışlar, diğer kabilelerden gelen rivayetlere itibar etmemişlerdir. Şehirler ve çevrelerinde yaşayan diğer milletlerden dilsel malzeme kesinlikle almamışlardır.⁸⁷

Kûfeli gramercilerde Tihâme, Necd, Hicâz çöllerine giderek oradaki bedevîlerden dilsel malzeme toplamalarına karşılık, şehirlilerden ve dil fesâhatine güvenilemeyecek kimselerden de malzeme toplamışlardır. Hâlbuki Basralılar, diğer arap olmayan milletlerle kaynaşmalarından dolayı, Tağlib, Bekr ve Abdulkays kabilelerinden dille ilgili malzeme almamışlardır.⁸⁸ Fakat genel olarak baktığımız zaman, Kûfe ekolü de, en az Basra ekolü kadar arap gramerinde etkili olmuş ve etkisini günümüze kadar devam ettirmiştir.

3.2.1. Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Metot Farklılıkları

a. Semâ Metodu

Semâ nahiv ilminde, kendisiyle delil getirilen önemli kaynaklardanır. es-Suyûtî (ö. 911/1505) semâ'yı şöyle tarif etmiştir. "*Semâ ile fesâhatine güvenilen kimselerin kelâmından tesbit edilen şeylerin, Kur'ân ve hadis ile Hz. Peygamber gönderilmesinden önce ve peygamberliği esnasında ve müvelledlerin çoğalmasıyla dilin bozulduğu, Hz. Peygamberden sonraki döneme kadarki devrede Müslüman veya Müslüman olmayan Arapların gerek şiir, gerekse nesirden teşekkül eden kelâmını kasdediyorum.*"⁸⁹ Ayrıca İbnu's-Serrâc (ö. 316/928), semâda arap kelâmının önemine işaretle nahvi, "*İslâmî dönem âlimlerinin, arap kelâmından çıkardıkları ilimdir.*" şeklinde tarif etmiştir.⁹⁰

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, Basra ve Kûfeli dilciler, dil malzemesi toplamak amacıyla çölde yaşayan bedevî Arapların yanlarına sık sık gitmişler. Bu anlamda Basra'nın çöle yakın olması, burada yaşayan dilcilerin daha fazla malzeme toplamalarını sağlamıştır. Her iki ekole mensup dilciler, dilsel bilgileri toplarken göstermiş oldukları tavır, toplamış oldukları bilgilerin güvenilirliğini de etkilemiştir.

Basralı dilciler, derledikleri malzemelerde en fasih olanı ve dile en kolay gelen lafızları seçmişler, bu tercih içerisinde de yabancı unsurlarla temas halinde bulunmamış,

⁸³ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 89; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 134; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 313.

⁸⁴ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 89.

⁸⁵ el-Lugavî, Ebû Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 95; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 202-204.

⁸⁶ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 141; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 173-186; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Lübnan, 1965, I, 396-398.

⁸⁷ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 81.

⁸⁸ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 159-160; Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 81.

⁸⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 39.

⁹⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 24.

dillerine herhangi bir karışma olmamış olan, Kays, Temim, Esed gibi kabilelerin lehçelerini tercih etmişler, dil irab ve tasrifteki ifadelerin çoğunu bu kabilelerden almışlardır. Ayrıca Huzeyl, Kinâne ve Tay kabilelerinden de bir kısım bilgiler almışlar ve kaynak olarak kullanmışlar. Basralı dilciler, Kûfelilerin aksine şehirleşmiş ve yabancı unsurla etkileşim halinde bulunan kabilelerden dil derlememiş; bu sebeple, Mısırlıları komşulukları nedeniyle Lahm ve Cuzâm kabilelerinden, Şam'a yakın olması sebebiyle Kudâa, Gassân, İyâd kabilelerinden, Yunanlılara komşu olmaları sebebiyle Tağlib ve Nemr kabilelerinden, Nabâtîlere ve İranlılara komşu olmaları nedeniyle Bekr kabilesinden, Hintlilere ve İranlılara karışımları sebebiyle Abdulkays ve Ezd kabilelerinden, ayrıca benzer nedenlerle Benû Hanîfe, Yemâme sakinleri, Sakîf ve Tâîf halkından dilsel malzeme derlememişlerdir.⁹¹

Basralı dilciler, kendilerinden rivayette bulundukları bedevi Araplarının dillerinin bozulup bozulmadığını da takip etmişlerdir. Basralı Ebû 'Amr b. Â'lâ, Ebû Hayre adındaki bir bedevîye عَرَفَاتِهِم اسْتَأْصَلَ الله cümlesinin nasıl söylendiğini sormuş, bedevî de عَرَفَاتِهِم kelimesindeki ت harfini fethalı okuyunca Ebû 'Amr ona; “Heyhât, ya Ebû Hayre, senin de cildin yumuşadı.” şeklinde cevap vererek, dilinin bozulduğunu ifade etmiştir. Zira Ebû 'Amr daha önce bu kelimeyi, aynı bedevînin ت harfini mecrur olarak söylediğini duymuştur.⁹²

Kûfelilerin, kendilerine rivayet edilen dilsel malzemenin ve râvilerinin güvenilir olup olmadığına bakmamaları, rivayetlerin pek çoğunun uydurma olmasına neden olmuştur. Ebû Tayyip el-Lugavî “Kûfe’de şiir, Basra’ya oranla daha çoktur, fakat çoğu uydurmadır ve söylemeyen kimselere nisbet edilmiştir.”⁹³ diyerek bu konuya dikkat çekmiştir. Basralı âlim Halef el-Ahmer’de “Kendilerinden şiir yazmak için Kûfe’ye geldim. Fakat bana cimri davrandılar. Ben de onlara uydurma olanları verip sahih olanları onlardan aldım. Daha sonra hastalandım ve onlara “Sizlere yazıklar olsun, ben Allah’a tevbe ediyorum. Sizlere rivayet ettiğim şiirler benimdir.” dedim, fakat şiirlerin bana ait olduğunu kabul etmediler ve böylece bu şiirler Araplara nisbet edilir oldu.”⁹⁴ diyerek, Kûfelilerin dil ile ilgili malzeme toplarken râvinin sıhhatine ve şiirlerin sahihliğine dikkat etmediklerine işaret etmiştir.⁹⁵

Genel olarak şunları söyleyebiliriz ki; Kûfeliler, Basralı dilcilerin rivayet kabul etmedikleri kimselerden, dilsel malzeme toplamış ve semâ metodunun alanını genişletmiştir. Bu durum ise Kûfelilerin rivayetlerinin arasına uydurmaların karışmasına neden olmuş, dolayısıyla da Kûfeli dilcilerin bu metodu dayanak göstererek ortaya koymuş oldukları görüşlerin güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir.

b. Kıyas Metodu

Kıyas ilmini es-Suyûtî, İbnu'l-Enbârî'den rivayetle “Nakledilmemiş olanın, nakledilen benzerine hamledilmesi ve ona göre kullanılması” şeklinde tarifini vermiş ve nahiv ilmindeki en önemli delil olarak saymıştır. Bu sebeple, bütünüyle kıyasa dayanan nahiv ilminin “Arapların sözlerinin araştırılarak çıkarılan kıyaslar ilmidir.” şeklinde tarif edildiğini belirtmiştir.⁹⁶ İbn Cinnî’de, Ebû 'Osman el-Mâzinî’nin (ö. 249/863) “Arap kelimine kıyas edilen her şey Arap kelimindendir.” dediğini belirtmiştir. Bütün

⁹¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 47-48; el-Afgânî, *Min Târihi'n-Nahv*, s. 20-22.

⁹² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 13; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 33; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, IV, 118.

⁹³ el-Lugavî, Ebû Tayyip, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 74.

⁹⁴ el-Afgânî, *Min Târihi'n-Nahv*, s. 67.

⁹⁵ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 58.

⁹⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 79.

ismi fâillerin, ismi mefûllerin bizzat işitilmediğini, bazılarının işitilip diğerlerinin de bunlara kıyas edildiğini ifade etmiştir.⁹⁷

Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ adlı eserinde, İbn Sellâm'ın (ö. 231/846) belirttiğine göre nahivde kıyasa aşırı özen gösteren ve kıyası dilin tesbitinde bir araç olarak kullanan ilk kişi Basralı âlim Ebû İshak el-Hadramî'dir (ö. 117/735).⁹⁸ Nahiv ilminde kıyası önemli bir âmil haline getiren dilciler ise el-Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh'tir. İbn Cinnî'de el-Halîl için "*Kavminin efendisi ve kıyasın örtüsünü kaldıran kişi*" ifadelerini kullanmıştır.⁹⁹

Dilin belli kaidelere bağlanarak korunmasını amaçlayan Basralı âlimler, şâzz ve az kullanılan lafızları dikkate almamışlar, eğer bu lafızların sıhhati sabit ise bu lafızları şâzz olarak değerlendirmişler, bunların da korunmasını ancak bunlarla kıyas edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Bu sebeple, fasih sayılan ve kendileriyle istişhadde bulunulan kimseleri dahi eleştirmişlerdir. Basralılar kıyasta metot olarak ise ilk önce en çok kullanılanı, daha sonra çok kullanılanı, sonra da sırasıyla normal kullanılanı, az kullanılanı ve nadir kullanılanı dikkate almışlar, sonunda da kıyası kullanarak benzerini, eğer çelişmiyorsa, daha önce elde ettikleri şeylerle mukayese etmişlerdir. Eğer bu lafız veya kural daha önce elde ettikleri şeylerle çelişiyorsa bunu tevil etmişler veya şâzz olarak kabul etmişlerdir. Bunların muhafaza edilebileceğini ancak, bunlarla kıyas yapılamayacağını söylemişlerdir.¹⁰⁰

Kûfeliler ise, Basralı hocalarından aldıkları kurallar dışında, dilsel malzeme toplama esnasında Basralılardan farklı olarak her kabileden ve herkesten dil ilgili malzeme toplamış, bu malzemelerin ve râvilerinin güvenilirliğine dikkat etmemişler ve derledikleri malzemelerin tasnifinde belli bir metoda bağlı kalmamışlardır. Basralı dilciler gibi çok kullanılan lafızları kıyas için şart koşmamışlar ve dahası kendisiyle kıyas edilebilmesine hükmedilmiş çok kullanılan lafızlara aykırı tek bir şâhidi dahi kıyasa uygun görmüşlerdir. Basralıların tevil edip şâzz gördükleri malzemeyi, Kûfeliler kendisiyle kıyas olunan malzeme haline getirmişlerdir.¹⁰¹ Örneğin; Kûfeliler, 1 ile 4 arası فَعَال مَفْعَال vezninde olup vasfiyyet ve adl nedeniyle gayrı munsarif olan mükerrer sayıları kıyas kabul etmişler ve 5 ile 9 arasındaki sayıları da bunlara kıyas ederek خماس و سداس و مخمس، şeklinde bu vezinde kullanmışlardır. Hâlbuki bu vezinde, Araplardan sadece 1 ile 4 arası işitilmiştir.¹⁰²

Kûfeliler, كُنْ'yi بَل'e kıyas ederek, جاء زيد لكن عمرو "*Zeyd geldiği gibi Amr da geldi.*" örneğinde olduğu gibi, olumlu bir cümleden sonra كُنْ'yi atıf olarak kullanmışlardır. Fakat bu durumun Araplardan işitilmemesinden dolayı Basralılar kabul etmemiştir.¹⁰³ Yine Kûfeliler, أجمع و جمعاء tekid lafızlarının ve diğer tâbillerinin müzekker tesniyeleri için, أجمعان أبتعان أبصعان müennes tesniyeleri için de جمعاون كنعوان جمعاون بضعوان lafızlarını kıyas yoluyla elde etmişlerse de bunlar daha önce Araplar tarafından işitilmemiştir.¹⁰⁴

Genel olarak diyebiliriz ki; Basra ekolü nahiv ilminde kıyası ilk defa ortaya koyan ve uygulayan dil ekolüdür. Basralılar kıyas meselesinde ihtiyatlı davranmış, buna

⁹⁷ İbn Cinni, *el-Hasâis*, I, 357.

⁹⁸ el-Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*, Cidde, tsz. I, 14.

⁹⁹ İbn Cinni, *el-Hasâis*, I, 361.

¹⁰⁰ et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 130; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 61-62.

¹⁰¹ el-Afgânî, *Min Târihi'n-Nahv*, s. 71.

¹⁰² er- Radî, Muhammed Hasan, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, Bingâzî, 1996, I, 114-115; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 142.

¹⁰³ et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 142.

¹⁰⁴ er- Radî, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, II, 371.

karşılık ise bu metodu Basralılardan alan Kûfeli dilciler, bu meselede aşırı gitmişler, işitilen her şeyi kendi başına bir ölçü kabul ederek kıyas yoluna gitmişlerdir. Bundan dolayıdır ki Basralılar semâ ehli, Kûfeliler ise kıyas ehli olarak anılmışlardır.¹⁰⁵

3.2.2. Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki İstilah Farklılıkları

Nahiv, irab, ref, nasb, cer vb. birçok nahiv terimi, bu ilim doğmadan önce de ilk anlamları Araplar tarafından bilinmekteydi. Ancak daha sonra bu lafızlar dil âlimleri tarafından kullanılmak suretiyle asıl anlamlarının yanı sıra terim olarak da yeni anlamlar kazanmışlardır. Nahiv ilminin ilk çalışmaları Basra'da Ebu'l-Esved ve talebeleri tarafından ortaya çıkması bu ilme ait terimlerin de ilk olarak burada ortaya konulmasına vesile olmuştur.¹⁰⁶

Basra ve Kûfe arasında kıyas ve semâ metodlarındaki farklılık, kullanılan istilahlarlarda da kendini göstermiştir. Nahvi Basralılardan alan Kûfeli dilciler, Basralı âlimlerin kullanmış oldukları nahiv terimlerinin yerine farklı terimler kullanmaya başlamışlardır. Aynı manayı ifade etmesine karşılık, Kûfeliler, Basralıların kullandıkları birçok nahiv terimini değiştirmiştir.

Ancak Kûfelilerin ihdas ettikleri terimler, arap nahvinde fazla yaygınlaşmamıştır. Basralıların ortaya koymuş oldukları sistem ve buna bağlı olarak ihdas ettikleri istilahlar dil âlimleri arasında yayılmıştır. Sistemleri daha sağlam ve mantıklı; ortaya koydukları nahiv kuralları eksiklikten ve kusurdan uzak olması Basralıların görüşlerinin yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Kûfelilerin ortaya koydukları istilahlar, sağlam esaslara dayanmaması ve kapsayıcı özellik taşınamasından dolayı nahivciler arasında genel kabul görmemiştir.¹⁰⁷ Ayrıca Basralı bir dilcinin telif ettiği eserde herhangi bir konuda kullandığı istilahın, Kûfeli bir dilcinin aynı konuyu hangi istilahla ele aldığını bilinmesi zorunluluğunu doğurmuş, bu durum da nahiv ilmi tahsil edenlerin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir.¹⁰⁸

Bu iki dil ekolünün aynı konuyu ifade etmek için kullandıkları farklı terimlerin bazıları şu şekildedir¹⁰⁹:

- Basralıların kullandığı sıfat istilahına karşılık Kûfeliler na't'ı kullanmışlardır.
- Basralıların bedel istilahının karşılığı, Kûfeliler de tercüme'dir.
- Basralıların zarf istilahına karşılık, Kûfeliler sıfat ve mahal'i kullanmışlardır.
- Basralılarda ki hurûfu'l-cer, Kûfeliler de hurûfu'l-izâfe'dir.
- Basralılar cer istilahını kullanırken, Kûfeliler hafd'ı kullanmışlardır.
- Basralılar munsarif-gayrı munsarif istilahlarını kullanırken, Kûfeliler buna mücra-gayrı mücra demişlerdir.
- Basralılar vâvu'l-maiyye derken, Kûfeliler bu istilaha karşılık vâvu's-sarf'ı kullanmışlardır.
- Basralıların kullandığı şe'n zamirinin karşılığı, Kûfeliler de meçhûl zamirdir.
- Basralıların temyiz istilahını, Kûfeliler tefsir olarak isimlendirmişler.
- Basralıların mefûlu leh, mefûlu fih, mefûlu maah, mefûlu mutlak olarak isimlendirdiği mefûlleri, Kûfeliler eşbâhu'l-mefâil olarak adlandırmıştır.

¹⁰⁵ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 65.

¹⁰⁶ Bulut, Ali, *Nahiv Terimlerinin Ortaya Çıkış Süreci*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2008, c. VIII, S. 2, s. 93.

¹⁰⁷ Ergin, M. Cevat, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, c. V, S. 1, s. 51.

¹⁰⁸ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 66.

¹⁰⁹ et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 151; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 167.

- Basralılar hurûfu'l-atîf ıstılahını kullanırken, Kûfeliler hurûfu'n-nesak ıstılahını kullanmışlardır.
- Basralıların hurûfu'n-nefy'ine karşılık, Kûfeliler hurûfu'l-cahd ıstılahını kullanmışlardır.
- Basralıların hurûfu'z-ziyâde ıstılahının Kûfelilerde karşılığı hurûfu's-sıla ve'l haşv'dır.

3.2.3. Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Görüş Farklılıkları

Basra ve Kûfe ekollerinin nahiv meselelerini ele almadaki metot farklılıkları, nahivle ilgili çoğu meselede farklı görüşler ortaya koymalarına sebep olmuştur. Bu iki ekol arasındaki görüş farklılıkları birçok esere konu olmuştur. Bu anlamda İbnu'l-Enbârî'nin kaleme aldığı *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* adlı eserin ihtilafları ele alma noktasında önemli bir yeri vardır. İbnu'l-Enbârî bu eserde yaklaşık olarak 121 meselede bu iki ekolün farklı görüşlerini zikretmiştir.¹¹⁰

Bu meselelerden birisi de zunbûriyye meselesi olarak meşhur olmuş olan, el-Kisâî ve Sîbeveyh arasında geçen bir münâzaradır. Buna göre; nahiv meselelerini tartışmak için bir araya gelmiş olan bu iki dil âliminden, el-Kisâî, Sîbeveyh'e كنت أظن أن العقب أشد لسعة من الزنبور فإذا هو هي أو فإذا هو إياها cümlesinin son kelimesinin merfû mu yoksa mansup mu okunacağını sormuş. Sîbeveyh de فإذا هو هي şeklinde merfû olarak okunması gerektiğini söylemiştir. el-Kisâî ise bu okumanın hatalı olduğunu doğrusunun ise فإذا هو إياها şeklinde mansup olması gerektiğini ifade etmiştir. Sîbeveyh de kendi görüşünde ısrar edince münâzarayı düzenleyen Yahyâ b. Hâlid ihtilaflı gidermek için kimin hakem olacağını sormuş, el-Kisâî ise kapıda her taraftan gelen ve en fasih konuşan bedevî Arapların olduğunu ve onlara sorulmasının uygun olacağını belirtmiştir. Mesele onlara sorulduğunda ise, bedevî Araplar el-Kisâî'nin kullanımını onaylamışlardır.¹¹¹ Zunbûriyye meselesinin ve bu meselenin perde arkasının iki ekolün görüşlerinin değerlendirilmesi noktasında önemli bir yeri vardır.¹¹²

Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki bazı ihtilaflı meselelere şunları örnek olarak verebiliriz:

- Basralılara göre; mübtedâyı ref eden eden âmil ibtidâ, haberi ref eden âmil ise mübtedâdır. Kûfelilere göre ise; mübtedâyı ref eden haber, haberi ref eden ise mübtedâdır.¹¹³
- Basralılar اسم kelimesinin السمو kelimesinden müştak olduğunu, Kûfeliler ise الوسم kelimesinden müştak olduğunu iddia etmişlerdir.¹¹⁴
- Basralılar fiilin mastardan müştak olduğunu söylerken, Kûfeliler mastarın fiilden müştak olduğu görüşündedirler.¹¹⁵
- Basralılara göre mefûlu nasb eden âmil sadece fiil, Kûfelilere göre ise fiil, fâil ile birlikte amel eder veya sadece fâil yahut mana mefûlu nasb eder.¹¹⁶
- Basralılara göre بئس ve نعم kelimeleri mâzi fiil iken, Kûfelilere göre bunlar isimdirler.¹¹⁷

¹¹⁰ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 68.

¹¹¹ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Dimeşk, tsz. II, 702-703.

¹¹² Bkz., Karabela, Nevin, *Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler, 2001, C. III, S. 2, s. 257-264.

¹¹³ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 44.

¹¹⁴ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 6-16.

¹¹⁵ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 235-245.

¹¹⁶ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 78-81.

¹¹⁷ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 97-126.

- Basralılara göre; haber, ister müfred olsun isterse de cümle olsun mübtedânın önüne geçebilir. Kûfelilere göre ise, haberin bu durumlarda öne geçmesi câiz değildir.¹¹⁸
- *أفعل* veznindeki taaccub ifade eden kelimeler, Basralılara göre mâzi fiil iken, Kûfelilere göre isimdirler.¹¹⁹
- Basralılar *أَنَّ*'nin tahfîf edilip *أَنْ* şeklinde olması halinde de amel edebileceğini söylerken, Kûfeliler bu durumun câiz olmadığı söylemişlerdir.¹²⁰
- Basralılar muzaf ve muzafun ileyhın arası ancak zarf ve harfî cerle ayrılabilir derken, Kûfeliler muzaf ve muzafun ileyh arasında zarf ve harfî cer dışında da lafızlar gelebileceğini söylemişlerdir.¹²¹
- Müfred alem münâdâ, Kûfelilere göre murab, Basralılara göre ise mebnîdir.¹²²
- *كلا* ve *كلتا* kelimeleri, Basralılara göre lafız yönünden tekil, anlam yönünden ikildir. Kûfelilere göre ise hem lafız hem de anlam bakımından ikildir.¹²³
- Basralılar üçüncü harfî sakın olan rubâî bir kelimenin sadece son harfîni hazfederek terhîm yaparken, Kûfeliler son harfle birlikte sakın olan üçüncü harfî de hazfederek terhîm yaparlar.¹²⁴
- Kûfelilere göre, işaret isimleri *الذي* manasında ismi mevsul olarak gelmesi câiz iken, Basralılara göre işaret isimlerin, ismi mevsul olarak kullanılması câiz değildir.¹²⁵
- Atıf vâvı, Kûfelilere göre zâid bir harf olarak da gelebilirken, Basralılara göre zâid olarak gelmesi câiz değildir.¹²⁶
- Basralılara göre cinsini nefyeden *لا*'nın müfred nekre-i maksûde ismi mebnî, Kûfeliler göre bu isim murabtır.¹²⁷
- Basralılara göre *حتى*'dan sonra gelen fiili muzârî, gizli bir *أن* ile mansup olurken, Kûfelilere göre *حتى*'nın bizzat kendisi ile fiili muzârî mansup olur.¹²⁸
- Kendisine emir lamı dâhil olmamış emir fiilleri Basralılara göre mebnî, Kûfelilere göre ise mahzuf bir lam harfî ile meczum murabtır.¹²⁹
- Fiili muzârînin murab oluşunun nedeni Basralılara göre isme benzemesi iken, Kûfelilere göre muzârî fiilde hal ve istikbal gibi birkaç mananın mevcut oluşudur.¹³⁰
- Kûfelilere göre *أو* edatı *و* ve *بل* yerine de kullanılması câiz iken, Basralılara göre bu durum câiz değildir. Harflerde aslonanın konulduğu mananın dışına çıkmamasıdır.¹³¹
- *كي* edatı, Basralılara göre hem nasbedici olarak, hem de harfî cer olarak gelebilir. Buna karşılık Kûfeliler bu edatın sadece nasbedici olarak gelebileceğini, harfî cer olamayacağını söylemişlerdir.¹³²

¹¹⁸ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 65-70.

¹¹⁹ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 126-148.

¹²⁰ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 195-208.

¹²¹ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 427-429.

¹²² İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 323-335.

¹²³ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 439.

¹²⁴ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 361-362.

¹²⁵ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 717-722.

¹²⁶ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 456-462.

¹²⁷ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 366-370.

¹²⁸ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 597-602.

¹²⁹ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 524-549.

¹³⁰ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 549-557.

¹³¹ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 478-484.

¹³² İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 570-575.

Bu iki ekol arasındaki görüş ayrılıkları, İbnu'l-Enbârî'nin belirttiği üzere yaklaşık 121 meselededir. Bunlardan bir kısmını zikretmeye çalıştık. Genel olarak bu iki ekol incelendiğinde ise Basra ekolünün görüşleri ve kuralları, Kûfe ekolüne tercih edilmiştir. Bu durumu şöyle izah edebiliriz:

Basralılar semâyı kıyasa tercih etmişler, zorunlu haller dışında kıyasa başvurmamışlardır. Bedevî Araplarla temas kurmalarının kolay olması bu duruma zemin hazırlamıştır. Buna karşılık ise Kûfelilerin bedevî Araplardan uzak kalmaları, onların kıyasa meyletmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla dil derlemede daha müsamahakâr davranmışlar, Basralıların kendilerin dilsel malzeme alınmasını uygun görmediği kimselerden dil derlemişlerdir. Basralılar kıyasta oldukça ihtiyatlı davranmış, tam emin olmadıkları sürece kıyas yoluyla elde ettikleri bilgiyi derlememişlerdir. es-Suyûtî de, her işitilene itibar etmemeleri ve şâz olan bilgileri ölçü olarak kabul etmemeleri sebebiyle Basralıların kıyasta daha isabetli olduklarını söylemiştir.¹³³

Sonuç olarak, Basra ekolünün izlemiş olduğu metot, kullanmış oldukları ıstılahlar ve nahiv görüşleri her devirde rağbet edilir hale gelmiş, günümüze kadar da bu durumunu muhafaza etmiştir.

3.3. Bağdat Dil Ekolü

Hicri 4. asırda İslam dünyasında ki bilimsel ve kültürel faaliyetlerde Bağdat'ın öne çıkması, Basra ve Kûfe'nin eski önemini yitirmesi gramer çalışmalarını da etkilemiştir. Bu dönemde Bağdat'ta yetişen dil âlimleri çalışmalarında yeni bir yöntem uygulamaya başlamışlardır. Bu yöntemin temeli, Basra ve Kûfe'de yapılan dil çalışmalarının topluca ele alınarak, içlerinden kendi tasarruflarına göre görüşleri seçmeye ve yeni görüş ortaya koymaya dayanıyordu. Bu duruma zemin hazırlayan etken ise, Basra ekolünün son dönem en önemli temsilcilerden birisi olan el-Müberred ile Kûfe ekolünün son dönem temsilcilerinden Sâ'leb'in Bağdat'ta gramer dersleri vererek, kendi görüşlerini burada yaymaya çalışmış olmalarıdır.¹³⁴

Bağdat'ta ki gramer faaliyetlerinin en önemli temsilcilerinden olan Ebû 'Ali el-Fârîsî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002), yapmış oldukları çalışmalarında Basra ekolü mensupları için “arkadaşlarımız” ifadesini kullanmaları, Basralıların görüşlerine daha yatkın olmaları, İbn Cinnî'nin Kûfelilerden söz ederken, bu kişilerin daha çok Bağdat'ta yaşamalarından dolayı Bağdatlı olarak isimlendirmesi, bu ekolün faaliyetlerinin Basra ekolünün içinde değerlendirilmelerine neden olmuştur.¹³⁵ İbn Cinnî ve Ebû Ali el-Fârîsî her ne kadar kendilerini Basra ekolü içinde de görse, Kûfe ekolünün görüşlerinden de faydalanmak suretiyle yeni bir metot geliştirmiş ve seçmeci bir gramer anlayışını benimsemişlerdir. Bu anlamda, onları Bağdat ekolü adı altında değerlendirmemiz daha uygun olacaktır.¹³⁶

Bağdat ekolünün kurulmasında önemli rol oynayan, İbn Keysan (ö. 299/911)¹³⁷, İbn Şukayr (ö. 315/927)¹³⁸ ve İbnu'l-Hayyât (ö. 320/932)¹³⁹, önce Kûfe ekolünün

¹³³ et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, s. 165-166.

¹³⁴ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 245; Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 97.

¹³⁵ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 245.

¹³⁶ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 97.

¹³⁷ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 153; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 57; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 18.

¹³⁸ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 116; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 302.

¹³⁹ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 117; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 54; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 48.

görüşlerini daha sonra da Basra ekolünün görüşlerini öğrenerek iki mezhep arasında uzlaşmaya sağlayan önemli dilcilerdendir.¹⁴⁰

Bağdat dil ekolüne katkı sunan diğer bazı dilciler şunlardır: İbnu's-Serrâc (ö. 316/928)¹⁴¹, Ebu'l-Kâsım İshâk ez-Zeccâcî (ö. 339/950)¹⁴², es-Sîrâfî (ö. 368/978)¹⁴³, Ebû Bekr b. el-Enbârî (ö. 327/938)¹⁴⁴, Niftaveyh (ö. 323/934)¹⁴⁵, ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)¹⁴⁶

Bağdat ekolüne mensup dilcilerin bazı nahiv görüşleri şunlardır:

- Sîbeveyh ve Basralıların genel görüşüne göre, matûfun aleyhin âmili aynı zamanda matûfun da âmilidir. Bu görüşe göre; كَلَّمْتُ مُحَمَّدًا و عليا “*Muhammed ve Ali ile konuştum.*” cümlesinde her iki ismi nasb eden âmil كَلَّمْتُ fiilidir. İbnu's-Serrâc'a göre bu cümledeki âmil atıf harfinin kendisidir. Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise âmil, atıf harfinden sonra hazfedilmiş olan fiildir. Ona göre cümlelerin aslı كَلَّمْتُ مُحَمَّدًا و كَلَّمْتُ عَلِيًّا şeklindedir. Birinci fiil delil olarak yeterli olduğu için, ikinci fiil hazfedilmiştir.¹⁴⁷
- Sîbeveyh'e göre münâdânın mansup olmasının sebebi, hazfedilmiş olan أَدْعُو ve أَنَادِي fiilleridir. el-Müberred'e göre ise, âmil nidâ harfleridir. Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise, nidâ edatları harf değil isim fiillerdir. Dolayısıyla münâdâlar da mefûlu bihe benzedikleri için mansup olmuştur.¹⁴⁸
- Basralılara göre ما سرت حتى أدخل المدينة “*Yürümedim ki şehre gireyim.*” cümlesinde olduğu gibi, حتى edatından önce olumsuz bir fiil olursa kendisinden sonra gelen muzâri fiil nasb edilir. Ebû Ali el-Fârisî'ye göre bu edattan sonra gelen muzâri fiilin istisnasız merfû olması gerekir.¹⁴⁹
- Sîbeveyh'e göre سوى kelimesi daima mekân zarfıdır. Kûfelilere göre ise zarf müstakar olup, çoğunlukla zarf olarak kullanılmakla birlikte, bazen de zarf dışında başka bir şey olarak da kullanılır. Ancak ez-Zeccâcî'ye göre ise kesinlikle zarf değildir. Örneğin; جاء سواك “*Senden başkası geldi.*” cümlesinde fâil, ماجئني أحد سواك “*Senden başkasını gördüm.*” cümlesinde mefûl, سواك “*Senden başkası gelmedi.*” cümlesinde ise bedel veya istisna olarak gelmiştir.¹⁵⁰
- Sîbeveyh ve cumhura göre, istifham hemzesi في الأرض “*Yeryüzünde hiç gezmediler mi?*”¹⁵¹ ayetinde olduğu gibi و, ف, ثم gibi atıf harflerinden biriyle başlayan cümlelerin başında gelirse, hemze önce gelir istifham harfi ise daha sonra gelir. ez-Zemahşerî'ye göre ise hemze asıl yerindedir. Ancak kendisiyle atıf harfi arasındaki takdîrî bir cümleye atıf yapılmıştır. Buna göre ayetin takdîrî أمكثوا فلم يسيروا في الأرض şeklindedir.¹⁵²

¹⁴⁰ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 246.

¹⁴¹ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 112; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 145; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 109.

¹⁴² ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 119; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 161; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 77.

¹⁴³ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 119; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 507.

¹⁴⁴ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 153; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 201.

¹⁴⁵ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 154; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 428.

¹⁴⁶ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 279.

¹⁴⁷ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 261.

¹⁴⁸ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 261.

¹⁴⁹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 261-262.

¹⁵⁰ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 254.

¹⁵¹ Yûsuf, 12/109.

¹⁵² Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 287.

3.4. Endülüs Dil Ekolü

Endülüs'te nahiv ile ilgili çalışmalar, Endülüs'ün Emeviler tarafından 711 yılında fethinden sonra gecikmeli olarak başlamıştır. Bunun nedeni ise, bu bölgede ilmi faaliyetlerden önce askerî faaliyetlere önem verilmesi ve bölgenin tam kontrol altına alınmaya çalışılmasıdır. Endülüs'te başlangıçta ki ilmî faaliyetler belirli meselelerde çocuklara dini eğitim veren hocalar eliyle yürütülmüş, çoğunluğunu kıraat âlimlerinin oluşturduğu bu ilim erbabları da daha çok kıraatle ilgili eserler telif etmiştir. Buradaki dil ile ilgili çalışmaların temelinde ise doğuda ki ilmi birikim vardır. Endülüs'teki âlimler doğuya seyahat ederek, doğudan aldıkları dinî ilimleri Endülüs'e taşımışlardır.¹⁵³ Batıya taşınan bu ilimlerin başında da hiç şüphesiz kıraat ilmi bulunmaktaydı. Kıraat ilminin incelenmesi Arapçanın da gerek sarf ve gerek nahiv açısından incelenmesine vesile olmuştur.¹⁵⁴

Bu anlamda Ebû Mûsa el-Huvvârî, doğuya seyahat ederek başta İmam Mâlik ve el-Asmaî olmak üzere birçok âlimden dil ve gramer dersleri almış, ayrıca bizzat çöllere giderek buradaki bedevî Araplardan dilsel malzeme derlemiş ve bu bilgileri Endülüs'e taşımıştır. Yine el-Huvvârî ile aynı dönemde yaşayan el-Ğâzî b. Kays (ö. 199/814) da doğudaki meşhur dilcilerden dersler alarak, edindikleri ilimleri Endülüs'e taşımıştır.¹⁵⁵ Böylece Endülüs'te ki ilk dil çalışmalarının temeli atılmıştır.

Endülüs'te ki asıl gramer faaliyetleri ise Cûdi b. Osman el-Mevrûrî (ö. 198/813) vesilesiyle olmuştur. el-Mevrûrî doğuya yapmış olduğu seyahatlerinde Kûfe ekolünün önemli temsilcilerinden el-Kisâî ve el-Ferrâ ile görüşmüş, onlardan nahiv dersleri almıştır. Kûfe ekolü temsilcilerinden ders alan el-Mevrûrî, Endülüs'te dersler vererek bu ekolün görüşlerinin yayılmasına sebep olmuştur. Ayrıca el-Mevrûrî, *Munbihu'l-Hicâra* adlı eseriyle Endülüs'te nahiv alanında ilk kez eser telif eden kişidir.¹⁵⁶

Endülüs dil ekolünün diğer bazı temsilcileri şunlardır: el-Ufuşnîk (ö. 307/919)¹⁵⁷, Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî (ö. 353/964)¹⁵⁸, İbn 'Uşfûr (ö. 662/1263)¹⁵⁹, İbn Mâlik (ö. 672/1273)¹⁶⁰, İbn Madâ (ö. 592/1195)¹⁶¹, Ebû Hayyân (ö. 745/1344)¹⁶²

Endülüs ekolüne mensup dilcilerin bazı nahiv görüşleri şunlardır:

- İbn Madâ'ya göre fe (ف) harfî, emir, nehy, istifhâm, nefy, arz, temennî, tahdîd ve duâ'ya cevap olarak gelirse أعطني فأشكر *"Bana ver, sana teşekkür edeyim."* örneğinde olduğu gibi kendisinden sonraki fiili nasb eder.¹⁶³
- Endülüslü dilci İbnu's-Sîd el-Batalyavsi'ye göre حتى sadece müfretleri değil, سریت حتى تكل المطايا *"Hayvanlar yoruluncaya kadar yürüdüm."* örneğinde olduğu gibi cümleleri de atfeden bir harf olma özelliği taşımaktadır.¹⁶⁴
- eş-Şelevbîn'e göre; فبينما العسر إذ دارت مياسير *"Zorluklar esnasında, birde bakarsın ki kolaylıklar çıkar."* cümlesinde ki إذ zaman zarfıdır ve âmili mahzuftur.¹⁶⁵

¹⁵³ el-Beyyûmî, Muhammed Receb, *el-Edebu'l-Endelûsî*, Riyad, 1980, s. 192-193.

¹⁵⁴ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 107.

¹⁵⁵ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 253-254.

¹⁵⁶ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 256; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 490.

¹⁵⁷ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 281; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 216.

¹⁵⁸ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 311; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 229.

¹⁵⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 210; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 306.

¹⁶⁰ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 130; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 309.

¹⁶¹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 323.

¹⁶² es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 280.

¹⁶³ İbn Madâ, *er-Raddu 'ala'n-Nuhât, Dâru'l-İ'tisâm*, 1979, s. 115.

¹⁶⁴ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 295.

¹⁶⁵ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 303.

- İbn ‘Uşfûr’a göre; وفجرنا الارض عيونا “Yeryüzünde kaynaklar fişkırttı.”¹⁶⁶ ayetindeki عيونا lafzı temyizdir. Ancak yine Endülüs dilcilerinden eş-Şelebîn’e göre ise bu kelime temyiz değil, hâldir.¹⁶⁷
- İbn Mâlik’e göre; لما’nın cevabında فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ “Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar.”¹⁶⁸ ayetinde olduğu gibi fe (ف) harfi gelir. Ancak cumhura göre buradaki cevap hazfolmuştur, takdîrî ise انقسموا قسمين فمنهم مقتصد şeklidir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Kamer, 54/12.

¹⁶⁷ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 303-308.

¹⁶⁸ Lokman, 31/32.

¹⁶⁹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 315.

4. MISIR DİL EKOLÜ

4.1. Mısır'daki Gramer Faaliyetleri ve Mısır Dil Ekolünün Ortaya Çıkışı

Mısır'da ilmî ve edebî anlamda ilk çalışmalar, Müslümanların 21/641 yılında burayı fethetmesiyle başlamıştır. Çevre bölgelerden gelenler ile birlikte kıraat, tefsir, fıkıh, lügat alanlarındaki çalışmalar hızla gelişmiştir. Bu alanlardaki çalışmalar Mısır'da kökleştiği gibi çevre bölgeleri başta olmak üzere, başka bölgeleri de etkisi altına almıştır. Bu anlamda Mısır'daki nahiv çalışmaları metot, üslup ve verilen eserler bakımından arap grameri tarihi açısından önemli bir yer tutar.¹⁷⁰

Mısır'da islamî fetihlerden sonra, dinî anlamda, ders halkalarının kurulması 'Abdullah b. 'Amr b. 'As vesilesiyle olmuştur. Bu ders halkaları sayesinde insanlar dinî ilimleri öğrenmeye başlamıştır. 'Abdullah b. 'Amr b. 'As, başta hadis olmak üzere dinî ilimlere hâkimdi.¹⁷¹ Onun hadis ilmindeki derinliği Ebu Hureyre'nin şu sözlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. “‘Abdullah b. 'Amr b. 'As'dan başka, Rasulullah'ın hadislerini benden daha çok ezberleyen ve rivayet eden bir sahabe bilmiyorum. Çünkü 'Abdullah yazıyordu.”¹⁷² Dolayısıyla Mısır'daki ilmi çalışmaların başlamasında, 'Abdullah b. 'Amr b. 'As'ın etkisi son derece önemlidir.

Mısır'da gramer çalışmalarının, başlangıçta kıraat ilmine bağlı olduğu görülmektedir. Kıraat ekolü bütün özellikleri ve ileri gelen temsilcileriyle istikrar bulduktan sonra, bazı kıraat âlimleri vasıtasıyla dil ve nahiv çalışmaları başlamıştır.¹⁷³ Mısır'da gramer faaliyetlerinin genişlemesini sağlayan, kıraat âlimlerinin arasında Abdurrahman b. Hüzmüz, Verş, Osman b. Saîd gibi önemli kârleri görmekteyiz.¹⁷⁴

Dolayısıyla hicrî 3. asra kadar Mısır'da kıraat ilminden bağımsız bir gramer çalışması görülmemektedir. Bu döneme kadar olan çalışmalar ise temel ve ön hazırlık niteliği taşımaktadır. Mısır'da, kıraat ilminden dolayı başlayan nahiv çalışmaları temelde kıraat ilminin özelliklerini taşımaktadır. Mısır ekolünün, kıraat ilminden bağımsız, gramer hususiyetlerini yansıtan çalışmalar ise sonraki dönemlerde meydana gelmiştir. Mısır'a göç etmiş olan ilim adamları dil ve nahiv ile ilgili malzemeleri de getirmiştir.¹⁷⁵ Bağımsız anlamda Mısır'daki gramer çalışmaları Vellâd b. Muhammed et-Temîmî el-Masâdirî (ö. 263/876) vesilesiyle başlamış ve yetiştirdiği talebeler aracılığıyla da silsile halinde devam etmiştir. Bu anlamda Mısır dil ekolüne katkı sunan dilcileri ve çalışmalarını daha ileride müstakil başlıklar halinde ele alacağız.

4.2. Mısır Dil Ekolünün Özellikleri

Mısır dil ekolü, başlangıçta Basra ve Kûfe dil ekollerinin etkisi altında çok kalmıştır. Çünkü Mısır'da gramer faaliyetlerini ilk başlatan isim olarak bilinen Vellâd et-Temîmî Basra'nın önde gelen dilcilerinden olan el-Halîl b. Ahmed'den ders alırken; yine Vellâd'la aynı dönemde yaşayan Mısır'daki dil faaliyetlerinin başlangıcında önemli rol oynayan Ebu'l-Hasan el-E'azz ise, Kûfe'nin önde gelen dilcilerinden birisi olan el-Kisâfî'den ders almıştır. Fakat genel olarak baktığımızda, Basra ekolünün yazılı eserlerinin daha çok olması, bu eserlerin ezberlenmesinin kolay olması, Mısır'da Basra

¹⁷⁰ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 123.

¹⁷¹ Mekrem, Abdul'Âl Sâlim, *el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve's-Şâm fi'l-Karneyni's-Sâbi' ve's-Sâmini mine'l-Hicreti*, Müessesetü'r-Risâle, 1990, s. 11.

¹⁷² el-'Askalânî İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine fi E'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Meclisu Dâiretu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1972, IV, 193.

¹⁷³ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 123.

¹⁷⁴ es-Sincircî, Mustafa 'Abdulaziz, *el-Mezâhibu'n-Nahviyye*, Cidde, 1985, s. 91.

¹⁷⁵ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 123.

ekolüne rağbeti arttırmıştır. Buna karşılık Kûfe ekolünün görüşlerinin daha çok şifâhî olarak yayılması, esas alınacak bir telifin olmaması, bu ekole olan yönelişin az olmasına sebep olmuştur.¹⁷⁶

Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilafların temelini teşkil eden kıyas ve semâ metotları konusunda Mısır dil ekolü, genel olarak Basralıların görüşlerini benimsemiştir. Kıyas ve semâ metotlarını yukarıda ele aldığımız için, burada tekrar üzerinde durmayı gerek görmüyoruz.

Kullanılan ıstılah açısından Mısırlı dilcilerin eserlerine baktığımız zaman ise, Basralı ve Kûfeli dilcilerin ortaya koymuş oldukları ıstılahları kullandıklarını görmekteyiz. Örneğin; واو الصرف (sarf vâv'ı) terimi Kûfe ekolüne mensup olan el-Ferrâ tarafından kullanılmıştır. Aynı şekilde cahd, (olumsuzluk) na't (sıfat), tefsir (temyiz) terimleri Kûfelilere ait terimlerdir ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/949) gibi Mısırlı dilciler bu terimleri eserlerinde kullanmıştır.¹⁷⁷ en-Nehhâs, her ne kadar Kûfe ekolünün ıstılahlarına eserlerinde yer vermişse de, aynı konuda Basra ekolünün kullanmış olduğu ıstılahları da belirtmiştir. Örneğin; Basralıların kullandıkları cerr ve Kûfelilerin kullanmış oldukları hafd terimini aynı konuda şöyle kullanmıştır:

“اعلم أن الإعراب على أربعة أوجه: على الرفع والنصب والجر والجزم فالرفع والنصب مشترك فيهما”
“الأسماء والأفعال، والخفض للأسماء خاصة دون الأفعال، والجزم للأفعال خاصة دون الأسماء

“İrab dört şekildedir: Ref, nasb, cerr ve cezm. Ref ve nasb hali hem isimlerde hem de fiilerdedir. Hafd (cerr) hali, isimlere, cezm hali ise fiilere mahsustur.”¹⁷⁸ Görüldüğü gibi aynı durumu ifade eden hafd ve cerri aynı paragrafta kullanmıştır.

Kullanılan ıstılahlarla alakalı örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, biz burada bir örnekle yetinmeyi yeterli buluyoruz. Bu anlamda diğer örneklerle ise müstakil başlıklar halinde ele alacağımız Mısırlı dilcilerle ilgili kısımda daha detaylı değineceğiz.

4.3. Mısır Dil Ekolünün Diğer Dil Ekolleriyle Olan İlişkisi

4.3.1. Basra Dil Ekolü İle Olan İlişkisi

Basra ekolü, Mısır'daki nahivcileri başından itibaren etkisi altına almıştır. Başta Mısır dil ekolünün temellerini atan Vellâd olmak üzere, Mısırlı dilcilerin büyük bir çoğunluğu nahiv dersleri almak maksadıyla Basra'ya gitmişlerdir. Burada, özellikle Basra ekolünün genel hususiyetlerini yansıtan ve aynı zamanda nahiv alanının temel kitaplarından birisi olan Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuşlar, daha sonra Mısır'a dönerek bu kitabı kendi öğrencileri arasında okutmaya başlamışlardır. Aynı zamanda *el-Kitab*'a İbnu'n-Nehhâs gibi şerh yapanlar, Ahmed b. Muhammed b. Vellâd gibi tenkit yapanlar olmuştur. Basra ve Mısır arasındaki ilişkilerde sadece Mısırlı dilciler Basra'ya gitmemiş, aynı zamanda Abdullah b. İshak es-Saymerî, Ali b. Süleyman el-Ahfeş gibi birtakım Basralı dilcilerde Mısır'a gelerek burada nahiv dersleri almışlardır.¹⁷⁹

Mısırlı dilcilerin çoğu zaman Basra ekolünün görüşlerine katıldıklarını görmekteyiz. Örneğin; Mısırlı önde gelen dilcilerden birisi olan İbn Hişâm (ö. 761/1360), muzâri fiilin başına gelerek onu nasb eden أن'ın bazı durumlarda ref edebileceğini iddia eden Basralılarla aynı görüşü paylaşmıştır. Bu duruma İbn Muhaysin kıraatinde ref olarak gelen وَأَوَّلَادَاتُ يُرَضِّعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُبَيِّمَ “Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.”¹⁸⁰ ayetini delil olarak getirmişlerdir. Buna karşılık Kûfeliler, buradaki أن'ın

¹⁷⁶ Mekrem, Abdul'Âl Sâlim, *el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve 'ş-Şâm*, s. 16.

¹⁷⁷ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 128.

¹⁷⁸ en-Nehhâs, Ebû Ca'fer, *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv*, tah. Kûrkis Avvâd, Bağdat, 1965, s. 14.

¹⁷⁹ Mekrem, Abdul'Âl Sâlim, *el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve 'ş-Şâm*, s. 75.

¹⁸⁰ Bakara, 2/233.

muhaffefe olduğunu ve fiilden önce gelmesinin de şazz bir durum olduğunu söylemişlerdir.¹⁸¹

İbn Hişâm'ın Basralılarla aynı görüşü paylaştığı başka bir örnek de حتى ile ilgilidir. حتى kendisinden önceki cümleyle bağlamına göre, *أسلم حتى تدخل الجنة*, “Cennete girmek için Müslüman ol.” örneğinde olduğu gibi كي manasına; *قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ* “Onlar: Biz, dediler, Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz!”¹⁸² ayetinde olduğu gibi de الى manasına gelebilir. Bu durumlarda kendisinden sonra gelen fiili muzarinin nasb olmasının sebebini, Basralılar حتى'dan sonra gelen gizli bir أن ile olduğunu söylerken, Kufeliler bizzat حتى'nın kendisinden dolayı nasb olduğunu savunmuşlardır. İbn Hişâm ise Basralıların görüşünü sahih bulmuştur.¹⁸³ Daha önce de değindiğimiz gibi, Mısır dil ekolünün nahiv görüşleri Basra dil ekolü ile çok fazla paralellik göstermektedir. Bu yüzden örneklendirmeleri arttırabiliriz. Fakat İbn Hişâm üzerinden vermiş olduğumuz örneklerin bu başlıkta yeterli olduğu kanaatindeyiz. Mısırlı dilcilerden bahsedeceğimiz başlıklarda da farklı örnekler vermeyi düşünüyoruz.

4.3.2. Kûfe Dil Ekolü İle Olan İlişkisi

Mısırlı dilcilerin genel olarak Basra ekolüne meyilleri olmakla birlikte, Kûfe ekolünün görüşlerini de göz ardı etmediklerini görmekteyiz. Mısır'da dil çalışmalarının başlangıcında önemli rol oynayan Ebû'l-Hasan el-E'azz, Kûfe'nin önde gelen dilcilerden el-Kisâî'nin talebeliğini yapmıştır.¹⁸⁴ Bu vesileyle Kûfe ekolünün birtakım görüşleri Mısır'da yayılma ortamı bulmuştur.

Dolayısıyla Kûfe ekolünün görüşleri, Mısırlı dilcilerin eserlerinde kendisine yer bulmuştur. Örneğin; İbn Hişâm, ليس'nin haberinin kendisine takaddüm edemeyeceği konusunda Kûfeliler ile aynı görüşü paylaşmıştır.¹⁸⁵ Yine İbn Hişâm, fiileri mazi ve muzari olarak ikiye ayırın Kûfelilerin bu görüşüne katılmış, emir fiilin ise muzari fiilin bir kolu olduğunu söylemiştir. Basralı Sibeveyh, كيف kelimesinin daima zarf olduğunu söylemiş, buna karşılık Kûfeliler bu kelimenin bazen zarf bazen de zarf olmayan isim olarak geleceğini söylemiş, İbn Hişâm da bu görüşe katılmıştır. Örneğin; كيف أنت؟ أصحيح “Nasılsın? İyi misin, hasta mısın?” ifadesinde كيف merfu bir ismin yerini almıştır. Basralılar, nekre bir ismin, tekid edilmesini mutlak olarak caiz görmemişlerdir. el-Ahfeş ve Kûfeliler ise bir mana ifade ettiği zaman nekrenin tekidini caiz görmüşlerdir. اعتكفت اسبوعا كله “Bir hafta tamamen, itikâf yaptım.” örneğinde olduğu gibi. Kûfeliler ve İbn Hişâm, muzaf ve muzafun ileyhin arasına fasıla girmesine cevaz vermişlerdir. Delil olarak ise İbn Amir kıraatinde ki şu ayeti getirmişlerdir. وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ “Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi ki; onları helâka sürüklesinler ve dinlerini karıştırıp onları yanılsınlar. Eğer Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık sen onları uydurdukları ile baş başa bırak!”¹⁸⁶ ayeti kerime de, قتل kelimesi شركائهم kelimesine izâfe edilmiş, fakat أولادهم kelimesi fasıla olarak araya girmiştir. Diğer bir ifadeyle söylenecek olursa,

¹⁸¹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Yûsuf, *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'arîb*, tah. Mâzin el-Mübârek-Muhammed ‘Ali Hamdullah, Dimeşk, 1985, s. 46.

¹⁸² Taha, 20/91.

¹⁸³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, tah. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Kâhire, 1964, s. 67.

¹⁸⁴ Mekrem, Abdul'Âl Sâlim, *el-Medresetu'n-Nahviyye fî Mısır ve's-Şâm*, s. 16.

¹⁸⁵ Mekrem, Abdul'Âl Sâlim, *el-Medresetu'n-Nahviyye fî Mısır ve's-Şâm*, s. 392.

¹⁸⁶ En'am, 6/137.

mastar fâiline izâfe edilmiş, mefûl olan أولادهم kelimesi de fasıla olarak araya girmiştir.¹⁸⁷

Kûfe ekolünün önemli dilcilerinden el-Ferrâ, لو harfinin المصدرية gibi, mastariyye harfi de olabileceğini, ancak başına geldiği muzari fiili nasb etmeyeceğini söylemiştir. Bu durumun ise daha çok و ve يود fiilerinden sonra olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm'da bu görüşe katılmıştır. Örnek olarak ise وَدُّوا لَوْ تُذْهِبُ فَيَذْهَبُونَ “Onlar isterler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar.”¹⁸⁸ ve يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ “Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın.”¹⁸⁹ ayetlerini göstermişlerdir. Basralılar bu duruma itiraz etmiş, buradaki لو harfinin şartiyye olduğunu, cevabının da mahzûf olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁰

Mısırlı dilcilerden Ebu'l-'Abbâs İbn Vellâd (ö. 332/943), İsm-i maksurların cem'ileri, cem'i sâlim olursa, ism-i menkus gibi gelmesini caiz gören Kûfelilerin görüşünü sahih bulmuştur. Örneğin; مصطفى kelimesi maksur bir isimdir. İbn Vellâd'a göre مصطفى şeklinde ref halinde, مصطفى şeklinde de nasb ve cer halinde gelir. Bu durum bazı arap lehçelerinde de böyledir.¹⁹¹ Fakat genel kanaate göre ise; مصطفى kelimesinin cem'i ref halinde مصطفى şeklinde, cer ve nasb halinde ise مصطفى şeklinde gelir. Kur'an'ı Kerim'de de bu şekilde gelmiştir:

وإنهم عندنا لمن المصطفين الأخيار “Doğrusu onlar bizim katımızda seçkin iyi kimselerdendir.”¹⁹²

Ebû Ca'fer en-Nehhâs Basralıların görüşlerine muhalif olarak, Kûfelilerin bazı görüşlerine de yer vermiştir. Örneğin; Kûfe ekolünden Kutrub ve Hişâm, Bağdat ekolünden ez-Zeccâcî'ye göre, “esmâu'l-hamse illet harfleriyle mûrabtır”, görüşünü benimsemiştir. en-Nehhâs'ın “Tesniye ve cem'i müzekker sâlimler; ref halinde tesniyelerde elif; cem'i müzekker salimlerde vav, nasb ve cer halinde ye harfi ile irablanırlar. Bu irablar, mukadder bir harekenin yerine geçen bir irab değil bizzat tesniye ve cem'i sâlimin irabıdır.” görüşüne Kûfe ekolünden, Kutrub ve Zeccâc da katılmaktadır. en-Nehhâs, emir fiillerinin Basralıların dediği gibi mebnî olmadığını, Kûfelilerin görüşünde olduğu gibi mûrab ve meczûm olduğunu savunmuştur. Ayrıca (واو الظرف) و (واو المعية) و (لام الجود) حَتَّى takdiri bir (أو) olmaksızın nasb edeceğini söylemiştir. el-Kisâ ile birlikte و ve وُ edatlarının zamire izâfe edilemeyeceğini iddia etmiştir.¹⁹³

İbnu'l-Hâcib ve ez-Zeccâc muzafun ileyhın mecrur olmasının sebebinin, Sîbeveyh'in dediği gibi muzaftan dolayı değil, takdiri bir harfi cerden dolayı olduğunu söylemişlerdir. Bu harfi cerler ل, في, من harfi cerleridir. İbnu'l-Hâcib ve Kûfelilere göre, لو şart edatından hemen sonra المؤكدة آن gelirse, bu المؤكدة ve kendisinden sonra gelen cümle, takdiri bir ثَبِت fiilinin fâili olur.¹⁹⁴ Örneğin; لو أنك حاضر لأكرمك “Eğer sen gelersen, sana ikramda bulunurum.” cümlesinde ki أنك حاضر ifadesi mukadder ثَبِت fiilin fâilidir. Yani cümlelerin aslı لو ثبت أنك حاضر لأكرمك şeklindedir.

Mısırlı dilciler, Kûfelilerin kullanmış oldukları ıstılahları da kullanmış ve bunlara eserlerinde yer vermişlerdir. Örneğin; واو الصرف (sarf vâv'ı) terimi Kûfe ekolüne mensup olan el-Ferrâ tarafından kullanılmıştır. Aynı şekilde cahd, (olumsuzluk)

¹⁸⁷ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 350.

¹⁸⁸ Kalem, 68/9.

¹⁸⁹ Bakara, 2/96.

¹⁹⁰ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 351.

¹⁹¹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 330.

¹⁹² Sad, 38/47.

¹⁹³ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 333.

¹⁹⁴ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 345.

na't (sıfat) terimleri Kûfelilere ait terimlerdir ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs bu terimleri eserlerinde kullanmıştır.¹⁹⁵

4.3.3. Bağdat Dil Ekolü İle Olan İlişkisi

Bağdat ekolü dilcileri başlangıç itibarıyla Kûfe ekolüne meyilleri olmakla birlikte, daha sonraları Basra ekolünün görüşlerini de ele almışlar ve bu iki ekolün görüşlerini mezc etmişlerdir. Bu açıdan baktığımız zaman benimsedikleri metod açısından Mısır dil ekolü ile olan benzerlikleri göze çarpmaktadır. Bu anlamda Bağdatlı dilcilerin, Mısırlı dilcilerin üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Mısırlı dilcilerin hayatlarına baktığımızda, onların eğitim almak amacıyla çokça Bağdat'a gittiklerini görmekteyiz. Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Bağdat ekolünün önemli dilcilerinden İbn Keysan (ö. 299/911), İbn Şukayr (ö. 315/927)'in ders halkalarına katılmış ve onlardan istifade etmiştir.¹⁹⁶

İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), el-Kâfiye adlı eserini ortaya koyarken, Bağdat ekolü dilcilerinden Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve ez-Zemahşarî'nin (ö. 538/1144) eserlerinden etkilenebilir. Yine İbn Berri el-Mısri'de (ö.582/1186) Ebû Ali el-Fârisî'nin eserlerine önem vermiş ve onlardan istifade etmiştir.¹⁹⁷

Bağdat ve Mısır ekolü temelde birbirine çok benzerlik göstermektedirler. Her iki ekolde Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini ele alıp değerlendirmiş, herhangi birine aidiyet hissetmeden kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır. Durum böyle olunca birtakım nahiv görüşlerinde Basra ve Kûfe'den ayrı olarak, ortak veya farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

İbnu'l-Hâcib; haberin, car-mecrur veya zarf olarak geldiği durumlarda, car-mecrur veya zarftan önce mukadder bir fiilin olması gerektiği düşüncesinde olan Ebû Ali el-Fârisî ve ez-Zemahşerî'ye katılmıştır. Yine İbnu'l-Hâcib, "خلق الله السماوات *Allah gökleri yarattı.*"¹⁹⁸ ayetindeki السماوات kelimesinin fiilin nevini açıkladığından dolayı mefûlu mutlak olduğunu iddia eden ez-Zemahşerî'nin görüşüne tabi olmuştur.¹⁹⁹ İbnu'l-Hâcib, nahiv ve sarf konularını ihtiva eden *el-Emâli* adlı eserinde, ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ında nahve ve sarfa dair olan kısımların açıklamasını yapmış, ez-Zemahşerî'yi zaman zaman eleştirmiştir.²⁰⁰ ez-Zemahşerî ve İbnu'l-Hâcib'e göre, lam-ı ibtida لزيد قائم *"Zeyd ayaktadır."* örneğinde olduğu gibi sadece mübtedayla gelir. Bunun dışında gelen lam'a, lam-ı tekid denir. إن محمدا لقائم *"Şüphesiz Muhammed ayaktadır."* örneğindeki lam gibi.²⁰¹

İbn Babeşâz (ö. 469/1077), el-Fârisî gibi علم manasındaki سمع fiilinin de iki mefûl alabileceğini söylemiştir. سمعت محمدا يتكلم örneğinde olduğu gibi. Bu cümlede محمدا birinci mefûl, يتكلم ise ikinci mefûldür.²⁰²

ez-Zemahşerî, هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا *"İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"*²⁰³ ayeti kerimesindeki هَلْ'in قد manasında geldiğini ve ayetin takdirinin هَلْ'in قد şeklinde

¹⁹⁵ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 128.

¹⁹⁶ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 331.

¹⁹⁷ Mekrem, Abdul'Âl Sâlim, *el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve's-Şâm*, s. 83.

¹⁹⁸ Ankebut, 29/44.

¹⁹⁹ Mekrem, Abdul'Âl Sâlim, *el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve's-Şâm*, s. 83-88.

²⁰⁰ Yılmaz, İbrahim, *İbnu'l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi*, AÜİFD, 1997, S. 13, s. 477-478.

²⁰¹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 344.

²⁰² Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 336-337.

²⁰³ İnsan, 76/1.

olduğunu iddia etmiştir. İbn Hişâm ise هل'in قد manasında gelemeyeceğini izah ettikten sonra, ayetteki manasının istifhâmi takrîr olduğunu söylemiştir.²⁰⁴

4.3.4. Endülüs Dil Ekolü İle Olan İlişkisi

Endülüs'te nahiv ilmi ile uğraşan, Cûdi b. Osman (ö. 198/813) doğuya yaptığı seyahatlerinde Kûfe ekolünün iki önemli temsilcisi olan el-Ferrâ ve el-Kisâî'den nahiv dersleri almıştır. Ders aldığı hocalarının eserlerini de Endülüs'e taşıyan Cûdi b. Osman Endülüs'te Kûfe ekolünün görüşlerinin yayılmasına vesile olmuştur.²⁰⁵

Endülüslülerin, Basra ekolünü tanımları ise Mısırlı dilci Ebû Ca'fer ed-Dîneverî (ö. 289/902) sayesinde olmuştur. Endülüslü dilci el-Ufuşnîk (ö. 307/919) Mısır'a gelerek ed-Dîneverî'den Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuş, daha sonra tekrar Endülüs'e dönerek *el-Kitab*'ı burada okutmaya başlamıştır.²⁰⁶ Böylece başlangıçta Kûfe ekolünün etkisi altında kalan Endülüs, Mısırlı dilcilerin vesilesiyle Basra ekolünün etkisi altına girmiştir.

Basra ve Kûfe ekolleri kendisinden sonra ortaya çıkan diğer dil ekollerini etkisi altına almıştır. Bu anlamda, Basra ve Kufe ekollerinden etkilenecek gelişen Mısır dil ekolü de, Endülüs ve çevresinde oldukça etkili olmuştur. Batıdan doğuya ilim için yola çıkanlar, Mısır'a uğruyor, ders halkaları oluşturup, buradan istifade ediyorlardı. Bu bağlamda Mısırlı dilci Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Endülüs'ten çokça talebeleri olmuştur. Bunlardan, Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî, en-Nehhas'tan, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuş, daha sonra Endülüs'e giderek Kurtuba'daki talebelerine bu kitabı okutmuştur.²⁰⁷ Ayrıca, İbn Hişâm, Endülüslü dilci Ebu'l-Hayyân'dan ders almış,²⁰⁸ Ebu'l-Hasan el-E'azz'ın Endülüs'ten talebeleri olmuş,²⁰⁹ İbn Berrî el-Mısrî de Endülüslü âlim Abdülmelik eş-Şenterîni'den Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuştur.²¹⁰

Mısır dil ekolünün önde gelen isimlerinden birisi olan es-Suyûtî'nin en çok etkilendiği ve nakilde bulunduğu nahivciler arasında İbn Mâlik et-Tâî ve Ebû Hayyân el-Endelusî de vardır. es-Suyûtî'nin, *Cem' u'l-Cevâmi'* adlı eseri, bazı ilave ve düzenlemelerle İbn Mâlik'in *et-Teshîl* ve Ebû Hayyân'ın *İrtişâfu'd-Darab* adlı eserlerinin özeti mahiyetindedir. es-Suyûtî'nin eserleri aynı zamanda Endülüs nahiv çalışmaları hakkında önemli başvuru kaynağı niteliğindedir. Çünkü es-Suyûtî'nin teliflerinde Bataleyvî, İbnu't-Tarâve, İbn Harûf en-Nahvî, Şelebin el-Kebîr, İbn Ufûr el-İşbilî, İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Hayyân el-Endelusî gibi nahivcilerin görüşlerine geniş ölçüde yer verilmiştir.²¹¹

İbn Hişâm'ın *Evdâhu'l-Mesâlik ila Elfiyyeti İbn'i Mâlik* adlı eserine baktığımızda, İbn Mâlik'ten etkilendiğini ve çoğu zaman onun görüşlerine tâbi olduğunu görmekteyiz. Örneğin; *إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ* harfi cerri, *Allah -ki ondan başka hiçbir tanrı yoktur elbette sizi kıyamet günü toplayacaktır, bunda asla şüphe yoktur.*²¹² ayetinde olduğu gibi, كما anlamına gelebileceğini

²⁰⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 460-461.

²⁰⁵ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 256.

²⁰⁶ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 281.

²⁰⁷ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 332; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 130.

²⁰⁸ el-'Askalânî, İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine fî E'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Meclisu Dâiretu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1972, III, 93.

²⁰⁹ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 213.

²¹⁰ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 34.

²¹¹ Şensoy, Sedat, "Süyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 201-202.

²¹² Nisa, 4/87.

söylemişler. عن harfi cerrinin رميت عن القوس “Yay ile attım.” örneğinde olduğu gibi cümleye istiâne anlamı katabileceğini ifade etmişlerdir.²¹³

es-Suyûtî'nin de nahve dair bazı görüşlerinde Endülüslü dilcilere muvâfık olduğu veya farklı görüşü benimsediği olmuştur. Örneğin; وجد fiiline müenneslik nunu ile birlikte mütakellim ya'sı geldiği zaman nunnardan birisi düşer ve وجَدِي şeklinde okunur. Bu durumda, Sîbeveyh ve İbn Mâlik hazfedilen nunun müenneslik nunu olduğunu söylerken; el-Müberred, İbn Cinnî, Ebû Hayyân ve es-Suyûtî vikâye nun'unun hazfedildiğini söylemişlerdir. İbn Mâlik nida harflerinden hemzenin kullanımının çok az olduğunu söylemiş, buna karşılık es-Suyûtî tam aksine hemze ile nidanın çok olduğunu iddia etmiş, üstelik sadece hemze ile nidaya has bir eser telif etmiştir.²¹⁴

4.4. Mısır Dil Ekolünün Başlıca Temsilcileri

Mısır dil ekolüne mensup dilcilerin başlıcalarını müstakil başlıklar altında ele alacağız. Yine bu ekole mensup olup dil alanında çalışmış olmakla birlikte, diğer ilim dallarında daha çok ön plana çıkan âlimleri ise “Ve Diğerleri” başlığı altında inceleyeceğiz.

4.4.1. Vellâd el- Masadiri't-Temîmî (ö. 263/876)

Asıl adı Velîd b. Muhammed et-Temîmî el-Masâdirî'dir. Aslen Basralı olup, Mısır'da yetişmiştir. Irak'a gidip oradaki âlimlerden dersler almıştır. Mısır'da Vellad'dan önce dil ve nahiv kitaplarından herhangi bir şeyin olmadığı söylenmektedir. Vellad nahiv ilmi için Medine'ye doğru yola çıkmış, ilk iş olarak Mekke'ye uğramış, burada haccını tamamladıktan sonra Medine'ye geçmiş, Rasulullah'ın kabrini ziyaret etmiştir. Vellad, Medine'yi nahvin kaynağı olarak görmekteydi. Medine'de el-Halîl b. Ahmed'in öğrencisi olan Mühellebi'den ders almıştır. Bu dönemde Medine'de Mühellebi'den daha fazla arapçaya hâkim kimsenin olmadığı söylenmektedir. el-Halîl b. Ahmed'in medhini duyan Vellad, el-Halîl'den ders almak üzere Basra'ya gitmiş ve ondan ders almıştır. Burada dersini tamamlayan Vellad, Mısır'a dönmek üzere yola çıkmıştır. Mısır'a dönerken Medine'ye uğramış ve burada hocası Mühellebi ile karşılaşmıştır. Dil ve nahiv konularıyla ilgili münazaraya girmiştir. Vellad'ın dil ve nahiv konusundaki vukûfiyetini gören Mühellebi ona şöyle demiştir: “*Sen bizden sonra hardal tanesini bile yarmışsın!*” Vellad, o güne kadar istifade ettiği kitaplarla Mısır'a dönmüş ve burada öğrendiklerini öğretmeye başlamıştır. 263 yılı recep ayında vefat etmiştir.²¹⁵ Bir anlamda Vellad, Mısır'da ki dil ve nahiv çalışmalarının temelini atmıştır.

4.4.2. ed-Dîneverî (ö. 289/902)

Asıl adı Ebû ‘Ali Ahmed b. Ca’fer'dir ve Dînever'dendir.²¹⁶ Mısırlı dilcilerin ikinci tabakasındandır. Basra'ya gelmiş ve orada el-Mazînî'den (ö. 249/863), Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuştur. Daha sonra Bağdat'a gitmiş, orada da el-Müberred'den yine Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuştur. ed-Dîneverî, Ebu'l ‘Abbâs es-Sa’leb'in (ö. 291/904) kızıyla evlenmiştir. es-Sa’leb, ed-Dîneverî'nin, el-Müberred'e, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okuduğunu görünce, ed-Dîneverî'yi azarlamış. Akıması

²¹³ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 353.

²¹⁴ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 364-365.

²¹⁵ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 213; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 354; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 318; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, s. 181.

²¹⁶ Dînever: Batı İran'da Cibâl bölgesinde tarihi bir şehir.

olduğundan dolayı, kendisi dururken, dersi başka birine okumasını insanların hoş karşılamayacağını söylemiştir. Fakat ed-Dîneverî bu sözler kulak asmamıştır.²¹⁷

Bu durum üzerine, ed-Dîneverî'ye, es-Sa'leb'e neden ders okumadığını, nasıl olur da el-Müberred'in, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını, es-Sa'leb'den daha iyi bildiğini sorduklarında, şöyle cevap vermiştir. “*el-Müberred, el-Kitab'ı âlimlere okurken; es-Sa'leb el-Kitâb'ı kendi kendine okumuştur.*”²¹⁸

Ebu 'Ali ed-Dîneverî daha sonra Mısır'a gelmiş ve *el-Mühezzeb* ismini verdiği bir nahiv kitabı kaleme almıştır. Bu kitabının başında Basralıların ve Kûfelilerin ihtilaflarına değinmişse de kitabın ortalarında değindiği bu ihtilafları terk etmiş, sadece Basralıların görüşlerini nakletmiştir. Kitabında bahsettiği her görüşü, sahibine dayandırarak anlatmıştır. Ancak görüş sahipleriyle alakalı herhangi bir yorumda bulunmamış ve onlarla kendi sözlerine delil getirmemiştir. ed-Dîneverî, *el-Mühezzeb* adlı nahiv kitabını el-Ahfaş es-Saîd'in, kitabından yararlanarak yazmıştır. Ayrıca ed-Dîneverî'ye ait, el-Ferrâ'nın *Kitabu'l-Meânî*'sinden istifade ederek yazmış olduğu, *Damâiru'l-Kur'ân* isimli muhtasar bir kitap da vardır. Yine ed-Dîneverî'ye ait, *Islahu'l Mantık* isimli bir kitap da mevcuttur.²¹⁹

ed-Dîneverî, yine kendisine ait olan Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ında *el-Kat' ve'l-İ'tinaf* adlı kitabında bahsettiği, *Vakfu't-Temam* adlı eserinde²²⁰, kelime üzerinde sesi kesip bir an nefes almama (sekte) konusunu işlemiştir. Kıraat ilmiyle alakalı bu konuda cümlelerin anlamını kelimelerin irabını, Kur'ân'ı Kerim üzerinden ele alarak incelemiştir. Diğer bir ifadeyle ed-Dîneverî nahiv bilgisini Kur'ân üzerinde uygulamaya koyduğu söylenebilir.²²¹

ed-Dîneverî; Ebu'l-Hüseyin, İbn Vellâd ve birçok kişiye dersler vermiştir.²²² 289 yılında Mısır'da vefat etmiştir.²²³

4.4.3. Ebû Bekir b. el-Müzerra (ö. 303/915)

Asıl adı Ebu Bekir Yemût b. el-Müzerra'dır. Muhaddisler ra harfini esreli olarak el-Müzerrî şeklinde de okumuşlardır.²²⁴

Mısır'da yetişmiş önemli dilcilerdendir. Basra'da da ikamet etmiştir. Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebu'l-Fadl er-Reyyaş, el-Asmâî'nin kardeşinin oğlu 'Abdurrahman, Rufey' b. Seleme ve 'Amr b. Bahr el-Câhız'dan dersler almıştır.²²⁵

Yemût b. el-Müzerra başına gelen musibetlerin, babasının kendisine koyduğu "Yemût" isminden kaynaklandığını düşünmüş, ismini soranlara İbnu'l Müzerra veya Muhammed olarak söylemiştir. Hatta bazı tarihçiler onu Muhammedler bahsinde ele almıştır. Ancak Yemût ismi, Muhammed isminden daha fazla bilinmektedir ve bu

²¹⁷ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 215; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 68; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 301; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, tah. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1993, I, 206.

²¹⁸ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, s. 206.

²¹⁹ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, s. 206.

²²⁰ el-Hadîsî, Hadîce, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Ürdün, 2001, s. 275.

²²¹ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s.124

²²² ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 215.

²²³ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 215; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 68; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 301; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 181; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 206.

²²⁴ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 301.

²²⁵ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 215.

isimle meşhur olmuştur.²²⁶ Nahivci ve aynı zamanda edebî bir kişiliğe sahip olan İbnu'l-Müzerra', Ebû 'Osman b. Câhız'ın kızkardeşinin oğludur.²²⁷

İbnu'l Müzerra' ya ait çokça olaylar ve hikâyeler İbn Hallikân'ın *Vefayâtu'l A'yan* adlı eserinde kendisine genişçe yer bulmaktadır. İbnu'l Müzerra' nın, Mühelhil adında bir de oğlu vardır ki, o da kendisi gibi şair ve edebi bir kişiliğe sahiptir.²²⁸

Hayatının son dönemlerini Mısır'da yaşamıştır. Kendisine ait *el-Emalî* isimli bir kitabı da vardır.²²⁹ Daha sonra Dimeşk'e gitmiş ve 303 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir. 304 yılında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır.²³⁰

4.4.4. Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Velîd (ö. 298/910)

Asıl adı Muhammed b. Velîd b. Vellâd et-Temîmî'dir. Mısır'daki nahiv ilminin kurucularından Vellâd et-Temîmî el-Masâdirî'nin oğludur. Ebû 'Ali ed-Dîneverî, Mahmûd b. Hassân ve Mısır'da ki birçok âlimden dersler almıştır. İbn Velîd daha sonra Irak'a gitmiş ve sekiz sene orada kalmıştır. Bu süre zarfında Irak'ta Sa'leb ve el-Müberred'den ders almıştır. İbn Velîd, el-Müberred'de bulunan Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını istinsah etmek istemiştir. Ancak el-Müberred kitaplarını başkalarına verme noktasında fazla titiz olduğundan, kitaplarını kimseye vermezdi. Bunu bilen İbn Velîd, el-Müberred'in oğluyla anlaşarak, el-Müberred'den gizli olarak kitabı istinsah etmeye başlamıştır. el-Müberred'in oğlu kitabı parça parça getirmiş, İbn Velîd'de istinsah etmiştir. el-Müberred bu olayı daha sonra öğrendiğinde çok kızmış ve İbn Velîd'in cezalandırılması için şikayet etmiştir. el-Müberred daha sonra İbn Velîd'e Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını para karşılığında okutmuştur. İbn Velîd, *el-Münemmak* isimli bir nahiv kitabı yazmıştır. Ancak ez-Zübeydî'nin ifadesine göre bu kitap, pek kayda değer değildir. İbn Velîd'in yine dil ile ilgili ve nahiv konularına göre ele aldığı *el-Maksur ve'l-Memdu'd* adlı bir eseri de vardır.²³¹ Ayrıca kendisinin istinsah ettiği Sibeveh'in el-Kitab'ının baş kısmı olan *هذا علم ما الكلم من العربية* ifadesinin açıklaması mahiyetinde olan *Risale fi'n-Nahv* adlı eseri de mevcuttur.²³²

Ayrıca, İbn Velîd, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını Mısır'a getiren ilk kişidir.²³³ İbn Velîd, hayatının sonlarına doğru Mısır'a dönmüş ve burada dersler okutmaya başlamıştır. Vefat ettikten sonra istinsah ettiği Sîbeveyh'in *el-Kitab* adlı eseri, oğlu Ebu'l-'Abbâs'a kalmıştır. Daha sonra bu kitabı Dekkâk adıyla tanınan bir kitap toplayıcısı yüz dinar karşılığında Ebu'l-'Abbâs'ın varislerinden satın almıştır. Daha sonra ise bu kitap, İhşîdî Devleti vezirlerinden Ebu'l-Fadl Ca' fer b. el-Fadl b. Hinzâbe b. el-Furat'ın hazinesine intikal etmiştir.²³⁴

²²⁶ İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l A'yan*, tah. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1968, VII, 53; İbnu'l-Enbârî, Nuzhetu'l-Elibbâ, s. 179; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lam*, Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2002, VIII, 209.

²²⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 353; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2845.

²²⁸ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, VII, 53.

²²⁹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, IV, 80.

²³⁰ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, IV, 80; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, VII, 53; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 353; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2845.

²³¹ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2674; S Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 125.

²³² Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 125.

²³³ et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 182.

²³⁴ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 224.

İbn Velîd ayaklarında ki rahatsızlıktan dolayı topallayarak yürümekteydi. Ellili yaşlara geldiğinde yaşlılık artık onu esir almış ve 298 yılında Mısır'da vefat etmiştir.²³⁵

4.4.5. Süleyman el-Ahfeş (ö. 316/928)

Asıl adı Ebu'l-Hasan 'Ali b. Süleyman b. el-Fadl'dır. Ahfeşler olarak bilinen dilcilerden en küçüğüdür. Ahfeşu'l-Asgar ismiyle meşhur olmuştur. Ahfeş olarak adlandırılmasının sebebi gözlerinin küçük ve az görüyor olmasındandır.²³⁶

es-Sa'leb, el-Müberred, Fazl el-Yezîdî, ve Ebu'l-Aynâ gibi meşhur dilcilerden dersler almıştır.²³⁷

Dil ve gramer üzerine çalışmalar yapmıştır. 287 yılında Mısır'a gelmiş ve on üç yıl boyunca Mısır'da kalmıştır. Bu süre zarfında Mısır'da dersler vermiştir. Daha sonra ise 'Ali b. Ahmet b. Bistam ile Haleb'e gitmiş ve Mısır'a bir daha geri dönmemiştir. Merzûbânî'nin *Kitabu'l-Müktebas*'ından rivayete göre²³⁸; Ahfeş, rivayet, ilim ve nahiv konularında fazla bilgi sahibi değildi. Ayrıca Ahfeş'in şairliği de yoktu. Kendisine nahivle ilgili sorular sorulmasından hoşlanmaz. Sorulduğu zaman içi sıkılır hatta soran kişiyi dahi azarlardı.²³⁹

Devrin şairlerinden İbnu'r-Rûmî ile arası pekiyi değildi. Ve aralarında bir çekişme vardı. İbnu'r-Rûmî, el-Ahfeş'i uğursuz ve bela olarak görmüş ve el-Ahfeş'i şiirlerinde çokça hicvetmiştir. Ancak el-Ahfeş, mizahî yapısı gereği bu durumu çok ciddiye almamış, hatta İbnu'r-Rûmî'nin kendisini hicvetmek için yazdığı şiirleri ezberleyip İbnu'r-Rûmî'ye okumuştur. Bu durum karşısında İbnu'r-Rûmî, el-Ahfeş'i hicvetmekten vazgeçmiştir. el-Ahfeş hayatının sonlarına doğru arkadaşı İbn Mukle'den kendisinin muhtaçlık halini Vezir olan 'Ali b. 'İsa'ya bildirmesini istemiştir. İbn Mukle'de 'Ali b. 'İsa'nın huzuruna çıkmış ve diğer fakihlere yapılan yardım gibi el-Ahfeş'e de yardım yapılmasını vezirden talep etmiştir. Ancak 'Ali b. 'İsa bu talebi kabul etmemiş, kabul etmemekle kalmayıp İbn Mukle'yi toplum içinde ağır hakaretlerle azarlayıp huzurundan kovmuştur. Bu olay el-Ahfeş'e ulaştırıldığında, canı çok sıkılmış ve bu duruma kalbi dayanamayarak vefat etmiştir. Süleyman el-Ahfeş 315 yılı Şaban ayında Bağdat'ta vefat etmiştir ve Kantaratu'l-Beradân mezarlığına defnedilmiştir. Zilkâde ayında ve 316 yılında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır.²⁴⁰

Süleyman el-Ahfeş'e ait; *Şerhu Sîbeveyh*, *Kitabu'l-Enva'*, *et-Tesniye ve'l-Cem'*, *el-Mühhezzeb*, *Tefsîru Risaleti Kitabi Sîbeveyh*, *Kitabu'l Vâhid ve'l-Cem'*, *Kitabu'n-Nevâdir*, *Kitabu'l-Cerâd*, *Kitabu'l-Mesâiyye*, *Ta'likat ala Kitabi'n-Nebât li'l-Asmâi*, *Dârâtul-'Arab*, *Kitabu'l-Emâli* isimli birçok eser mevcuttur.²⁴¹

4.4.6. Kurâ'un-Neml (ö. 320/932)

Asıl adı 'Ali b. el-Hasan Ebu'l-Hasan el-Hunâî el-Ezîdî'dir. Hunâî, Devsî ve Ezîdî nisbeleriyle de anılmıştır. Ancak boyunun kısa olması sebebiyle söylenen Kurâ'un-Neml lakabı diğer isimlerinden daha fazla meşhur olmuştur. Mısırlı, önemli

²³⁵ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 217; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III; 224; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2674.

²³⁶ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, III, 301.

²³⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 167; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770.

²³⁸ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770.

²³⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 167; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770.

²⁴⁰ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 115; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 276; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 167; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, III, 301; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 185; Koçak, İnci, "Ahfeş el-Asgar", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 525.

²⁴¹ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770; Koçak, İnci, "Ahfeş el-Asgar", I, 525.

dilci ve nahivcilerden biridir. Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerini ele almıştır. Eserlerinde bu iki ekolü karşılaştırmalı olarak ele alıp, incelemiştir. el-Kıftî'nin *İnbâhu'r-Ruvât* adlı eserine göre, Kurâ'un-Neml Basra ekolüne daha yakın, lügat ve nahiv alimidir.²⁴²

Eserlerine bakıldığında ise Kûfe ekolünün görüşlerine daha çok yer verdiği gözlemlenmektedir. Bu yüzden kendisinin Kûfe dil mektebine mensubiyeti olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ebû 'Ali ed-Dîneverî başta olmak üzere Kûfe ve Basra ekolüne mensup birçok dilciden dersler almıştır.²⁴³

Dil ile ilgili çokça eser ortaya koymuştur. Yazdığı eserler, hem Mısır'da, hem de Mağrib'te²⁴⁴ oldukça fazla ilgi görmüştür. Ayrıca Kurâ'un-Neml, kitaplarını çok güzel ve yanlışsız bir yazıyla yazmıştır. *el-Münaddad*, *el-Münecced* ve *el-Mücerred* Kurâ'un-Neml'e ait önemli eserlerdendir.²⁴⁵

Bu eserlerden *el-Münecced* birden fazla anlamı olan müşterek lafızları ihtiva eden ve günümüze ulaşan kapsamlı bir sözlüktür. Eser altı bölümden oluşmaktadır ve kelimeler ilk beş bölümde konularına göre, altıncı bölümde ise alfabetik olarak ele alınmıştır. İlk beş bölüm sırasıyla insan organları, hayvan türleri, kuş türleri, savaş aletleri, gök ve yıldızlarla ilgili, altıncı bölüm ise yeryüzü ve içindekilerle ilgili kelimeleri ihtiva eder. Hadislerle istişhadı kullanan ilk sözlük Ezherî'nin *Tezhibu'l-Luga*'sı olarak bilinse de, Kurâ'un-Neml bu sözlüğünde Ezherî'den daha önce, yaklaşık on üç hadisle bu sözlüğünde istişhad etmiştir.²⁴⁶

Bu istişhada bir örnek verecek olursak; الضبع kelimesini, Kurâ'un-Neml *el-Münecced*'de "kuraklık" olarak açıklamıştır ve istişhad olarak da şu hadisi şerifi getirmiştir²⁴⁷:

أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكَلْتُمَا الضَّبْعُ»، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «غَيْرُ ذَلِكَ أَخَوْفُ عَلَيْكُمْ عِنْدِي: أَنْ تُصَبَّ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا صَبًّا

“ Bir gün bir adam Rasulullah'ın yanına geldi ve şöyle dedi:

- Ey Allah'ın Rasulü kuraklık biz mahvetti.

Hz. Peygamber ise ona şöyle cevap verdi.

- Kuraklıktan başka da dünya musibetlerinin sizin üzerinize gelmesinden korkuyorum.”²⁴⁸

Ayrıca Kurâ'un-Neml, lügat âlimlerinin istişhad için belirlediği tarih olan h.150 sınırını aşmış, muhdes (müvelled) şairlerin şiirlerinden de istişhad etmiştir. Günümüze ulaşmayan eserlerden istifade etmesi, Mısır ve Güney Arabistan Arapçasına ait başka sözlüklerde bulunmayan kelimeler kullanması sözlüğün önemini daha da arttırmıştır. Kurâ'un-Neml'e ait diğer önemli eser olan *el-Mücerred* garip ve nadir kelimeleri içeren bir sözlük çalışmasıdır. Eserde alfabetik dizim, kelimelerin ikinci harfine göre uygulanmış, eserde kelimeler müsta'mel ve müphem olarak ayrılmıştır. Bu anlamda eser el-Halîl b. Ahmed'in *Kitabu'l-Ayn*'ına benzetilmiştir. *el-Münaddad*, kelimeleri alfabetik olarak sıralanmış bir sözlük çalışmasıdır. Yine Kurâ'un-Neml'e ait *el-Müntehâb*'da fıkhu'l-luga, ezdad, ta'rib (Arapçalaşmış kelimeler) dahîl (yabancı dillerden Arapçaya girmiş kelimeler) gibi konuları ele alan önemli bir eserdir. Kurâ'un-

²⁴² el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 240.

²⁴³ Durmuş, İsmail, “Kurâ'un-Neml”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, 561.

²⁴⁴ Mağrib: Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi.

²⁴⁵ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 240; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 158; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1673; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 111; Durmuş, İsmail, Kurâ'un-Neml”, XXVI, 561-562

²⁴⁶ Durmuş, İsmail, Kurâ'un-Neml”, XXVI, 561-562.

²⁴⁷ Kurâ'un-Neml, *el-Münecced fi'l-Luga*, Kâhire, 1988, s. 62.

²⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetür'-Risâle, XXXV, 282.

Neml'in diğer eserlerini de şöyle sıralayabiliriz; *el-Mücehhed*, *el-Musahhaf*, *el-Munazzam*, *el-Muntazam*, *el-Münemnem*, *el-Müveşşa*, *el-Muavvef*, *Emsiletu'l-Garib ala vezni'il-Ef'âl*, *Lehçe*, *el-Evzân*, *el-Ferîd*²⁴⁹

4.4.7. Ebu'l-'Abbâs b. Vellâd (ö. 332/943)

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Velîd b. Muhammed et-Temîmî'dir. Mısırlı nahivcilerin önde gelen isimlerindendir. Nahiv alanında kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Gerek babasının gerekse dedesinin nahiv alanında öncü isimlerden olması, Ebu'l-'Abbâs'ında bu alanda gelişmesine önemli katkı sunmuştur. Ebu'l-'Abbâs, ilim için Bağdat'a gitmiş, başta ez-Zeccâc olmak üzere, birçok âlimden dersler almıştır. Ebu'l-'Abbâs ve Ebu Ca'fer en-Nehhâs aynı dönemde yaşamış, Mısır'ın önemli nahivcileridir. Her ikisi de ez-Zeccâc'ın talebeliğini yapmıştır. Ancak ez-Zeccâc bu iki talebesinden, Ebu'l-'Abbâs'ın zekâsına daha çok hayran kalmış ve en-Nehhâs'a nazaran, Ebu'l-'Abbâs'ı daha çok sevmiş ve övmüştür. ez-Zeccâc, Mısır'dan Bağdat'a gelenlere, kendisinin çok beğendiği bir talebesinin olduğunu anlatırmış. İnsanlar bu talebenin en-Nehhâs mı olduklarını sorduklarında ise; kendisinin çok beğendiği bu talebenin Ebu'l-'Abbâs ibn Vellâd olduğunu söylemiştir. Ebu'l-'Abbâs, Bağdat'ta bir süre kaldıktan sonra Mısır'a dönmüş ve Mısır'da ders halkaları oluşturmuş, vefat edene kadar da bu ders halkalarında öğrendiği bilgileri öğrencilerine aktarmıştır. Mısır'da bulunduğu süre zarfında, Mısır'ın ileri gelenleri Ebu'l-'Abbâs ile Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın dil ile ilgili bir münazara yapmalarını istemişlerdir. Ebu'l-'Abbâs ve en-Nehhâs bu teklifi kabul etmişlerdir. Bunun üzerine, en-Nehhâs, Ebu'l-'Abbâs'a رميت افعلوت kalıbıyla nasıl bina edildiğini sormuş, Ebu'l-'Abbâs ise ارمييت şeklinde olması gerektiğini söylemiştir. en-Nehhâs ise cevabın hatalı olduğunu ve arapçada افعلوت veya افعليت şeklinde bir kalıbın olmadığını söylemiştir. Ebu'l-'Abbâs, böyle bir kalıbın aslı olmasa dahi, sorulan fiil ve istenilen kalıba göre gelmesi gereken şeklini söylediğini ifade etmiştir. ez-Zübeydî der ki: Ebu'l-'Abbâs vav'ın ya'ya kalb edilmesi noktasında ki kıyası çok iyi yapmıştır. Çünkü fiili maziler, muzâriye çevrildiğinde vav harfi ya'ya kalb olunuyor. Örneğin; رمى fiili, muzâri olarak söylendiğinde يرمى şeklinde değil de يرمي şeklinde, vav'ın ya'ya kalb olunmasıyla söyleniyor. Aynı şekilde Ebu'l-'Abbâs'da, en-Nehhâs'ın sormuş olduğu fiili istenilen kalıba çevirdiğinde vav'ı ya'ya kalb etmiştir. Yani ارميوت şeklinde değil de ارمييت olarak ifade etmiştir. Bu konuda el-Ahfeş'ul-Evsât olarak bilinen Ebu'l-Hasan Sâ'id b. Mes'ade'nin yolunu takip etmiştir. el-Ahfeş de aynı şekilde arapça da olmasa dahi, kıyas yoluyla bu tür misaller vermiştir. Ebu'l-'Abbâs, el-Müberred'in Sîbeveyh'e karşı yaptığı eleştirileri konu edinen eserine karşı bir reddiye yazmıştır. Ve bu esere *el-İntisâr li-Sîbeveyh min'el-Müberred* ismini vermiştir. el-Müberred'in eleştiri yaptığı yaklaşık yüz otuz meseleyi ele almış ve el-Müberred'in hatalarını söylemiştir. el-Müberred'de daha sonra, Sîbeveyh'e yaptığı bu eleştirilerden dolayı özür dilemiş, gençliğinin verdiği yanlışlık olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁰

Ebu'l-'Abbâs, Sîbeveyh'i çok severdi ve onun *el-Kitab*'ına da hâkimdi. Hatta hocası ez-Zeccâc dahi Ebu'l-'Abbâs'a bazı meselelerle ilgili soru sorardı. Ebu'l-'Abbâs'a ait ve sözlük harflerini esas alarak yazmış olduğu *el-Maksûr ve'l-Memduûd* isimli önemli bir eseri de vardır. Ebu'l-'Abbâs, Meâni'l-Kur'ân ile ilgili de bir eser yazmaya başlamış,

²⁴⁹ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 240; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 158; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1673; Durmuş, İsmail, *Kurâ'un-Neml*", XXVI, 561-562.

²⁵⁰ İbn Cinni, *el-Hasâis*, I, 206; Durmuş, İsmail, "Müberred", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 432-434; Muhtar, Muhammed, *Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, Beyrut, 2008, s. 134.

ancak Bakara sûresinin bir kısmını yazabilmiş, gerisine ömrü vefa etmemiştir.²⁵¹ İbn Vellâd h.332 yılında Mısır'da vefat etmiştir.²⁵²

İbn Vellâd Basra ekolüne ve özellikle de Sîbeveyh'e olan bağlılığına rağmen zaman zaman Kûfe ekolünün görüşlerine de tâbi olmuştur. Bu anlamda İbn Vellâd'a ait birçok nahiv görüşü vardır. İbn Vellâd'ın nahiv görüşlerinden bazıları şunlardır;

- İsm-i maksurların cem'ileri, cem'i sâlim olursa, ism-i menkûs gibi gelmeleri caizdir. مصطفى kelimesi maksur bir isimdir. İbn Vellâd'a göre مصطفون şeklinde ref halinde, مصطفى şeklinde de nasb ve cer halinde gelir. Bu durum bazı arap lehçelerinde böyledir.

Genel görüşe göre ise; مصطفى kelimesinin cem'i ref halinde مصطفون şeklinde, cer ve nasb halinde ise مصطفى şeklinde gelir. Kur'ân'ı Kerim'de de bu şekilde gelmiştir.

وإنهم عندنا لمن المصطفين الأخيار “Doğrusu onlar bizim katımızda seçkin iyi kimselerdendir.”²⁵³

- Ebu'l-'Abbâs ve hocası ez-Zeccâc lam'ul-ibtida'nın meful olan mukadder haberin mamulünün başına gelmesini caiz görmüşlerdir. إن زيدا لطعامك أكل örneğinde olduğu gibi.

- Ebu'l-'Abbâs ve Ebu 'Ali el-Fârisî' ye göre tesniye ve cem'i salimin nun'u, tenvin ve harekenin yerini tutar.

- İbn Mâlik ve Ebu'l-'Abbâs'ın görüşüne göre; ism-i tafdil ile birlikte gelen من زيد أفضل harfi cerri, Sîbeveyh'in dediği gibi ibtida için değil, mücâzevet içindir. Örneğin; زيد أفضل جاوز زيد عمرا في الفضل şeklidir. Yani “Zeyd, Amr'dan daha erdemlidir.”

- Sîbeveyh'e göre taaccub için kullanılan لا أبوك ifadesinin aslı أبوك şeklidir. Lam-ı ta'rif ve lam-ı cerrin hafzedilmesiyle لا أبوك şeklini almıştır. Ebu'l-'Abbâs İbn Vellâd'a göre ise; bu ifadenin aslı أبوك الله şeklidir. Baştaki hemze, vav-ı kasem yerine gelmiş bir hemzedir. Bu hemze hafz olunmuş, elif'te tahfif edilmiş ve لا أبوك şeklini almıştır.

- Bazı nahivcilere göre, mübalağa sigasındaki فَعِيل kalıbı, fiili gibi amel etmez. Ancak Ebu'l-'Abbâs İbn Vellâd'a göre bu mübalağa sigası da fiili gibi amel eder. Örneğin; شَرِبَ الماء cümlesinde شَرِبَ mübalağa sigası fiili gibi amel etmiş ve الماء onun mefulü olmuştur.²⁵⁴ Yani cümle'nin aslı يشرب الماء şeklidir.

4.4.8. Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö.338/949)

Asıl adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il'dir. Baba mesleğinden dolayı en-Nehhâs ismiyle meşhur olmuştur. Mısır'da muhtemelen 270'li yıllarda doğmuştur.²⁵⁵ Murâdî nisbesiyle de anılmıştır.²⁵⁶ Irak'a gitmiş ve orada, ez-Zeccâc, Ali b. Süleyman el-Ahfeş, Niftaveyh, el-Müberra ve İbnu'l-Enbârî'den dersler almıştır.²⁵⁷

²⁵¹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 134; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 386; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 460; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 182.

²⁵² el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 134; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 386.

²⁵³ Sad, 38/47.

²⁵⁴ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 330-331.

²⁵⁵ Eroğlu, Muhammed, “Nehhâs”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 542-543.

²⁵⁶ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, I, 99.

²⁵⁷ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 362; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 217; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, I, 99; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 182.

ez-Zeccâc'a Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuştur.²⁵⁸ Daha sonra Mısır'a dönmüş ve vefat edene kadar Mısır'da ders halkaları oluşturup ders vermiştir.²⁵⁹

en-Nehhâs, tahsilini tamamladıktan sonra gerek halka açık gerekse halife ve devlet erkanının önünde düzenlenen münazaralarda kendini ispat etmeye çalışmıştır. en-Nehhâs, Arap dili ve Kur'ân'ı Kerim ilimlerine çok büyük önem vermiş ve eserlerinde bu ilimleri birleştirmiştir. Bu anlamda yazmış olduğu *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eseri bunun güzel bir örneğidir.²⁶⁰

Dil ve gramer alanında oldukça geniş bilgiye sahiptir. Bu alanda kendisini çok iyi yetiştirmiştir. en-Nehhâs, ilim elde etme anlamında birçok ders halkalarına iştirak etmiştir. İlmî münazaralardan kaçınmamış ve kafasına takılan soruları ilim erbabına sormaktan çekinmemiştir. Bu anlamda İbn Haddâd eş-Şâfî'nin her Cuma gecesi düzenlemiş olduğu ve nahiv ilmi çerçevesinde fikhî meselelerin konuşulup tartışıldığı derslere katılmış ve hiç aksatmamıştır.²⁶¹

en-Nehhâs, geniş ilme ve engin nahiv bilgisine sahipti. Ancak bunun yanı sıra da kendisine karşı çok cimriydi. Hatta kaynaklarda ifade edildiğine göre kendisine hediye edilen bir sarık bezini üçe bölüp kullanmıştır. Fakat buna rağmen insanlar en-Nehhâs'ın ilminden istifade etme adına ona, ilgi göstermiş ve ondan ders almaya gayret etmişlerdir.²⁶²

en-Nehhâs'ın ölümüyle alakalı şöyle bir rivayet nakledilmiştir; en-Nehhâs, bir gün Nil Nehri'nin kenarında yürürken, aynı zaman da elindeki kitaptan şiirler okuyup, bir yandan da okuduğu şiirlerin veznini bulmaya çalışıyormuş. Oradan geçen cahil bir adam ise, en-Nehhâs'ın Nil Nehri'nin suyunun artmaması ve buna bağlı olarak da fiyatların yükselmesi için nehre büyü yaptığını zannetmiş ve en-Nehhâs'ın yanına gelerek onu nehre itmiş, boğularak ölmesine sebep olmuştur.²⁶³ en-Nehhâs'ın vefat tarihiyle alakalı genel görüş h.337 ise de h.338 olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.²⁶⁴

en-Nehhâs eser ortaya koyma anlamında da velûd biriydi. Kendisine ait 50'den fazla eser bulunmaktadır. Bu eserlerden bazıları şunlardır; *İ' râbu'l Kur'ân*, *Me'âni'l-Kur'ân*, *Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh*, *el-Kat' ve'l-İ' tinâf*, *Sinâatu'l-Kuttâb*, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*, *Şerhu'l-Mu'allakât*, *Şerhu'l-Mufaddaliyât*, *Kitabu'l-İştikâk li-Esmâ' i'llâhi 'azze ve celle*, *Kitabu'l-Enva'*, *Edebu'l-kuttâb*, *Edebu'l-Mulûk*, *el-Mukni'*, *el-Kâfi fi'n-Nahv*, *et-Tuffâhe fi'n-Nahv*, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, *el-Vakf ve'l-İbtida*, *Şerhu 'Aşerete Devâvîn li'l-'Arab*²⁶⁵

²⁵⁸ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 217; es-Safedî, Halil b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, tah. Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafa, Beyrut, 2000, VII, 237.

²⁵⁹ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468.

²⁶⁰ Güney, Fikri, *Ebü Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kurân*'ı, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. IV, S. 7, s. 156-176.

²⁶¹ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 220; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468.

²⁶² ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 220; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, VII, 237; İbn Hallikân, *Vefâyâtul A'yan*, I, 99.

²⁶³ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; İbn Hallikân, *Vefâyâtul A'yan*, I, 99; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I, 362; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, VII, 237; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, s. 182.

²⁶⁴ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, VII, 237; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât* s. 182.

²⁶⁵ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 220; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, VII, 237; İbn Hallikân, *Vefâyâtul A'yan*, I, 99; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I, 362; Eroğlu, Muhammed, "Nehhâs", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 542-543.

Bu eserlerden *İ' rābu'l-Kur'ân* ve *Me' âni'l-Kur'ân* kendisinden önce yazılmış eserlerden daha kapsamlı ve içeriği daha zengin olması itibarıyla önem arz etmektedir. *İ' rābu'l-Kur'ân*'da ayetlerin cümle ve kelime yapısına, kıraat farklılıklarına, ayetlerin nüzul sebeplerine ve nasih-mensuha temas edilmiş, bu konuların üzerinde durulmuştur. *Me' âni'l-Kuran* da ise, Kuran'ın garip lafızları ayetlerin kelime ve cümle yapıları, nasih-mensuh olan ayetlerle ahkâm ayetler ele alınmış, bu konularla ilgili rivayetler tartışılmış, görüşler arasından tercih yapılmış, şiirlerle istişhadde bulunulmuştur.²⁶⁶

Şerhu Ebyâti Sibeveyh isimli eserinin ise yazıldığı dönemden önce bir benzeri yazılmamıştır. Kendisinden sonra yazılan eserlere de ciddi derece de kaynaklık etmiştir.²⁶⁷

el-Mukni' adlı eserinde Basra ve Kûfelilerin ihtilaflarını ele almıştır. Yine nahivle alakalı olan *et-Tuffâhe fi'n-Nahv* adlı eseri ise, ihtilaflardan uzak muhtasar bir nahiv kitabı özelliği taşımaktadır. Bu dönemde nahvin aleyhine söylenen sözlere ve nahvin öğrenilmesinin zor olduğunu söylenen kişilere karşılık olarak yazılmıştır. Eserin içeriğine de bakıldığı zaman oldukça basit olup, ihtilaflı konulara girmekten kaçındığı görülecektir. Bu eserin diğer özelliği ise Basra ve Kûfe ekolünün kullanmış oldukları ıstılahları, ekol ayrımı yapmaksızın kullanmış olmasıdır. en-Nehhâs her ne kadar Basra ekolüne yakınlığıyla bilinse de, Kûfe ekolünün görüşlerini ve ıstılahlarını eserlerinde göz ardı etmemiştir. Örneğin; *واو الصرف* (sarf vav'ı) terimi Kûfe ekolüne mensup olan el-Ferrâ tarafından kullanılmıştır. Aynı şekilde cahd, (olumsuzluk) na't (sıfat) terimleri Kûfelilere ait terimlerdir ve en-Nehhâs bu terimleri eserinde kullanmıştır.²⁶⁸

en-Nehhâs, *et-Tuffâhe fi'n-Nahv* adlı eserinde, Basralıların görüşlerine muhalif olarak, Kûfelilerin görüşlerine de yer vermiştir ve kendisinin Kûfelilere katıldığı görüşlerini belirtmiştir. Örneğin; Tesniye ve cem'i salimler, ref halinde elif (tesniyelerde) ve vav (cem'i salimlerde); nasb ve cer halinde ye harfî ile irablanırlar. Bu irablar, mukadder bir harekenin yerine geçen bir irab değil bizzat tesniye ve cem'i salimin irabıdır. en-Nehhâs'ın bu görüşüne Kûfe ekolü dilcileri ve ayrıca Kutrub ve ez-Zeccâc'da katılmaktadır. en-Nehhâs, emir fiillerinin Basralıların dediği gibi mebni olmadığını, Kûfelilerin görüşünde olduğu gibi murab ve meczum olduğunu savunmuştur. Ve en-Nehhâs, *واو الظرف* (واو المعية كي, لام الجحود حتى), *فاء السببية* أو, nin fiili muzâriyi, takdiri bir "أَنْ" olmaksızın nasp edeceğini söylemiştir. el-Kisâî ile birlikte *دو* ve *دو* harflerinin zamire izâfe edilemeyeceğini iddia etmişlerdir. en-Nehhâs, muzafun ileyhin mecrur olmasının sebebinin, Sibeveyh'in dediği gibi muzaftan kaynaklanmadığını, izâfetten dolayı mecrur olduğunu söylemiştir. el-Ahfeş'de bu görüşü benimsemektedir. *لاسيما* kelimesini istisna edatı olarak görmüş ve bundan sonra gelen kelimenin merfu veya mecrur olacağı görüşünü benimsemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, en-Nehhâs, Kûfelilerin kullanmış olduğu, nefy yerine cahd, sıfat yerine na't, temyiz yerine tefsir ıstılahlarını kullanmıştır.²⁶⁹

en-Nehhâs, her ne kadar Kûfe ekolünün ıstılahlarına eserlerinde yer vermişse de, aynı konuda Basra ekolünün kullanmış olduğu ıstılahları da belirtmiştir. Örneğin; Basralıların kullandıkları cerr ve Kûfelilerin kullanmış oldukları hafd terimini aynı konuda şöyle kullanmıştır:

إعلم أن الإعراب على أربعة أوجه: على الرفع والنصب والجر والجزم فالرفع والنصب مشترك فيهما الأسماء والأفعال، والخفض للأسماء خاصة دون الأفعال، والجزم للأفعال خاصة دون الأسماء

²⁶⁶ Eroğlu, Muhammed, "Nehhâs", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 542-543.

²⁶⁷ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, I, 99.

²⁶⁸ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 128.

²⁶⁹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 332-333.

“İrab dört şekildedir: ref, nasb, cerr ve cezm. Ref ve nasb hali hem isimlerde hem fiilerdedir. Hafd (cerr) hali, isimlere, cezm hali ise fiilere mahsustur.”²⁷⁰ Görüldüğü gibi aynı durumu ifade eden hafd ve cerr tek paragrafta kullanmıştır. Bir başka örnek ise, aynı durumu ifade eden, muzâri ve müstakbel terimleriyle alakalıdır. en-Nehhâs, fiilin kısımlarını açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır:

إعلم أن الافعال على أربعة أقسام: فعل ماض وفعل مستقبل والأمر والنهي، المضارع ما كان في أوله حرف من حروف الإستقبال

“Fiiller dört kısımdır: Mazi fiil, Müstakbel fiil, Emir fiil ve Nehiy fiil. Muzari fiil; başında istikbal harflerinden biri bulunan fiildir.”²⁷¹ en-Nehhâs burada da Basralılara ait muzâri ve Kûfelilere ait müstakbel terimlerini aynı paragrafta ve aynı anlamlarda kullanmıştır. Yine burada en-Nehhâs’ı diğerlerinden ayıran önemli bir özelliği daha göze çarpmaktadır ki bu durumu başka kimse de görmemektedir. Bu durum fiilerin taksimiyle alakalıdır ki; Basralılar fiilleri mazi, muzâri ve emir olmak üzere; Kûfeliler ise müstakbel, mazi ve dâim olmak üzere üçe ayırırken; en-Nehhâs, mazi, müstakbel, emir ve nehiy olmak üzere dörde ayırmıştır.²⁷²

Basralıların hurufu’l-cerr, Kûfelilerin ise es-sıfat veya hurufu’s-sıfat olarak ele almış aldıkları konuyu, en-Nehhâs, hurufu’l-hafd adı altında değinmiştir. Gerek Basralılar ve gerekse Kûfelilerden farklı olarak bu konuyu daha kapsamlı incelemiştir. en-Nehhâs, hurufu’l hafd bahsinin içine zarfları, kasem harflerini, bazı istisna edatlarını, zâid harflerini ve hatta izâfet terkiibini dahi almıştır. Böyle bir taksimi de daha önceki nahivciler de görmemektedir.²⁷³

en-Nehhâs, fiile benzeyen harfleri sayarken لـ harfini, fiili muzariyi nasb eden harfleri sayarken لا، حتى، كي، vb. harfleri gibi, başka yerde göremeyeceğimiz harfleri de zikretmiştir.²⁷⁴ en-Nehhâs’ın bu tür farklılıklarına et-Tuffahe fi’n-Nahv adlı eserinde çokça rastlamaktayız.

en-Nehhâs, herhangi bir ekole veya düşünceye bağlı kalmadan, gerek Kur’ân ilimleriyle alakalı yazmış olduğu kitaplarında, gerekse nahiv ilimlerini ele aldığı eserlerinde kendine özgü düşünceler ortaya koymuştur.

İ’ râbu’l-Kur’ân adlı eserinde en-Nehhâs, Fâtîha Sûresi’nin başındaki الحمد لله ifadesinin الحمد لله şeklinde kesreli olarak da okunabileceğini söylemiştir.²⁷⁵ Ali b. Süleyman el-Ahfeş bu kıraatin caiz olmadığını ifade etmiştir. Fakat en-Nehhâs her iki kıraatin de Arapça da mevcut olduğunu ve caiz olduğunu, الحمد لله şeklinde kesreli okumanın, Hasan el-Basrî’nin kıraati olduğu; الحمد لله şeklinde dammeli okumanın da Ebû Able’nin kıraati olduğu şeklinde cevap vermiştir.²⁷⁶

en-Nehhâs’ın gramerde de farklı görüşlere sahiptir. Örneğin; harfî cerleri zarflardan bir bölüm olarak saymış ve harfî cerleri izâfet için zorunlu görmüştür. Aynı zamanda حاشا ve خلا gibi harfleri istisna edatı olarak ele almıştır. Dolayısıyla, en-Nehhâs’ın, nahivle ilgili konularda nakli delillerden uzak sadece akli delilleri kabul etmediğini görmekteyiz. Aksine, Araplardan rivayet edilenleri ve sözleriyle istişhad getirilen kimselerden yapılan rivayetleri kendine özgün üslup ve mantık çerçevesinde ele almış ve değerlendirmiştir. Yani bazen kıyas metoduna bazen de fasih sayılan dile muhalefet etmiştir.²⁷⁷

²⁷⁰ en-Nehhâs, Ebû Ca’fer, *Kitâbu’t-Tuffahe fi’n-Nahv*, tah. Kûrkis Avvâd, Bağdat, 1965, s. 14.

²⁷¹ en-Nehhâs, *et-Tuffahe*, s. 16.

²⁷² en-Nehhâs, en-Nehhâs, *et-Tuffahe*, s. 16; el-Hadîsî, Hadîce, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 284.

²⁷³ en-Nehhâs, *et-Tuffahe*, s. 17; el-Hadîsî, Hadîce, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 285.

²⁷⁴ en-Nehhâs, *et-Tuffahe*, s. 18-19; el-Hadîsî, Hadîce, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 286.

²⁷⁵ en-Nehhâs, *İ’ râbu’l-Kur’ân*, Beyrut, 2000, I, 18.

²⁷⁶ İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-Elibbâ*, s. 217.

²⁷⁷ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 128.

en-Nehhâs, nahiv metodu ile kıraat metodunu ilk kaynaştıran kişi olarak bilinir. Bu özelliğini *İ' rābu'l-Kur'ân* adlı eserinde görmekteyiz. Nahivciler, rivayetlerin kıyasa aykırı olup olmamasına dikkat ederler. Mesela el-Ferrâ ve el-Müberred pek çok kıraat rivayetini nahiv kurallarına uymadığı gerekçesiyle reddetmişlerdir. Fakat en-Nehhâs, daha itidalli bir yol takip etmiştir. Kur'ân ayetlerini açıklarken, nahiv yönünden ihtilaflı konuları el-Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, el-Kisâi, el-Ferrâ gibi nahivcilerin görüşlerini belirterek açıklamaya çalışmış ve kıraatle ilgili bazı rivayetleri kabul etmediği gibi, bir kısım nahiv kurallarını da ayetlerden çıkarmıştır. Eserini telif ederken de bunlara ihtiyaç duyduğunu mukaddimesinde belirtmiştir. en-Nehhâs da pek çok nahivci ve tefsircinin yaptığı gibi delil olarak getirdiği şiirlerle kıraati yönlendirmeye çalışmıştır.²⁷⁸

en-Nehhâs'ın nahiv metodu ile kıraat metodunu kaynaştırmasına *İ' rābu'l-Kur'ân* adlı eserinden şu örnekleri verebiliriz:

Arapçada, sıfat mevsuf arasında, irab başta olmak üzere bir takım hususlarda uyum olması gerekmektedir. Bu uyumu sağlamadığı gerekçesiyle de bazı kıraatler eleştirilmiştir. Mesela: Hamza ve A' meş'e nispet edilen *وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ* “Biz, rüzgârları aşılavıcı olarak gönderdik.”²⁷⁹ Ebû Hâtim tarafından lahn olarak değerlendirilmiştir. Gerekçe olarak ise müfred olan *الرِّيح* kelimesinin cem' (çoğul) olan *لَوَاقِحَ* kelimesine sıfat olamayacağını iddia etmiştir. en-Nehhâs ise, Ebû Hâtim'in lahn olarak değerlendirmesi şeklindeki düşüncesine katılmamıştır. Gerekçe olarak ise şunu söylemiştir. Hakka Sûresi'nin 17. ayetinde geçen ve lafız olarak müfred olan *وَالْمَلِكُ* “vel-melekü” kelimesinin mana itibarıyla çoğulu ifade etmesi gibi, *الرِّيح* kelimesi de mana itibarıyla çoğulu ifade etmektedir. Dolayısıyla Ebû Hâtim'in bu kıraati lahn olarak değerlendirmesi yanlıştır.²⁸⁰

Nahivciler, muzaf ve muzafun ileyhin arasına bir fasıla girmesini caiz görmemişlerdir. Ancak şiirlerdeki zaruri durumlarda buna cevaz vermişlerdir. Bu duruma binaen muzaf ve muzafun ileyh arasına fasıla giren kıraatler eleştirilmiştir. En'am Suresi 137. ayeti kerimesi, *وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ* İbn Amr kıraatinde *وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ* şeklinde muzaf ve muzafun ileyhin arası fasıllı olarak gelmiştir. en-Nehhâs bu kıraatin muzaf ve muzafun ileyhin arasına fasıla girdiği için lahn olduğu şeklinde değerlendirmiştir.²⁸¹

en-Nehhâs, mastar-fiil uyumsuzluğundan dolayı, kıraatçi Ebû Ca'fer'e nispet edilen *إِنَّا إِلَيْنَا يَأْتُهُمُ* “Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir.”²⁸² şeklindeki okuyuşu lahn olarak değerlendirmiştir. Çünkü burada kullanılan *أَب* fiilin mastarı *يَأْتِيهِمْ* şeklinde şeddesiz olarak gelmelidir. Şayet Ebû Ca'fer buradaki fiili *أَوَّب* olarak düşünmüşse, bu fiilin mastarı da sarf kurallarına göre *يَأْتِيهِمْ* şeklinde gelmesi gerekirdi. Yani, en-Nehhâs, Ebû Ca'fer'den rivayet olunan bu okuyuşu mastar fiil uyumsuzluğunu içerdiğinden dolayı lahn olarak kabul etmiştir.²⁸³

²⁷⁸ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 129.

²⁷⁹ Hicr, 15/22.

²⁸⁰ en-Nehhâs, *İ' rābu'l-Kur'ân*, II, 239; Temel, Ali, *Nehhâs'ın İ' rabul Kur'ân'ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kıraatlerin Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, S. 1, c. XV, s. 77-105.

²⁸¹ en-Nehhâs, *İ' rābu'l-Kur'ân*, II, 33; Temel, Ali, *Nehhâs'ın İ' rabul Kur'ân'ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kıraatlerin Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, S. 1, c. XV, s. 77-105.

²⁸² el-Ğaşiye, 88/25.

²⁸³ en-Nehhâs, *İ' rābu'l-Kur'ân*, V, 134; Temel, Ali, *Nehhâs'ın İ' rabul Kur'ân'ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kıraatlerin Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, S. 1, c. XV, s. 77-105.

Bir başka örnek de, لَا يَبْنِي فِيهَا أَحْقَابًا “(Azgınlara) orada çağlar boyu kalacaklar.”²⁸⁴ ayetinin Alkame, Yahyâ b. Vessâb, A‘meş ve Hamza’ya nisbet edilen لَبْنِيْن فِيهَا أَحْقَابًا şeklinde ki okuyuşun lahn olarak değerlendirilmesidir. Sebeb olarak ise لَبْنِيْن ismi fâil kalıbının, yine ismi fâil anlamı verilip لَبْنِيْن şeklinde okunmasının gramer kurallarını uymamasıdır. en-Nehhâs’da bu okuyuşu, ismi fâil kalıbını yanlış kullanılmasından dolayı tercih etmemektedir.²⁸⁵

en-Nehhâs, ihtimaller adında, nahivde yeni bir görüş de ortaya atmıştır. Bundaki maksat, nahivde bir kelimenin değişik şekillerde irab alabileceğini göstermektir. Bir kelimenin değişik irablarına en az iki örneklerle başlar ve bu sayıyı giderek artırır. en-Nehhâs’a göre, bu farklı irablar doğruluk ve yanlışlık noktasında eşittirler. Bu görüşünü de bütün eserlerine yansıtmaya çalışmıştır. Örneğin; “O كِتَابٌ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” “O kitap (Kur’ân); onda asla şüphe yoktur. O, müttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.”²⁸⁶ ayetinde ki هُدًى kelimesinin irabı altı veya sekiz değişik şekilde okunabilir. Buna göre kelime;

- Haber olur, mahallen merfûdur.
- İzmar ile mübtedadır.
- Haberden sonra haber olur.
- Mübteda olur mahallen merfûdur.
- Hal olur mahallen mansuptur.
- كِتَابٌ kelimesinden hal olur.
- هاء zamirinden hal olur.
- لَا رَيْبَ kelimesine redd (aksi) olur.²⁸⁷

en-Nehhâs, Me‘âni’l-Kur’ân adlı eserinde de dil ve nahivle ilgili konulara değinmiştir. Örneğin; “أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ” “Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrut’u) görmedin mi!”²⁸⁸ ayetindeki istifham olan ا (elif) harfinin tevkif olduğunu taaccub ifade ettiğini söylemiştir.²⁸⁹

en-Nehhâs, tesniyelerin cem’ olabileceğine dair şu ayeti örnek vermektedir. “وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ” “Kendilerine yardım ettik de galip gelen onlar oldu.”²⁹⁰ Bu ayeti kerimenin bir önceki وَنَجَّيْنَاهُمَا وَنَصَرْنَاهُمَا ayetine göre, وَنَصَرْنَاهُمَا şeklinde gelmesi gerekiyordu. Fakat en-Nehhâs, buradaki tesniyenin de cem’ manasını vereceğini söylemiştir. en-Nehhâs ayetin mealini şöyle yapmaktadır. “Biz Musa’ya, Harun’a ve kavmine; Firavun ve kavmine karşı yardım ettik.”²⁹¹

Mastarın veya mastarı müevvelin takdir edilmesine de şu ayeti kerimeyi örnek göstermektedir. “لَّذِينَ يُولُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَبِصَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ” “Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler.”²⁹² Ayeti kerimede geçen مِّن نِّسَائِهِمْ ifadesinin takdiri لَّذِينَ يُولُونَ

²⁸⁴ Nebe, 78/23.

²⁸⁵ en-Nehhâs, İ‘râbu’l-Kur’ân, V, 82; Temel, Ali, Nehhâs’ın İ‘rabul Kur’ân’ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kiraatlerin Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, S. 1, c. XV, s. 77-105.

²⁸⁶ el-Bakara, 2/2.

²⁸⁷ en-Nehhâs, İ‘râbu’l-Kur’ân, I, 25; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, Arap Dili Grameri Tarihi, s. 129.

²⁸⁸ el-Bakara, 2/258.

²⁸⁹ en-Nehhâs, Ebû Ca’fer, Me‘âni’l-Kur’ân, tah. Muhammed ‘Ali es-Sâbüni, Mekke, 1988, I, 275; Güney, Fikri, Ebû Ca’fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni’l-Kurân’ı, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. IV, S. 7, s. 156-176.

²⁹⁰ es-Saffat, 37/116.

²⁹¹ en-Nehhâs, Me‘âni’l-Kur’ân, VI, 52; Güney, Fikri, Ebû Ca’fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni’l-Kurân’ı, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. IV, S. 7, s. 156-176

²⁹² Bakara, 2/226.

لَّذِينَ يُولُونَ مَنْ أَنْ يَعْتَزِلَ نِسَاءَهُمْ veya من اعتزال نساءهم şeklinde. en-Nehhâs'ın bu ifadesinden mastarın veya onun yerine geçen mastarı müevvelin takdir edildiği anlaşılmaktadır.²⁹³

en-Nehhâs, mefûlun munfasıl zamir olarak geldiği durumlarda, fiile takdim etmesinin vacip olduğunu söylemiştir. Bu duruma da *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.”²⁹⁴ ayeti kerimesini örnek vermektedir. Ve bu durumun tekidi ifade ettiğini söylemiştir.²⁹⁵

en-Nehhâs'a genel olarak baktığımızda, kıraat ve nahiv ilmini mezc ettiğini ve buradan da birtakım nahiv kuralları ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu anlamda, yukarıda da bir takım örneklerini vermeye çalıştığımız, kıraat ve nahiv alanında öne çıkan şahsiyetlerin görüşlerini ele alıp değerlendirmiş ve daha sonra kendi düşüncelerini açıklamıştır. Bu yönüyle en-Nehhâs mensubu olduğu Mısır dil ekolünün genel özelliklerini yansıtmaktadır.

Basra ve Kûfe ekollerinden etkilenecek gelişen Mısır dil ekolü, Endülüs ve çevresinde oldukça etkili olmuştur. Batıdan doğuya ilim için yola çıkanlar, Mısır'a uğruyor, ders halkaları oluşturup, buradan istifade ediyorlardı. Bu anlamda en-Nehhâs'ında çeşitli yerlerden talebeleri olmuştur. en-Nehhâs'ın talebelerinin büyük bir kısmı ise Endülüs'tendir. Talebelerinden Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî, en-Nehhas'tan, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumuş, daha sonra Endülüs'e giderek Kurtuba'daki talebelerine bu kitabı okutmuştur.²⁹⁶ en-Nehhâs'ın talebelerinden bazıları şunlardır: Muhammed b. Yahyâ b. 'Abdusselâm b. el-Ezdî, 'Abdulkebîr b. Muhammed el-Cezerî, Muhammed b. Müferric el-Me'âfirî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Horasan es-Sıkkilî, Ebû Hafs 'Umer b. Muhammed el-Hadramî, Muhammed b. 'Ali el-Udfûvî²⁹⁷

4.4.9. Ali b. İbrahîm el-Havfî (ö. 430/1038)

Asıl adı 'Ali b. İbrahîm b. Said Ebu'l-Hasan el-Havfî el-Mısırî'dir. Mısır'ın Havf bölgesinden olmasından dolayı el-Havfî olarak anılmıştır. Nahiv ve tefsir alanında eserler kaleme almıştır. Mısır'da en-Nehhâs'ın arkadaşı, Ali b. Ebû Bekir el-Udfûvî'den Arapça dersler almıştır. Aynı zamanda Mağrib'den Mısır'a gelen bir ulema grubundan da dersler alarak kendini yetiştirmiştir. Yazdığı eserler nahivciler tarafından rağbet görmüştür.²⁹⁸

el-Havfî, gerek tefsir ve gerekse nahiv alanlarında önemli çalışmalar yapmıştır. *İ' râbu'l-Kur'ân* adlı önemli bir eseri vardır ki ulema bu kitabı elde etmek için adeta birbirleriyle yarışmıştır.²⁹⁹ Bu eseri yaklaşık olarak on cilttir.³⁰⁰ *Kitâbu'l-Muvaddih* isimli eserinde ise nahiv ilminin usul ve illetlerini işlemiştir.³⁰¹

²⁹³ en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 192; Güney, Fikri, *Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kurân*'ı, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. IV, S. 7, s. 156-176.

²⁹⁴ el-Fâtîha, 1/5.

²⁹⁵ en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 64; Güney, Fikri, *Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kurân*'ı, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. IV, S. 7, s. 156-176.

²⁹⁶ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 332; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 130.

²⁹⁷ Eroğlu, Muhammed, “Nehhâs”, XXXII, 542-543.

²⁹⁸ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 219; İbn 'Îmâd 'Abdu'l-Hayy, *Şezarâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut, 1986, III, 246; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1643; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan*, III, 300; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 140; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 250.

²⁹⁹ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 219.

³⁰⁰ İbn 'Îmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, III, 246; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan*, III, 300.

³⁰¹ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1643; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 250.

Aynı zamanda el-Havfî *el-Burhan fî-Tefsiri'l-Kuran* adlı otuz ciltlik bir eser kaleme almıştır.³⁰² Ayrıca, el-Halîl b. Ahmed'in eserine yazdığı, *Muhtasar Kitâbu'l-'Ayn*'da el-Havfî'ye ait diğer bir eserdir.³⁰³ el-Havfî 430 yılında vefat etmiştir.³⁰⁴

Mısır dil ekolünün önde gelen isimlerinden biri olan İbn Hişâm (ö.761/1360), eserlerinde el-Havfî'nin de görüşlerine yer vermiş, zaman zaman el-Havfî ile aynı görüşü paylaşıp da birçok yerde de el-Havfî'yi eleştirmiş, görüşlerini kabul etmemiştir. el-Havfî, *وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ* "Onlar, kızların Allah'a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor."³⁰⁵ ayeti kerimesindeki *وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ* ifadesinin başındaki vav harfinin öncesine atıf yaptığını ve ifadenin aslının *وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ* şeklinde olup muzafın hafzedildiğini söylemiştir. Buna karşılık İbn Hişâm ise bu vav harfinin isti'naf vavı olduğunu ve el-Havfî'nin görüşünün bir zorlama olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ "Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir."³⁰⁷ ayeti için el-Havfî *إِنَّ ذَلِكَ* ve sonrasının cevabı'ş-şart olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm bu duruma karşı çıkmış ve cevabı'ş-şartın isim cümlesi halinde gelmesi durumunda "ف" (fe) harfinin bu isim cümlesinin başına gelmesi gerektiğini söylemiştir. Fe harfinin gelmediği istisnai durumların ise şiirlere has olduğunu ifade etmiştir. İbn Hişâm'a göre cevabı'ş-şart mahzuftur.³⁰⁸

İbn Hişâm, *وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيَهْدِينِ* "(Oradan kurtulan İbrahim:) "Ben Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek".³⁰⁹ ayetinde ki *سَيَهْدِينِ* cümlesini hal olarak ele alan el-Havfî'ye itiraz etmiş. Bu cümlelerin cümle-i itiraziyye olduğunu söylemiştir.³¹⁰

el-Havfî'nin, İbn Hişâm ile muvafık olduğu görüşleri de vardır. Örneğin; *وَالَّذِينَ يُسْكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ* "Kitab'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz."³¹¹ ayetinin haberinin mahzûf *مَأْجُورُونَ* olduğu konusunda hemfikirdirler.³¹²

4.4.10. İbn Babeşâz (ö. 469/1077)

Asıl adı Tahir b. Ahmed b. Babeşâz Ebu'l-Hasan el-Mısırî'dir. Döneminin meşhur nahivcilerinden biri olan İbn Babeşâz, aslı Irak'lı olup³¹³ babası veya dedesinin inci ticareti yapmaları vesilesiyle Mısır'a gelmiştir. Kendisi de Irak'a ticaret için gittiği zamanlar da oranın meşhur âlimlerinden başta olmak üzere, Hatib et-Tibrîzî, Kâsım b. Muhammed el-Vâsitî ve Yûsuf b. Ya'kûp en-Necîremî gibi döneminin önde gelen isimlerinden dersler almıştır.³¹⁴ Kâhire'de bulunduğu sürede devletin resmi yazışmalarını kontrol etmek amacıyla Divânu'r-Resâil'de görev almıştır. Buradan çıkan

³⁰² el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1643; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 140; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 250.

³⁰³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 25.

³⁰⁴ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 219; İbn 'Îmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, III, 246; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1643; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan*, III, 300; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 140; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 250.

³⁰⁵ en-Nahl, 16/57.

³⁰⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 518; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 335.

³⁰⁷ eş-Şûra, 42/43.

³⁰⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 648; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 335.

³⁰⁹ es-Saffât, 37/99.

³¹⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 564; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 335.

³¹¹ A'râf, 7/170.

³¹² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 650; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 335.

³¹³ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95.

³¹⁴ Çelebi, Muharrem, "İbn Bâbeşâz", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 343-344.

bütün yazılar İbn Babeşâz'ın kontrolünden geçmiştir. Yazılarda ki dilden kaynaklanan hataları düzeltmiş ve bu iş için de devlet tarafından ücretlendirilmiştir. İbn Babeşâz aynı zamanda vaktini, Mısır'da 'Amr b. 'As Camii'nde dersler vererek ve eser telif ederek geçirmiştir.³¹⁵

Nahiv alanında kaleme aldığı on beş ciltlik *Ta' lîka fi 'n-Nahv* adlı bir eseri vardır ki, bu eser daha sonraki nahivcilerce *Ta' lîku 'l-Ğurfe* olarak adlandırılmıştır. Bu eser talebelerinden silsile halinde sırasıyla; Muhammed b. Berekât es-Saidî'den İbn Berrî'ye, ondan da Ebu'l-Hüseyn en-Nahvî'ye intikal etmiştir. Ebu'l-Hüseyn'in vefatından sonra eserin, ilme merakıyla meşhur Eyyubî hükümdarı el-Meliku'l-Kâmil'e ulaştığı rivayet edilmektedir.³¹⁶ Eserin günümüze ulaşp ulaşmadığı bilinmemektedir.³¹⁷

İbn Babeşâz, Talika dışında da nahiv alanında önemli eserler kaleme almıştır. *el-Mukaddime*, *Şerhu Cümel li'z-Zeccâcî*, *Şerhu Kitabi 'l-Usûl li-İbni's-Serrac* ve *Şerhu 'n-Nuhbe* bu eserlerden bazılarıdır.³¹⁸

Bu eserlerinden *el-Muhteseb* adıyla da anılan *el-Mukaddimetu 'l-Muhsibe*'nin arap dili öğretiminde önemli bir yeri vardır. Eser; isim, fiil, harf, ref, nasb, cer, cezm, âmil, tabî' ve hat olmak üzere on bölüme ayrılmıştır. Bu on bölüm açıklanmış arap gramerinde öğrenilmesi zaruri konular belirtilmiştir. İbn Babeşâz kitabının son bölümünde gramer öğrenmek isteyenler için bu kitabın yeterli olduğunu vurgulamıştır.³¹⁹ İbn Babeşâz 469 yılının recep ayında vefat etmiştir.³²⁰ Buna karşılık, 454 yılında vefat ettiğine dair rivayetlerde vardır.³²¹

İbn Babeşâz, eserlerinde Basra, Bağdat, Kûfe ekollerini mezc etmiş ve kendisine ait çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Örneğin; Basralılar, fiili muzari ve fiili muzariyi nasb eden اذن edatının arasına fasıla girdiğinde, bu edatın fiili muzariyi nasb edemeyeceğini söyler. Buna karşılık el-Ferrâ, el-Kisâî gibi Kûfeliler de araya fasıla girse dahi fiili muzarinin nasb olacağına cevaz vermişlerdir. İbn Babeşâz bu iki zıt görüşe karşılık bir orta yol bulmuştur. O, fasılanın dua veya nidâ olması halinde fiili muzarinin nasb olacağını, diğer durumlarda nasb olmayacağını söylemiştir. اذن يازيد أحسن ve يدخلك ve يدخلك الجنة -يدخلك الله لك- örneklerinde أحسن ve يدخلك fiili muzarileri araya fasıla girmesine rağmen nasb olmuştur. İbn Babeşâz, orta harfî harekeli sülasi isimlerde terhimi caiz görmüştür. Mesela; حكم kelimesinin ياحك şeklinde terhim edilerek söylenmesi caizdir. İbn Babeşâz, el-Ahfeş ve el-Fârisî gibi علم manasındaki سمع fiilinin de iki mefûl alabileceğini söylemiştir. سمعت محمدا يتكلم örneğinde olduğu gibi. Bu cümlede محمدا birinci mefûl, يتكلم ise ikinci mefûldür. İbn Babeşâz, lam-ı tarifi ahdi'nin somut varlıklara, lam-ı tarifi cinsi'nin ise soyut varlıklara has olduğunu söylemiştir. Ayrıca اليك ve مكانك gibi esmâu'l-efallerde ki ك "kaf" harfinin, bir kısım nahivcilerin dediği gibi mecrur isim olmadığını, hitap harfi olduğunu ileri sürmüştür.³²²

³¹⁵ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1455; İbn Hallikân, *Vefayâtu 'l A'yan*, II, 515; es-Suyûtî, *Buğyetu 'l-Vu'ât*, II, 17.

³¹⁶ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95; İbn Hallikân, *Vefayâtu 'l A'yan*, II, 515.

³¹⁷ Çelebi, Muharrem, "İbn Bâbeşâz", XIX, 343-344.

³¹⁸ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1455; İbn Hallikân, *Vefayâtu 'l A'yan*, II, 515; es-Suyûtî, *Buğyetu 'l-Vu'ât*, II, 17; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 220.

³¹⁹ Çelebi, Muharrem, "İbn Bâbeşâz", XIX, 343-344.

³²⁰ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1455; İbn Hallikân, *Vefayâtu 'l A'yan*, II, 515; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 220.

³²¹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95; es-Suyûtî, *Buğyetu 'l-Vu'ât*, II, 17.

³²² Dayf, Şevkî, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, s. 336-337.

4.4.11. Yahyâ b. Mu'î (ö. 628/1231)

Asıl adı Ebu'l-Huseyn Yahyâ b. 'Abdu'l-Mu'tî 'Abdu'n-Nur ez-Zevâvî'dir. 564 yılında Mağrib'de dünyaya gelmiştir. Zevav kabilesine nisbetle ez-Zevâvî olarak da anılmıştır.³²³ Bağdatlı İsmail Paşa İbn Mu'tî'nin Mısır asıllı olduğunu söylemiştir.³²⁴ Mağrib'de el-Cezûlî'den nahiv ve fıkıh dersleri aldıktan sonra, Dimeşk'e gitmiş, burada İbn 'Asâkîr'den hadis, dil ve nahiv dersleri almıştır.³²⁵

Dimeşk'de iken devrin hükümdarı el-Meliku'l-Kâmil'in beğenisini kazanan İbn Mu'tî, Hükümdar tarafından Kâhire'ye getirilmiş ve burada Câmiu'l-Atîk'de nahiv ve edebiyat müderrisliğine tayin edilmiştir.³²⁶

İbn Mu'tî'nin Kâhire'ye gidişyle alakalı şöyle bir olay rivayet edilmiştir: el-Meliku'l-Kâmil, Dimeşk'i ziyareti esnasında, bir ulema grubu ile toplantı yapmış ve İbn Mu'tî de bu toplantıya iştirak etmiştir. Hükümdar, orada bulunan âlimlere **زيد ذهب به** cümlesindeki **زيد** kelimesinin mansup olup olamayacağını sormuş ve orada bulunan bütün ulema bu durumun caiz olmadığını söylemiştir. Ancak İbn Mu'tî bu duruma itiraz etmiş ve mansub olmasının caiz olacağını ifade etmiş ve şöyle açıklamıştır: “**ذهب** fiiliyle ref edilen **ذهب** mastarıdır. Bu durumda **زيد** kelimesi mansup olan *car-mecrûr* konumundadır. Bu; **زيد** ibaresiyle aynı kabildendir. Böylece **زيد** kelimesinin nasb okunması caizdir.” Bu cevap hükümdarın hoşuna gitmiş, kendisiyle birlikte Mısır'a gelmesini teklif etmiş ve böylece İbn Mu'tî Mısır'a gitmiştir.³²⁷ Ömrünün sonuna kadar burada kalan İbn Mu'tî, 628 yılında Kâhire'de vefat etmiş, Karafe mezarlığında İmam Şâfiî'nin türbesinin yakınlarına defnedilmiştir.³²⁸

Dimeşk ve Kâhire'de dersler veren İbn Mu'tî'nin bilinen bazı talebeleri şunlardır: Ebû Zekiyuddîn el-Munzirî, 'Umer Radiyuddîn el-Kosantinî, Ebû İshak el-Ensârî, İbnu'l-Attar el-İskenderî³²⁹

Genel olarak arap grameri, edebiyat ve dil ile ilgili eserler ortaya koyan İbn Mu'tî'nin eserlerinden bazıları ise şunlardır: *ed-Durretu'l-Elfiyye fî-'İlmi'l-'Arabîyye, el-Fusûlu'l-Hamsûn, el-Bedî' fî-'İlmi'l-Bedî', Havâşî ala-Usûli İbni's-Serrâc, Dîvânu Hutab, Dîvânu Şi'r, Nazmu Sîhâhi'l-Cevherî, Şerhu Ebyâti Sîbeveyh, el-'Ukûd ve'l-Kavânîn, Şerhu'l-Cümeli fî'n-Nahv, Kasîde fî'l-'Arûz*³³⁰

Arap gramerini yaklaşık 1000 beyitlik bir manzumede anlatmayı amaçladığı *el-Elfiyye* adlı eseri *Elfiyyetu İbn Mu'tî* olarak meşhur olup, bu konuda aynı adla kaleme alınan eserlerin ilki olma özelliğini taşımaktadır. İbn Mu'tî arap nahvine dair elfiyyesi başta olmak üzere birçok manzum eser telif etmesinin yanı sıra, ezberi bir eğitim metodu olarak benimsemiş ve birçok eseri nazma çekmiştir. Arap gramerine dair ele aldığı eserlerinde Basra Dil Ekolüne yakınlığı göze çarpmasına rağmen, Kûfe ve Bağdat

³²³ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2831; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 215.

³²⁴ Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Arifin fî-Esmâi'l-Müellifin ve Âsâri'l-Musannifin*, Beyrut, 1951, IV, 74.

³²⁵ İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VII, 226-227; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 344; ; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 215.

³²⁶ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2831; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, VI, 197; el-Kureşî, 'Abdu'l-Kâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî-Tabakâti'l-Hanefiyye*, Karaçi, tsz., II, 214.

³²⁷ ez-Zehebî, Şemsuddîn, *Siyer E'lâmi'n-Nübelâ'*, Müessesetü'r-Risâle 1985, XXII, 324; ed-Delcî, Şihâbuddîn, *el-Felâket ve'l-Meflûkûn*, Mısır, 1904, s. 93; Demir, İsmail, *İbn Mu'tî, Eserleri ve Nahve Getirdiği Yenilikler*, AÜİFD, 2002, S. 17, s. 193-216.

³²⁸ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, VI, 197; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 215.

³²⁹ Demir, İsmail, *İbn Mu'tî, Eserleri ve Nahve Getirdiği Yenilikler*, AÜİFD, 2002, S. 17, s. 193-216.

³³⁰ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2831; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 344.

Ekolünün görüşlerini de dikkate almıştır. Aynı zamanda hocası el-Cezûlî'nin görüşlerinden de istifade etmiştir. İbn Mu'tî'nin bu özelliğini yine arap grameri üzerine kaleme aldığı her biri on fasıla ihtiva eden ve beş bölümden oluşan *el-Fusûlu'l-Hamsûn* adlı eserinde de görmekteyiz.³³¹

Kendi döneminin nahiv ve dil imamlarından birisi olan İbn Mu'tî, gramer kurallarını açıklarken herhangi bir taassubiyet içerisinde olmamıştır. Örneğin; mebnîlik sebeplerinin beş olduğu konusunda ez-Zemahşerî'nin görüşüne katılmış; meçhul fiilden sonra zarf ile birlikte harfî cer ve mecruru yer alırsa, Basralıların görüşü bunlardan birinin tercih edilebileceği olmasına karşılık, İbn Mu'tî her ikisinde nâibi fâil olabileceğini belirtmiş, Basralıların görüşüne katılmamıştır. İbn Mu'tî, ال harfî tarifini sadece marifelik edatı olarak saymada Sîbeveyh ile aynı görüşü paylaşmış ve bunları beş madde halinde sıralamıştır. Özel isimler, zamirler, müphem mahsuslar, harfî tarif ile marife olanlar, marife isme muzaf olanlar³³²

İbn Mu'tî, nahiv görüşlerinde kendinden önceki meşhur dil âlimlerinin görüşlerine katılmakla birlikte, kendisine has görüşler de ortaya koymuştur. Örneğin; كان gibi amel eden fiillerden birisi olan مادام'ın haberinin, isminin önüne geçemeyeceğini ifade etmiştir. Bu durumu da *el-Elfiyye* adlı eserinde şöyle nazma dökmüştür:

ولا يجوز أن تقدم الخبر على اسم مادام وجاز في الآخر

“*madam*'nin haberinin ismine takaddüm etmesi caiz değildir, fakat diğerlerinde caizdir.”³³³ İbn Mu'tî, kasem konusunda, kasemin cevabının ما veya لا ile olumsuz olduğunda ما'nın hazfinin caiz olacağı görüşündedir.³³⁴

İbn Mu'tî, mefûlun lehin mastar olmasını, amilin lafzından olmamasını, varlıkta amili ile aynı zamanda olmasını, ondan daha genel olmasını ve niçin sorusuna cevap vermesini şart koşmuştur. İstisnanın tekrarı konusunda müstesna minhin açıkça zikredilebileceğini söylemiştir. İsmu'l-âzam, yani Allah lafzının başındaki nidâ harfinin hazfedilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Atıf harflerini on tane olarak ele almış ve أما harfîni de atıf harflerinden saymıştır. Cemi mükesser konusunda رجل kelimesinin çoğulunun رَجُلَة şeklinde, birinci harfî fethalı, ikincisinin sukûn olduğunu öne sürmüştür.³³⁵

İbn Mu'tî, eserlerinde gramer kurallarını açıklarken Kur'ân, hadis ve şiiirlerle istişhadde bulunmuştur. Örneğin; *el-Fusûlu'l-Hamsûn* adlı eserinde tam 127 yerde ayetlerden istişhadde bulunmuştur. Eserinde gayrı munsarif konusunu işlerken, gayrı munsariflerin muzaf olması durumunda cerr olmasını مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir. Elbette sabırlı davrananlara yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz”³³⁶ ayetiyle delillendirmiştir. Ayeti kerimede أحسن gayrı munsarif bir kelimedir, başında harfî cerle mecrur konumuna gelmiş, ismi mevsul olan ما'ya muzaf olmuş ve kesresini açıktan almıştır.³³⁷

³³¹ Yanık, Nevzat H., “İbn Mu'tî”, *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 213-214.

³³² Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 135.

³³³ İbn Mu'tî, Yahyâ, *ed-Durretu'l-Elfiyye fi-'İlmi'l-'Arabiyye*, Kâhire, 2010, s. 45.

³³⁴ İbn Mu'tî, Yahyâ, *ed-Durretu'l-Elfiyye*, s. 26.

³³⁵ Demir, İsmail, *İbn Mu'tî'nin Nahve Dair Görüş ve Tercihleri*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c.2, S. 4, 1-14.

³³⁶ en-Nahl, 16/96.

³³⁷ Demir, İsmail, *İbn Mu'tî'nin Kitabu'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhad*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. 2, S. 3, 16-35.

4.4.12. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)

Asıl adı Ebû 'Amr b. 'Osman b. 'Umer b. Ebû Bekr b. Yunus ed-Devvânî'dir. Mısır'ın Esnâ köyünde dünyaya gelmiştir. Mısırlı kürt bir aileye mensuptur. Babası Mısır emiri İzzeddin Musek es-Salâhi'nin hâcipliğini³³⁸ yaptığından dolayı, İbnu'l-Hâcib olarak anılmıştır. Bu isimle de meşhur olmuştur. Çok küçük yaşlarda Ku'an'ı Kerim'i ezberlemiştir. Nahiv ve fıkıh alanlarında daha çok meşgul olan İbnu'l-Hâcib, Mâlikî mezhebinin fakihleri arasında öne çıkmıştır.³³⁹

İbnu'l-Hâcib, küçük yaşta babasıyla birlikte Kâhire'ye gitmiş, burada birçok âlimden dersler almıştır. Şâtibî'den ve İbnu'l-Bennâ'dan dil ve kıraat dersleri almıştır.³⁴⁰ Bunlar dışında Yusuf el-Gaznevî, Ebu'l-Cûd, Busirî, İbn Yâsin gibi devrin önemli isimlerinden dersler okumuştur.³⁴¹

Şâtibî'den *et-Teysir ve eş-Şatibiyye* adlı eseri, Yusuf el-Gaznevî'den *el-Mübhic fi'l-Kıraâtî's-Semân*, *Kıraâtî'l-A' meş* ve *İbn Muhaysin ve İhtilâfî Halef ve'l-Yezîdî* adlı eseri, Ebu'l-Cûd'dan, *Kıraât-ı Seb'a'yı*, 'Ali b. el-Busirî ve İbn 'Asâkîr'den hadis ilimlerini, Ebû Mansur el-Ebyârî, İbn Cübeyr'den fıkıh ilimlerini tahsil etmiştir.³⁴²

İlim tahsilini tamamlayan İbnu'l-Hâcib, Dimeşk'e giderek Dimeşk Camii'nde Malikî zaviyesinde dersler vermeye başlamış ve insanlarda bu derslere rağbet etmişlerdir.³⁴³ Daha sonra Kâhire'ye dönen İbnu'l-Hâcib, burada Fâziliyye Medresesi'nde nahiv ve kıraat ilmi başta olmak üzere değişik ilimlerde dersler vermiştir.³⁴⁴

İbnu'l-Hâcib, ilmiyle ve şahsiyetiyle, kendi döneminin ve sonraki dönemin insanların büyük takdirini kazanmıştır. İbnu'l-Hâcib için "insanların en zekisiydi" şeklinde methiyeler düzenler de olmuştur.³⁴⁵ İbnu'l-Hâcib, alçak gönüllü, güvenilir, çeşitli ilimlerde kabiliyetli, fakih bir ilim adamı idi. Ayrıca dostluğunda sadık ve vefalı idi. Arkadaşı, 'İzz b. 'Abdusselâm ile (Abdusselâm'ı desteklemek için) hapse girişi, onun için Şam'ı birlikte terk etmesi, İbnu'l-Hâcib'in vefakârlığının göstergelerindendir.³⁴⁶

İbn Hallikân, İbnu'l-Hâcib ile alakalı şunları söylemiştir. "*İcâzet almak için yanıma defalarca geldi. Ona Arapçadaki problemleri konulardan, sorular sordum. Her defasında sukûnetle, sorularıma doyurucu cevaplar aldım. Yine kendisine, Mütenebbî'nin şiirlerinden nahivle ilgili sorular sordum ve hepsine çok güzel bir şekilde cevap verdi.*"³⁴⁷

İbnu'l-Hâcib, Dimeşk ve Kâhire'de ders verdiği dönemlerde aralarında; Ebu'l-'Abbâs İbnu'l-Müneyyir, Zeynuddîn İbnu'r-Raad, el-Meliku'n-Nasr Davud b. 'İsa,

³³⁸ Hâcib: Başlangıçta saray teşkilâtındaki mâbeyinci mânasında kullanılan, ancak daha sonra çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan bir terim.

³³⁹ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l A'yan*, III, 248; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VII, 405; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* II, 134; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 508; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, Kahire, s. 217.

³⁴⁰ İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VII, 405; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 134; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, s. 217.

³⁴¹ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 508.

³⁴² Kılıç, Hulusi, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 55-58.

³⁴³ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l A'yan*, III, 248.

³⁴⁴ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 134; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, s. 217.

³⁴⁵ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 508; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*, I, 123.

³⁴⁶ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 508; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*, I, 123.

³⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l A'yan*, III, 248.

Şehâbeddin el-Karaffî, ‘Abdu’l-Kâvî el-Münzirî, ‘Abdusselâm ez-Zevavî, ‘Abdu’l-Mü’min ed-Dimyafî, Ebû Şame el-Makdisî, İbn Melik et-Tâî’inde olduğu birçok talebe yetiştirmiştir.³⁴⁸

İbnu’l-Hâcib, ömrünün sonlarına doğru, Kahire’den İskenderiye’ye geçmiş, 646 yılının Şevvâl ayında burada vefat etmiştir. Babu’l-Bahr dışındaki İbn Ebû Şâme’nin türbesinin yakınına defnedilmiştir.³⁴⁹

İbnu’l-Hâcib, başta nahiv, sarf ve fıkıh olmak üzere birçok alanda eser telif etmiştir. Bu eserlerinden bir kısmı şunlardır; *el-Kâfiye*, *el-Emâli*, *el-İzâh fî-Şerh’il-Mufasssal*, *el-Vâfiye*, *Şerhu’l-Kâfiye*, *Risale fi’l-‘Aşr*, *Şerhu Kitabi Sîbeveyh*, *eş-Şâfiye*, *Şerhu’s-Şâfiye*, *Şerhu Mukaddimetu’l-Cezûliyye*, *Cemâlu’l-‘Arab fi-‘İlmi’l-Edeb*³⁵⁰

İbnu’l-Hâcib, *el-Kâfiye* adlı eseriyle şöhrete kavuşmuştur. Kısa ve öz olmasına rağmen, nahvin bütün konularını içermektedir. Eserinin bazı yerlerinde ifade etmek istediği nahiv kaidelerinin yerine sadece müşahhas örnekler vermiştir. Bundan dolayı bu eseri anlayabilmek için nahvi iyi bilmek veya bu eserin şerhlerinden iyi istifade etmek gerekmektedir. Bu eser medreselerde başlangıç kitabı olarak değil, ileri aşama kitabı olarak okutulmuştur. Doğu İslam dünyası medreselerinin nahiv öğretiminde en temel kitaplarından biri olmuştur. Esere başta İbnu’l-Hâcib’in kendisi olmak üzere birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden en meşhuru er-Radî ve Molla Abdurrahman-ı Camii’nin yapmış oldukları şerhlerdir. Molla Abdurrahman-ı Camii’nin yapmış olduğu şerh, Osmanlı Medreselerinde uzun yıllar okutulmuştur.³⁵¹

Esere, zikri geçen şerhler haricinde yüze yakın şerh ve haşiye yazılmıştır. Ahmed b. Muhammed el-Hâlidî, Hasan b. Ahmed el-Celâl, Şemseddin b. el-Habbaz el-Musulî’nin yapmış oldukları şerhler bunlardan sadece birkaçıdır.³⁵²

İbnu’l-Hâcib, *eş-Şâfiye* adlı eserini ise sadece sarf ilmine tahsis etmiş böylece sarf ve nahiv ilminin arasına bir sınır koymuştur.³⁵³ Muhtasar bir kitap olmasına rağmen, sarfın bütün konularını ihtiva etmiştir. Uzun yıllar Osmanlı Medreseleri’nde temel kitaplardan biri olarak okutulmuştur. Müellifin kendisi başta olmak üzere, Arapça, Farsça ve Türkçe 50’ye yakın şerh yazılmıştır. Bunlardan er-Radî ve Çarperdî şerhi en meşhurlarıdır.³⁵⁴ *eş-Şâfiye*’ye yazılan diğer şerhler Kâtip Çelebi’nin *Keşfu’z-Zunûn* adlı eserinde ayrıntılı olarak verilmiştir.³⁵⁵

Nahiv ve sarf konularını ihtiva etmesinden dolayı konumuz açısından önem arz eden *el-Emâli* adlı eserinde İbnu’l-Hâcib, ez-Zemahşerî’nin *el-Mufasssal*’ında nahve ve sarfa dair olan kısımların açıklamasını yapmış, ez-Zemahşerî’yi zaman zaman eleştirmiş, Mütenebbî’nin şiirlerini gramer ve mana yönünden değerlendirmiş “لو” ve “عشر” kelimelerinin kullanımını anlatmıştır.³⁵⁶

Mısır dil ekolünün önemli isimlerinden birisi olan İbnu’l-Hâcib, eserlerinde kimi zaman Basralıların, kimi zaman da Kûfelilerin görüşlerine katılması Bağdat ekolü

³⁴⁸ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II, 134; İbnu’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye fî-Tabakâti’l-Kurrâ*, I, 508; Kılıç, Hulusi, “İbnü’l-Hâcib”, XXI, 55-58.

³⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-A’yan*, III, 248; İbn ‘Îmâd, *Şezarâtu’z-Zeheb*, VII, 405.

³⁵⁰ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 211; Kılıç, Hulusi, “İbnü’l-Hâcib”, XXI, 55-58.

³⁵¹ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 2000, s. 182; Yüksel, Ahmet, *İbnu’l-Hâcib ve Risale fi’l-Aşr’ı*, Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2003, c. III, S. 10, 145-154.

³⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 1370.

³⁵³ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 182.

³⁵⁴ Yüksel, Ahmet, *İbnu’l-Hâcib ve Risale fi’l-Aşr’ı*, s. 145-154.

³⁵⁵ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 1021.

³⁵⁶ Yılmaz, İbrahim, *İbnu’l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi*, AÜİFD, 1997, S. 13, 469-492

sisteminin bir devamı olarak görülebilir. Ancak bunun yanı sıra İbnu'l-Hâcib, çoğu zaman kendi görüşlerini dile getirmiştir. Mefûlun mansup oluşunda, amilin fiil olduğu konusunda Basralıların görüşlerini dile getirerek bu konuda, âmîl hem fiil hem de fâildir diyen el-Ferrâ'nın görüşünü zayıf bulmuştur.³⁵⁷

ez-Zemahşerî ve İbnu'l-Hâcib'e göre, lam-ı ibtida لزيد قائم “Zeyd ayakta.” örneğinde olduğu gibi sadece mübtedayla gelir. Bunun dışında gelen lam'a, lam-ı tekid denir. إن محمدا قائم “Şüphesiz Muhammed ayakta.” örneğindeki lam gibi.³⁵⁸

İbnu'l-Hâcib, işaret isimlerinin üç durumda olduğunu söylemiştir. İşaret ismi yakını gösteriyorsa yalın halde gelir. أولئك işaret isminde olduğu gibi. Şayet orta uzaklığı gösteriyorsa ك “kaf” harfî eklenerek أولئك şeklinde veya başına ها “ha” harfî alarak هؤلاء şeklinde gelir. Eğer işaret ismi uzağı gösteriyorsa, hem kaf hem de lam harfî getirilerek أولئك şeklinde gelir.³⁵⁹

İbnu'l-Hâcib, أله مع الله “Allah ile birlikte başka bir ilah mı var?”³⁶⁰ ayetinde yer alan hemzenin, أم “yoksa, veya” anlamında olduğunu savunmuştur. Bu ayetin gramer yapısının أرجل في الدار أم امرأة؟ “Evde bir adam mı yoksa bir kadın mı var?” cümlesindeki gramer yapısıyla benzeştiğini söylemiştir. Buna karşılık kendisi gibi Mısır dil ekolünün önde gelen isimlerinden birisi olan İbn Hişâm, bu duruma karşı çıkmış ve bu ayette ki hemzenin manasının “mı-mı” anlamında olduğunu ifade etmiştir.³⁶¹

İbnu'l-Hâcib, tenazu' konusunda, Kûfe ekolünden el-Kisâî'yi eleştirmiş ve görüşünü yanlış bulmuştur. İki fiilin tek bir mamulde tenazu' etmesi durumunda, bunlardan ikincisi amel ettirilirse, birincisi fâil olmak üzere merfu olur. Bu durumu el-Kisâî hazif yoluyla açıklamıştır. İbnu'l-Hâcib ise idmar kable'z-zikr yolunu tercih etmiştir.³⁶² Örneğin; ضربني وأكرمني زيد “Zeyd bana vurdu ve bana ikramda bulundu.” cümlesinde Kûfelilere göre, زيد kelimesi birinci fiil olan ضربني 'nin fâilidir. Basralılara göre ise أكرمني fiilinin fâilidir. İbnu'l-Hâcib'de Basralıların görüşünü benimsemiştir.³⁶³

Kûfeliler, ismi fâilin fiili mazi anlamında olsa dahi amel edeceğini söylemiştir. Örnek olarak ise; وَكَلَّهْمُ بِاسِطٍ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ “Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi.”³⁶⁴ ayetinde باسط ismi fâilinin mazi anlamında olduğu halde amel etmesini göstermişlerdir. Ancak buna karşılık İbnu'l-Hâcib ve Basralılar, ismi fâilin amel etmesi için, hal ve istikbal manasında olmasını şart koşmuşlardır. Eğer ismi fâil, fiili mazi manasında gelirse anlam ve lafız itibariyle fiili muzariye uygun olamacayağını, bu sebeple böyle bir durumda da ismi fâilin amel edemeyeceğini söylemişlerdir. İbnu'l-Hâcib'i diğer nahivcilerden ayıran diğer bir özelliği de şudur ki; O durum bildiren her şeyin hâl olabileceğini savunmuştur. Hâlbuki nahivcilerin çoğuna göre, hâlin müştaklardan olması gerekir. Eğer hâl, bu şarta uygun değilse, tevil edilir. Çünkü nahivcilere göre hâl, mana da sıfattır. Sıfat ise ancak müştaklardan olur.³⁶⁵

³⁵⁷ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 138.

³⁵⁸ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, s. 344.

³⁵⁹ es-Suyûtî, *Hem 'u 'l-Hevâmi' fi-Şerhi Cem 'il-Cevâmi'*, tah. Ahmed Şemsu'd-dîn, Beyrut, 1998, I, 247; Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 123; Kızıklı, Salih Zafer, *Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, EKEV Akademi Dergisi, 2008, c. 7, S. 35, 197-212.

³⁶⁰ en-Neml, 27/60-64.

³⁶¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-Lebîb 'an-Kutubi 'l-E'ârîb*, s. 612; Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 123; Kızıklı, Salih Zafer, *Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, 197-212.

³⁶² İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi-İlmi 'n-Nahv*, tah. Sâlih 'Abdu'l-'Azîm eş-Şâ'ir, Kâhire, 2010, s. 14-15, Türkmen Mehmet, *İbni Hâcib*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1989, S. 3, 333-346.

³⁶³ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi-İlmi 'n-Nahv*, s. 14-15.

³⁶⁴ el-Kehf, 18/18.

³⁶⁵ Türkmen Mehmet, *İbni Hâcib*, s. 333-346.

İbnu'l-Hâcib, mübtada ve fâilin merfu ve asıl oldukları konusunda, el-Ahfeş ve İbnu's-Serrâc ile aynı görüşü paylaşıırken, “*merfuatta asıl mübtedadır, fâil onun bir koludur.*” diyen Sîbeveyh'e karşı çıkmış ve eleştirmiştir.³⁶⁶

İbnu'l-Hâcib, masdariye ما'sının أن gibi amel ettiğini söylemiş, örnek olarak ise şu hadisi şerifi getirmiştir. كما تكونوا يولى عليكم “*Nasıl olursanız, öyle yönetilirsiniz.*” Hadiste masdariye ما'sı تكونون fiilinin başına gelerek, fiili nasp etmiş. Nasb alameti olarak da nun hazfolunmuştur.³⁶⁷

İbnu'l-Hâcib, أنبا fiilinin almış olduğu ikinci ve üçüncü mefûllerin, mefûlu mutlak olduğunu iddia etmiştir. Örneğin; أنبأت زيدا عمرا فاضلا “*Zeyd'e, Amr'ın erdemli olduğunu haber verdim.*” cümlesindeki ikinci ve üçüncü mefûl olan عمرا ve فاضلا kelimeleri cümledeki haberin bizzat kendisi olduğundan dolayı mefûlu mutlaktır. İbn Hişâm bu görüşü daha önce kimsenin söylemediğini ifade etmiştir. ez-Zemahşerî ve İbnu'l-Hâcib, خلق الله السماوات “*Allah gökleri yarattı.*”³⁶⁸ ayetindeki السماوات kelimesinin, bir kısım nahivcilerin dediği gibi mefûlun bih değil, mefûlu mutlak olduğunu söylemişlerdir.³⁶⁹

ez-Zeccâc ve İbnu'l-Hâcib, muzafun ileyhin mecrur olmasının sebebinin, Sîbeveyh'in dediği gibi muzaftan dolayı değil, takdiri bir harfi cerden dolayı olduğunu söylemişlerdir. Bu harfi cerler ل, في, من harfi cerleridir. Mefûlu mutlak'ın cümle olarak gelebileceğini söylemesi İbnu'l-Hâcib'e has görüşlerdendir. Makulu'l-Kavl'i mefûlu mutlak olarak kabul eder. Örneğin; قال زيد عمرو منطلق “*Zeyd, “Amr gidiyor” dedi.*” cümlesinin makulu'l-kavl'i olan عمرو منطلق cümlesi nasb mahallinde mefûlu mutlaktır. İbnu'l-Hâcib ve Kûfelilere göre, لو şart edatından hemen sonra المؤكدة أن gelirse, bu أن المؤكدة ve kendisinden sonra gelen cümle, takdiri bir ثبت fiilinin fâili olur.³⁷⁰ Örneğin; لو أنك حاضر لأكرمك “*Eğer sen gelersen, sana ikram da bulunurum.*” cümlesinde ki حاضر أنك ifadesi mukadder ثبت fiilin fâilidir. Yani cümlelerin aslı حاضر لأكرمك şeklinde.

Ayrıca İbnu'l-Hâcib, sigatu müntehal cumû' olmasından dolayı gayrı munsarif kabul edilen سراويل kelimesinin müfred ve munsarif olduğunu ileri sürmüştür.³⁷¹

İbnu'l-Hâcib, nahivdeki farklı görüşlerinin yanı sıra, gramer kurallarını kendisine has bir üslupla anlatmıştır. Konuları anlatırken pratik ifadeler kullanmış az sözle çok şey ifade etmiştir. Örneğin; mebnîyi, ما ناسب مبنى الأصل “*Aslî mebnilere benzeyen şeylerdir.*” şeklinde tarif etmiş, dolayısıyla aslî mebnileri bilen bir kişinin diğer mebnileri bunlar üzerinden bulabileceğini ifade etmiştir. Genelde cer ve tenvini kabul etmeyen isim olarak tanımlanan gayrı munsarifi; ما فيه علتان من تسع، أو واحدة منها تقوم مقامهما “*Kendisinde dokuz illetten (adl, vâsf, tenis, marife, ucme, cem'i, terkib, elif-nun, fiil vezni) ikisi veya ikisinin yerine geçen tek bir illet bulunan şeydir*” şeklinde tarif etmiştir. İbnu'l-Hâcib, böyle pratik bir tarif ile gayrı munsarifi kişinin kendisinin bulmasını hedeflemiştir. Bu tür kısa ve öz bilgileri aktarması, İbnu'l-Hâcib'in günümüze kadar okunmasına vesile olmuştur.³⁷²

³⁶⁶ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 139.

³⁶⁷ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 345.

³⁶⁸ el-Ankebût, 29/44.

³⁶⁹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 344-345.

³⁷⁰ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 345.

³⁷¹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 345.

³⁷² Kahraman, İsmail, *İbnu'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2011, s. 27.

4.4.13. İbn Hişâm (ö. 761/1360)

Asıl adı ‘Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdullah b. Hişâm el-Ensârî’dir. 708 yılının Zilkâde ayında Mısır’da dünyaya gelmiştir.³⁷³

Muhammed İbn’us-Serrâc, ‘Abdullatif b. Murahhal ve Ebu’l-Hayyân el-Endelûsî gibi hocalardan dersler almıştır. Tacu’l-Fâkihânî’ye *Şerhu’l-İşâre* kitabını okumuş, Tacu’t-Tibrizî’nin derslerine devam etmiştir. Şafîi fıkında kendisini geliştirmiş ancak daha sonra Hanbelî mezhebine geçmiştir.³⁷⁴ Gramer alanında meşhur olmakla birlikte, fıkıh, hadis, edebiyat alanlarında da dersler alıp, eserler telif etmiştir.³⁷⁵

İbn Hişâm, Arapça bilgisi bakımından akranlarını hatta hocalarını dahi geçmiş, insanlara faydalı olma noktasında hep önlerde olmuştur. Arap dili ile ilgili meseleleri, derin tahkik ve anlayış gerektiren sorunları kolay bir şekilde çözebilme yeteneğine sahipti. Ayrıca alçakgönüllü, şefkatli, iyiliksever, yumuşak huylu bir kişiliği de vardı.³⁷⁶

İbn Haldun, İbn Hişâm hakkında şunları söylemiştir. “*Biz Mağrib’de iken, nahivde Sîbeveyh, İbn Cinnî ve o ayarda olan hiç kimseye nasip olmayan, melekeye sahip Mısır ulemasından İbn Hişâm, denen birisinin divanı bize ulaştı. Müellif bu eserde iraba ait hükümleri mücmel ve mufasssal bir surette tam olarak toplamış, harflerden müfredattan bahsetmiş, bu sanatta (nahivde) yer alan babların ekserinde bulunan hususları hazfetmiş, buna el-Muğnî fi’l-İrab adını vermiştir. Kur’ân’ın irabındaki nüktelerin tümüne işaret etmiş, bunların tümünü de muntazam kaideler, fasıllar ve bablar halinde tesbit etmiştir. Biz bu eserde muazzam bir ilme sahip olduk ki, bu hal onun nahiv sanatındaki kadrinin yüceliğine ve bu sahadaki bilgi sermayesinin çokluğuna şahitlik etmektedir. Benimsediği usul itibariyle bu zat İbn Cinnî’nin izinden giden ve talim itibariyle onun istilahlarına tabi olan, Musullu nahivcilerin tarzını takip etmiş görünmektedir. Bu usulle kuvvetli bir meleke ve vukuf sahibi olduğuna delil teşkil eden acayip şeyler ortaya koymuş bulunmaktadır.*”³⁷⁷

İbn Hişâm, 761 yılının Zilkâde ayında vefat etmiş, Mısır’da Sûfiye mezarlığına defnedilmiştir.³⁷⁸ İbn Hişâm başta gramer olmak üzere birçok alanda eserler telif etmiştir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Muğni’l-Lebîb ‘an-Kutubi’l-E’ârîb*, ‘*Umdetu’t-Talib fi-Tahkîkî Tasrîfî İbni’l-Hâcib*, *Raf’ il-Hasâsa an-Kurrâi’l-Hulâsa*, *el-Cami’ u’s-Sağîr*, *el-Cami’ u’l-Kebîr*, *Şuzûru’z-Zeheb*, *el-İ’rab ‘an-Kava’idi’l-İ’rab*, *Katru’n-Neda*, *Evdâhu’l-Mesâlik ilâ-Elfiyeti İbn-i Mâlik*, *et-Tezkire*, *et-Tahsîl ve’t-Tafsîl li-Kitabi’t-Tezyîl*, *Şerhu Banet Su’âd*, *Nuzhetu’t-Taraf fi-’İlmi’s-Sarf*, *Şerhu’l-Lemha*, *Şerhu Şevâhidi’s-Suğrâ*, *Şerhu Şevâhi’l-Kübrâ*, *Şerhu’t-Teshîl*, *Mûkidu’l-Ezhân*, *el-Mesâilu’s-Seferiyye*³⁷⁹

Mısır dil ekolünün öncü isimlerinden birisi olan İbn Hişâm, eserlerinde gramer kurallarını açıklarken Kûfe, Basra, Bağdat, Endülüs dil ekollerine mensup dilcilerin de görüşlerine yer vermiş, zaman zaman onların görüşlerine katılmış, muhalefet ettiği noktalar da kendi görüşlerini delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin; *ثُمَّ لَنَنْزَعَنَّ*

³⁷³ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 147; el-’Askalânî İbn Hacer, *ed-Dureru’l-Kâmine*, III, 93; Kehhâle, ‘Umer Rızâ, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, Dimeşk, 1957, II, 305.

³⁷⁴ el-’Askalânî İbn Hacer, *ed-Dureru’l-Kâmine*, III, 93.

³⁷⁵ Kehhâle, ‘Umer Rızâ, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, II, 305.

³⁷⁶ İbn ‘İmâd, *Şezarâtu’z-Zeheb*, VIII, 329; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II, 68; el-’Askalânî İbn Hacer, *ed-Dureru’l-Kâmine*, III, 93.

³⁷⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 976,1005.

³⁷⁸ İbn ‘İmâd, *Şezarâtu’z-Zeheb*, VIII, 329; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II, 68-69; el-’Askalânî İbn Hacer, *ed-Dureru’l-Kâmine*, III, 93-94; Kehhâle, ‘Umer Rızâ, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, II, 305-306

³⁷⁹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 147-148; el-’Askalânî İbn Hacer, *ed-Dureru’l-Kâmine*, III, 93-94; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II, 68-69.

“Sonra her milletten, rahman olan Allah'a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip ayıracağız.”³⁸⁰ ayeti kerimesinde ki *أَي* lafzını Sîbeveyh gibi ismi mevsul olduğunu kabul etmiştir.³⁸¹ Ancak *كَيْف*'nin her zaman zarf olup mansup geldiği noktasında Sîbeveyh'e muhalefet ederek, *كَيْف*'nin zarf olmayan bir isim olup mübtada ile birlikte merfu, onun dışındakilerle de mansup olarak geldiğini savunan el-Ahfeş ve es-Sîrafi'ye tabi olmuştur.³⁸²

İbn Hişâm, eserlerinde çoğunlukla kendisinden önceki büyük gramer bilginlerinin görüşlerine yer vermiş, bunlar arasında tercih yapmış, kendi görüşlerini de belirtmiştir. Kıyas ve ta'lîl metodlarını da kullanan İbn Hişâm, istişhad olarak sırasıyla, Kur'ân, Hadis ve şiirleri kullanmıştır.³⁸³ Bağdat ekolü mensubu ve dil bilgisini felsefeye uygulamış olan İbn Cinnî'ye uyarak nahiv meselelerini açıklarken felsefe yapmış, karşıt görüşleri delilleriyle birlikte almış, kendi görüşlerini de delillendirerek aktarmıştır.³⁸⁴ Kısacası; İbn Hişâm, gramerle ilgili görüşlerini aktarırken herhangi bir düşünceye bağlı kalmadan, kendi görüşlerini açıklamıştır.

Genel olarak İbn Hişâm'ın eserlerine baktığımız zaman ise, Basra ekolünün görüşlerine daha yakın durduğunu görmekteyiz. Mübtedanın ibtidadan dolayı merfu olması, haberin de mübtedadın dolayı merfu olmasın da; *كان* ve kardeşlerinin ismini ref, haberini nasb etmesi konusunda; mefûlun bihin fiilden dolayı mansub olmasında; muzafun ileyhin izâfetten dolayı değil de, muzaftan dolayı mecrur olması gibi konular da Basralı Sîbeveyh ile aynı görüşü paylaşmıştır. Yine *بنت* ve *أخت* kelimelerinde ki *ت* harfinin tenis için gelmediğini söyleyen Yunus b. Habîb'in görüşünü desteklemiştir. İsmi işaretlerin, ismi mevsul yerine de geçebileceğini söyleyen ve *تحميلين* *طليق* örneğinde ki *هذا*'nın *الذي* manasında ismi mevsul olduğunu söyleyen, Kûfelilerin görüşünü reddetmiştir. İbn Hişâm, *لولا محمد لهلك العرب* “*Muhammed (a.s.) olmasaydı, Araplar helâk olurdu.*” cümlesinde, *لولا*'dan sonra gelen kelimenin mübtada olmasından dolayı merfu olduğunu söyleyen Sîbeveyh ile aynı görüşü paylaşmış, *لولا*'dan veya *لولا*'dan sonra mahzûf bir fiilin fâili olmasından dolayı merfu olduğunu söyleyen görüşü kabul etmemiştir.³⁸⁵

İbn Hişâm, Basralılar gibi, ismi fâilin şimdiki zaman veya gelecek zaman manasında olduğu zaman amel edebileceğini söylemiştir. Bu anlamda ismi fâilin mazi fiil anlamında dahi olsa amel edebilir diyen el-Kisâî'yi eleştirmiş. Ve el-Kisâî'nin örnek olarak verdiği *وَكَلْبُهُمْ بِأَسْطُ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ* “*Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi.*”³⁸⁶ ayetindeki ismi fâilin şimdiki zamanın hikâyesi anlamında olduğunu söylemiştir.³⁸⁷

İbn Hişâm, fiilleri mazi ve muzari olarak ikiye ayıran Kûfelilerin bu görüşüne katılmış, emir fiilin ise muzari fiilin bir kolu olduğunu söylemiştir. Basralı Sîbeveyh, *كَيْف* kelimesinin daima zarf olduğunu söylemiş, buna karşılık Kûfeliler bu kelimenin bazen zarf bazen de zarf olmayan isim olarak geleceğini söylemiş, İbn Hişâm da bu görüşe katılmıştır. Örneğin; *كيف أنت؟ أصحيح أم سقيم؟* “*Nasılsın? İyi misin, hasta mısın?*” ifadesinde *كيف* merfu bir ismin yerini almıştır. Basralılar, nekre bir ismin, tekid edilmesini mutlak olarak caiz görmemişlerdir. el-Ahfeş ve Kûfeliler ise bir mana ifade

³⁸⁰ Meryem, 69

³⁸¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'arîb*, s. 107-108.

³⁸² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'arîb*, s. 272.

³⁸³ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 124.

³⁸⁴ Sancak, Yusuf, *İbn Hişâm el-Ensâri Hayatı Şahsiyyeti Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme*, AÜİFD, 1999, S. 14, 201-218

³⁸⁵ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 348.

³⁸⁶ el-Kehf, 18/18.

³⁸⁷ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 349.

ettiği zaman nekrenin tekidini caiz görmüşlerdir. Örneğin; *إِعتَكَفْتُ اسبوعاً كله* “Bir hafta tamamen, itikaf yaptım.” Kûfeliler ve İbn Hişâm, muzaf ve muzafun ileyhin arasına fasıla girmesine cevaz vermişlerdir. Delil olarak ise İbn ‘Amir kıraatinde ki şu ayeti getirmişlerdir. *وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيَرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ* “Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile başbaşa bırak!”³⁸⁸ Ayeti kerime de, *قَتْل* kelimesi *شُرَكَائِهِمْ* kelimesine izâfe edilmiş, fakat *أَوْلَادِهِمْ* kelimesi fasıla olarak araya girmiştir. Diğer bir ifadeyle söylenecek olursa, mastar fâiline izâfe edilmiş, mefûl olan *أَوْلَادِهِمْ* kelimesi de fasıla olarak araya girmiştir.³⁸⁹

el-Ferrâ, *لو* harfinin *المصدرية* gibi, mastariyye harfi de olabileceğini, ancak başına geldiği muzari fiili nasb etmeyeceğini söylemiştir. Bu durumunda daha çok *وَدَّ* ve *يُودُّ* fiillerinden sonra olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm’da bu görüşe katılmıştır. Örnek olarak ise *وَدُّوا لَوْ تُذْهِنُ قَيْدَهُنَّ* “Onlar isterler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar.”³⁹⁰ ve *يُودُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ* “Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın.”³⁹¹ ayetlerini göstermişlerdir. Basralılar bu duruma itiraz etmiş, buradaki *لو* harfinin şartiyye olduğunu, cevabının da mahzuf olduğunu söylemişlerdir.³⁹²

Ebû ‘Ali el-Fârisî, *حيث* kelimesinin mefûlun bih olabileceğini söylemiş, İbn Hişâm’da bu görüşe katılmıştır. Örneğin; *اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ* “Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir.”³⁹³ Aynı şekilde Ebû ‘Ali el-Fârisî ve İbn Hişâm *مَا* harfinin zaman bildirmek için de gelebileceğini söylemiş, *فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ* “Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever.”³⁹⁴ ayetini örnek olarak göstermişlerdir. Ayetinin takdirinin, *إِسْتَقِيمُوا لَهُمْ مَدَّةَ إِسْتِقَامَتِهِمْ لَكُمْ* şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.³⁹⁵

es-Sîrâfî’ye göre istisna fiilleriyle (*ليس-خلا-حاشا-عدا* vb) kurulan cümleler haldir. İbn ‘Uşfûr’da bu görüşe katılmıştır. Ancak İbn Hişâm, bu cümlelerin hal değil sıfat olduklarını iddia etmiştir. *جَاءَنِي رَجَالٌ لَيْسُوا زَيْدًا* “Zeyd dışındaki diğer adamlar bana geldi.” cümlesinde olduğu gibi. İbn Hişâm, bu cümlelerin hal olması durumunda *جَاؤُونِي* *لَيْسُوا زَيْدًا* “Zeyd olmayan kimseler bana geldiler.” şeklinde söyleneceğini iddia etmiştir.³⁹⁶

İbn Hişâm, es-Sa‘leb’in kasem cümlesi haber konumuna geçemez şeklindeki görüşünü şöyle yorumlamıştır. *لَأَفْعَلَنَّ* “mutlaka yapacağım” ifadesi tek başına haber olmaz fakat önüne mübteda getirip, *زَيْدٌ لَيَفْعَلَنَّ* “Zeyd mutlaka yapacak.” dediğimiz zaman, artık kasemin de bir konumu vardır. es-Sa‘leb’in kastettiği kasem ve cevabının ikisinin bir arada haber olamayacağıdır.³⁹⁷

³⁸⁸ el-En’am, 6/137.

³⁸⁹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 350.

³⁹⁰ el-Kalem, 68/9.

³⁹¹ el-Bakara, 2/96.

³⁹² Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 351.

³⁹³ el-En’am, 6/124.

³⁹⁴ et-Tevbe, 9/7.

³⁹⁵ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 351.

³⁹⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb ‘an-Kutubi’l-E-‘arîb*, s. 505; Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 125.

³⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb ‘an-Kutubi’l-E-‘arîb*, s. 529; Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 125.

İbn Hişâm, أمس kelimesini fetha üzere mebni olarak gören ez-Zeccâcî'nin görüşünü zan ve hata olarak değerlendirmiş ve bu kelimenin murab ve gayrı munsarif olduğunu söylemiştir.³⁹⁸

نعم وبئس kelimelerinden el-Ferrâ ve bir kısım Kûfeliler لبئس'in harfî cer kabul ettiklerinden isim olduklarını; Ebû 'Ali el-Fârisî'nin لبئس'in olumsuzluk ما'sı gibi harf olduğunu; İbnu's-Serrâc ve bir kısım Kûfeliler عسى'nin لعل gibi ümit ve beklenti ifade eden harf olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlara karşılık, İbn Hişâm bu dört kelimenin de müenneslik ta'sı kabul ettiklerinden dolayı fiili mazi olmasının daha doğru olacağını söylemiştir.³⁹⁹

Sibeveyh إنما'nın şart için gelen إن gibi harf olduğunu iddia etmiş, buna karşılık İbnu's-Serrâc, el-Müberred ve el-Fârisî إذ kendisine ما katılmadan önce isim, ما katıldıktan sonra ise متى gibi zaman zarfı olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm da إنما'nın harf olduğu görüşünü reddetmiştir. Meşhur nahivcilerden es-Suheyli ve İbn Yes'un, مهمما'nın harf olduğunu ileri sürmüşlerse de, İbn Hişâm ve nahivcilerin çoğu bu duruma karşı çıkmıştır. Delil olarak ise وَمِنْ آيَاتِهِ لِنَسْخَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ *"Ve dediler ki: "Bizi sihirlemek için ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."*⁴⁰⁰ ayetini getirmişlerdir. İbn Hişâm, ayeti kerime de مهمما'ya dönen bir "ha" zamiri vardır ve zamirler ancak isimlere raci' olur, demiştir.⁴⁰¹

Fiili muzarinin merfu oluşunun sebebini, el-Ferrâ ve arkadaşları nasb ve cezmedicilerden soyutlanmış olması şeklinde açıklamış, el-Kisâi kendisinde muzaraat harflerinin bulunmasından dolayı merfu olduğunu söylemiş, Sa'leb isme benzeyişinden, Basralılar ise ismin yerine geçmesinden dolayı merfu olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Hişâm, bu görüşlerden el-Ferrâ'nın görüşünü daha makul bulmuş ve muzari fiilinin merfu oluşunu nasb ve cezmedicilerden soyutlanmış olmasına bağlamıştır.⁴⁰²

İbn Hişâm, fiili muzarinin başına gelerek onu nasb eden لن ile ilgili bir kısım nahivcilerin görüşlerini reddetmiştir. لن ez-Zemahşeri'nin dediği gibi ebediyet ve tekid ifade etmediğini, İbnu's-Serrâc'ın görüşünün aksine dua için gelmediğini, iddia etmiştir. el-Halîl'in لن'in aslının لان olduğu, el-Ferrâ'nın لن'in aslının لا olduğu şeklindeki görüşlerini kabul etmemiştir.⁴⁰³

İbn Hişâm, Kur'ân ayetlerini irab ederken tevil ve takdire başvurmadan olduğu gibi ele almaya gayret etmeye çalışmıştır. Ancak gerekli gördüğü yerlerde kastedilen manayı göz önünde bulundurarak tevil ve takdir yolunu da tercih etmiştir. Örneğin; ismi tafdilin hükümlerini açıklarken, ismi tafdilin nekreye muzaf olduğu zaman müfred müzekker olması, kendisinden sonra nekre olarak gelen muzafun ileyhinde tekillik, ikillik ve çoğulluk bakımından ismi tafdilin sahibine uyması gerektiğini açıkladıktan sonra şöyle demiştir: وَلَا تَكُونُوا أُولَ كَافِرٍ بِهِ *"Sakin onu inkâr edenlerin ilki olmayın."*⁴⁰⁴ ayetindeki ismi tafdilin sahibi تَكُونُوا da ki و olduğu halde أُول ismi tafdilinden sonra muzafun ileyih olan كَافِر kelimesinin müfred olmasının takdiri أُول فَرِيقٍ كَافِرٍ şeklindedir. Durum böyle olmasaydı ayet أُول كَافِرِينَ şeklinde olmalıydı. Veyahut takdir وَلَا يَكُنْ كُلُّ مِّنْكُمْ أُولَ كَافِرٍ şeklindedir.⁴⁰⁵

İbn Hişâm, özellikle dil konuları açısından tartışmalı gibi görünen Kur'ân kıraatlerini şüpheye yer bırakmayacak derece de açıklamıştır. Örneğin; nida harflerinin

³⁹⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, s. 15-19.

³⁹⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, s. 26-29.

⁴⁰⁰ el-A'raf, 7/132.

⁴⁰¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, s. 37.

⁴⁰² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, s. 57.

⁴⁰³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, s. 58.

⁴⁰⁴ el-Bakara, 2/41.

⁴⁰⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, tah. 'Abdu'l-Ğânî ed-Dakar, Dimeşk, 1984, s. 535.

üzerine geldiği kelime olan münada, mefûlun bihtir ve dolayısıyla mefûlun bihin isim olması gerekmektedir. Ancak يا nida harfi, el-Kisâi'nin kıraatindeki *أَلَّا يَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* (Şeytan böyle yapmış ki) göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler.⁴⁰⁶ ayetinde emir fiil üzerine; *فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ* “Keşke dünyaya geri gönderilsek, dediler.”⁴⁰⁷ ayetinde de harf üzerine dahil olmuştur. İbn Hişâm, bu durumu iki şekilde açıklamıştır. Birincisi; münadalar bu ayetlerde hazfedilmiştir. Ayetlerin takdiri, *يا قوم ليتنا نرد* ve *يا هؤلاء اسجدوا* şeklindedir. İkincisi ise, burada يا edatı nida için değil, tenbih için gelmiştir.⁴⁰⁸

Bir başka örnek de atıf ile ilgilidir ki, atıflarda matuf ve matufun aleyh irab bakımından birbirine uyması gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki atıf konusu nahiv de tevâbi' başlığında ele alınır. Ancak; *لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُوْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا* “Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler; Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.”⁴⁰⁹ ayeti kerimesi bu kurala uymamaktadır. Ayetteki *المقيمين* ifadesi “ي” ile kullanılmıştır. Aslında kıyasa uygun olarak “و” ile kullanılması gerekmektedir. Çünkü merfu üzerine matuftur. Merfu üzerine matuf olan da merfu olur, cemi müzekker salim ref halinde damme yerine و, nasb ve cer halinde ise fetha ve kesre yerine ي harfini alır. İbn Hişâm bu durumu iki şekilde açıklamıştır. Birincisi; *المقيمين* ifadesi medh üzerine mansuptur ki ayetin takdiri *يؤمنون* mecrurdur. *بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ* ibaresindeki ما üzerine atıftır. Dolayısıyla ayetin takdiri, *بالكتب والمقيمين الصلاة وهم الأنبياء* “Allah'ın kitaplarına ve namaz kılan peygamberlere iman ederler.”⁴¹⁰ şeklindedir.

Sonu illetli olan harfler cezm halinde gramer kuralları gereği illet harfi hazfedilir. Ancak Kunbul'un kıraatin de *إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ* “Çünkü kim (Allah'tan) korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”⁴¹¹ ayetinde *يَتَّقِي* fiili ya'nın isbatı, *يَصْبِرْ* fiili ra'nın sükûnuyla gelmiştir. İbn Hişâm, bu durumu şöyle izah etmiştir. Burada ki *من* mevsule olup şartiyye değildir. *يَصْبِرْ* fiili ise ya tahfif amacıyla ya da vasıl amacıyla sakın kılınmıştır.⁴¹²

Kıraatlerle ilgili bir başka örnek ise aded ve madud arasındaki uyumla ilgilidir. Arap gramerinde on bir ve on iki sayılarında aded maduda uyar ve temyiz müfred-mansup olarak gelir. Ancak *وَقَطَعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا* “Biz İsrailoğullarını oymaklar halinde oniki kabileye ayırdık.”⁴¹³ ayetinde *أسباطا* kelimesini temyiz olarak kabul edecek olursak *اثني عشر سبطا* şeklinde gelmesi gerekirdi. İbn Hişâm, *أسباطا* kelimesinin temyiz değil *اثنتي عشرة* den bedel olarak kabul etmiştir. İbn Hişâm'a göre temyiz mahzuf olup, takdiri *اثنتي عشرة فرقة* şeklindedir. Şayet *أسباطا* kelimesi temyiz olmuş olsaydı *السبط*

⁴⁰⁶ en-Neml, 27/25.

⁴⁰⁷ el-Enam, 6/27.

⁴⁰⁸ Erdim, Enes, *İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kıraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar*, Electronic Turkish Studies, 9.6, 2014, s. 309-318.

⁴⁰⁹ el-A'raf, 7/162.

⁴¹⁰ Erdim, Enes, *İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kıraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar*, s. 309-318.

⁴¹¹ Yusuf, 12/90.

⁴¹² Erdim, Enes, *İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kıraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar*, s. 309-318.

⁴¹³ el-A'raf, 7/160.

kelimesinin müzekker olmasına bağlı olarak sayılarında müzekker olması gerekecekti.⁴¹⁴

İbn Hişâm, gramer kurallarını açıklarken, Kuran'dan istişhadde bulunmuştur. Örneğin gayri munsarif olduğu söylenen bazı isimler için şunları söylemiştir. Nuh, Lut, Hud ve benzer isimler gayri munsarif değillerdir. Tenvin ve kesre alırlar. Çünkü Kur'ân'ı Kerim'de de bu böyle gelmiştir. *كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ “Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar.”*⁴¹⁵ *وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكَذَّبَ مُوسَى فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ “İbrahim'in kavmi de, Lût'un kavmi de (peygamberlerini) yalanladılar.(Şuayb'ın kavmi olan) Medyen halkı da (Şuayb'ı) yalanladılar. Musa da yalanlanmıştı. İşte ben o kâfirlere süre tanıdım, sonra onları yakaladım. Nasıl oldu benim onları reddim (cezalandırmam)!”*⁴¹⁶ *أَلَا بُعْدًا لِعَادِ قَوْمِ هُودٍ “(Şunu da) bilin ki Hûd'un kavmi Ad, Allah'ın rahmetinden uzak kılındı.”*⁴¹⁷ ayetlerinde ki نوح ve لوط ve هود kelimelerinde olduğu gibi munsarif olarak gelmiştir. Bu anlamda 'İsa b. 'Umer, İbn Kuteybe, el-Curcânî ve ez-Zemahşerî'nin bu isimleri hem munsarif hem de gayri munsarif olarak ele almaları, kabul edilebilir bir görüş değildir. Çünkü bunların gayri munsarif olarak gelmeleri Arapçada işitilmemiştir.⁴¹⁸

İbn Hişâm, gramer kurallarını açıklarken hadisleri de istişhad olarak kullanmıştır. Ancak İbn Hişâm, hadislerle istişhad edilebilmesi için hadislerin mana ile değil lafız ile rivayet edilmelerini şart koşturmuştur. Ayrıca hadislerin hem senetlerinin sağlam olması, hem de yanlarında lafızla rivayet edildiklerini ispatlayan Kur'ân, şiir veya arap atasözleri gibi başka şahitlerinde bulunması gerektiğini vurgulamıştır.⁴¹⁹ Örneğin: كفى fiilinin mefûlünün başına zaid ب harfinin getirilmesini caiz olduğuna كفى كفى *بِالْمَرْءِ إِنَّمَا أَنْ يَحْدَثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ “Her duyduğunu söylemesi kişiye günah olarak yeter.”*⁴²⁰ hadisini istişhad getirmiş ve bunu النَّبِيُّ مُحَمَّدٌ إِيَّانَا حَبَّ النَّبِيِّ غَيْرِنَا beytiyle desteklemiştir.⁴²¹

el-Ahfeş, وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا *“Hem, bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz, Allah'a dayanıp güvenmeyelim?”*⁴²² ve وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *“Allah yolunda neden savaşmayalım?”*⁴²³ ayetlerinde ki أَنْ'nin zaid harf olduğu, aynen isimleri cer eden zaid ب ve من harfi gibi, buradaki أَنْ'inde fiili muzariyi nasb ettiğini söylemiştir. İbn Hişâm, bu duruma itiraz etmiş ve her iki ayette geçen أَنْ harfinin mastariyye olduğunu ve bu yüzden de fiili muzariyi nasb ettiğini iddia etmiştir.⁴²⁴

İbn Mâlik, فَلَمَّا نَجَاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ *“Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar.”*⁴²⁵ ayeti kerimesinde لَمَّا'nın cevabının فَمِنْهُمْ olduğunu söylemiş, buna karşılık İbn Hişâm, ف harfinin لَمَّا'nın cevabında gelmesinin sabit olmadığı söyleyerek itiraz etmiştir. İbn Hişâm'a göre bu ayette ki cevap cümlesinin takdiri, انقسموا قسمين فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ غَيْرُ ذَلِكَ şeklindedir.⁴²⁶

⁴¹⁴ Erdim, Enes, *İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kiraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar*, s. 309-318.

⁴¹⁵ Şu'arâ, 26/105.

⁴¹⁶ Hac, 22/43-44.

⁴¹⁷ Hûd, 11/160.

⁴¹⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z-Zeheb*, s. 593.

⁴¹⁹ Hassanov, Sefer, *İbni Hişâm'ın Arap Gramerindeki Yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2000, s. 63.

⁴²⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kizb, Beyrut, IV, 298, tsz.

⁴²¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'ârîb*, s. 148.

⁴²² İbrahim, 14/12.

⁴²³ el-Bakara, 2/246.

⁴²⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'ârîb*, s. 51.

⁴²⁵ Lokman, 31/32.

⁴²⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'ârîb*, s. 174.

İbn Hişâm, kendisi gibi Mısır dil ekolünün öncü isimlerinden olan İbnu'l-Hâcib'in bazı görüşlerine de muhalefet etmiş ve eleştirmiştir. İbnu'l-Hâcib makulu'l-kavli mefûlu mutlak olarak kabul etmiştir. Örneğin; قال زيد عمرو منطلق “Zeyd, “Amr gidiyor” dedi.” cümlesinin makulu'l-kavl'i olan عمرو منطلق cümlesi nasb mahallinde mefûlu mutlaklıdır. Ancak İbn Hişâm bu duruma karşı çıkmış, gramercilerin çoğunun görüşünü kabul ederek buradaki makulu'l-kavlin mefûlu mutlak değil, mefûlu bih olduğunu söylemiştir.⁴²⁷

Bağdat dil ekolünün önemli isimlerinden ez-Zemahşerî, هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا “İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?”⁴²⁸ ayeti kerimesindeki هَلْ'in قد manasında geldiğini ve ayetin takdirinin هَلْ'in قد şeklinde olduğunu iddia etmiştir. İbn Hişâm ise هَلْ'in قد manasında gelemeyeceğini izah ettikten sonra, ayetteki manasının istifhami takriri olduğunu söylemiştir.⁴²⁹ Yine, ez-Zemahşerî'nin bazı ayetlerde ki atıflarla ilgili yaptığı bazı görüşleri kabul etmemiştir. Örneğin; ez-Zemahşerî, Zâriyât Sûresi'nin 38. ayetinin Musa'da da (ibretler vardır). Onu apaçık bir delil ile Firavun'a göndermiştik.”, 20. ayete فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ “Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır.” atıf olduğunu söylemiştir. Bu duruma karşı çıkan ve böyle bir atfın uzak ihtimal olduğunu söyleyen İbn Hişâm, zikri geçen ayetin kendinden önceki 37. ayete وَتَرْكُنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ “Acı azaptan korkanlar için orada bir işaret bıraktık.” atıf olduğunu söylemiştir.⁴³⁰

4.4.14. İbn Akîl (ö. 769/1367)

Asıl adı Ebû Muhammed Bahâuddîn ‘Abdullah b. ‘Abdurrahman b. ‘Abdullah b. ‘Akîl el-Hemedânî'dir. 698 yılında Halep yakınlarındaki Bâlis'de dünyaya gelmiştir. Soyu peygamberin amcazâdesi ‘Akîl b. Ebû Tâlib'e dayandığı için İbn Akîl nisbesiyle anılmıştır.⁴³¹

İlim tahsili için Kâhire'ye gitmiş ve burada on iki yıl boyunca Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) talebeliğini yapmıştır. Ebû Hayyân, İbn ‘Akîl için şöyle demiştir: “Yeryüzünde İbn Akîl'den daha fazla nahiv bilgisine sahip kimse yoktur.”⁴³²

İbn Akîl, Ebû Hayyân'a İbn Mâlik'in et-Teshîl'ini ve Sîbeveyh'in el-Kitab'ını okumuştur. Daha sonra Alâeddin Konevî'den (ö. 729/1329) arap dili ve edebiyatı, tefsir, kelam, mantık, fıkıh ve usul; Hatib el-Kazvînî'den (ö. 739/1338) belagat; Takiyuddîn İbnu's-Sâîğ'den kıraat dersleri almıştır. Ayrıca Sittulvuzerâ, Bedreddîn İbn Cemâ'a, Şerâfeddîn İbnu's-Sâbûnî, Zeyneddîn el-Kettânî, Hasan b. ‘Umer el-Kurdî gibi döneminin âlimlerinden dersler almıştır.⁴³³

İbn Akîl, Kâhire'de çeşitli medreselerde müderrislik vazifesini yürütmüştür. Kutbiyyetu'l-Kübrâ Medresesi, İmam Şâfiî Zâviyesi, Haşşâbiyye Zaviyesi ve Nâsirî Camii'nde başta tefsir ve fıkıh olmak üzere, islamî alanların hepsinden dersler vermiştir.

⁴²⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'arîb*, s. 538-539.

⁴²⁸ el-İnsan, 76/1.

⁴²⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an-Kutubi'l-E'arîb*, s. 460-461.

⁴³⁰ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 352.

⁴³¹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât II*, 47-48; es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fî-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, 1967, I, 537; Benli, Mehmet Sami, “İbn Akîl”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 300-301.

⁴³² İbn ‘İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 368-369; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât II*, 47-48; el-'Askalânî, İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 42-45.

⁴³³ İbn ‘İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 368-369; el-'Askalânî, İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 42-45.

İbn Akîl, hocası Ebû Hayyân'dan sonra Kâhire'de İbn Tolun Camii müderrisliğine getirilmiştir.⁴³⁴

Vefatına kadar tedris faaliyetlerine devam etmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: damadı Şeyhulislâm Sırâceddîn 'Umer b. Raslan el-Bulkinî, torunları Kâdî'l-Kudât Celâleddîn 'Abdurrahman b. 'Umer el-Bulkinî ve Muhammed b. 'Umer b. el-Bulkinî, Veliyuddîn el-'Irakî, Cemâleddîn b. Zâhire⁴³⁵

768 yılında hac yolculuğundan döndükten kısa bir süre sonra 769 yılının Rebiu'l-Evvel ayının 23'ünde Kâhire'de vefat etmiştir.⁴³⁶

İbn Akîl birçok alanda eser kaleme almıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik, el-Musâ'id 'ala-Teshîli'l-Fevâid, el-Câmi' u'n-Nefs 'ala-Mezhebi'l-İmam Muhammed b. İdris, el-Evhâmu'l-Vâkı' atu li'n-Nevevî İbni'r-Rıfa ve Ğayrihima, Fetâvâ İbn 'Akîl, Muhtasaru's-Şerhu'l-Kebîr li'r-Râfi' i'*⁴³⁷

İbn Akîl, İbn Mâlik'in el-Elfiyye'sine yapmış olduğu şerhle ünlenmiştir. İbn 'Akîl şerh esnasında okuyucunun anlayabileceği bir yol takip etmiş, *el-Elfiyye*'de ki ilmi muhtevayı bozmayacak şekilde meseleleri basitleştirmiştir.⁴³⁸ İbn Mâlik eserinde pek çok konuda Basralılara ve Sîbeveyh'e karşı çıkarken, İbn 'Akîl yapmış olduğu şerhte tam aksine pek çok konuda Basralılara ve Sîbeveyh'e katılmıştır. Örneğin; İbn Mâlik'e göre esmâi hamsenin irabı harf ile olurken, Sîbeveyh'e göre bunların irabı vav, ya ve elif üzerine hareke ile takdir edilir. İbn 'Akîl'de Sîbeveyh'in bu görüşünü doğru bulmuştur.⁴³⁹ İbn Mâlik كنهه'daki gibi durumlarda, zamirlerin bitişmesini uygun bulurken, Sîbeveyh كنهه şeklinde zamirin ayrı gelmesi gerektiğini söylemiştir. İbn Akîl'de, Sîbeveyh'in görüşünü desteklemiş ve Araplarda bu kullanımın daha yaygın olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca mübtedanın merfu oluşunun ibtidadan dolayı olduğunu söyleyen Sîbeveyh'in görüşüne katılmış, bu konuda farklı fikir beyan edenlerin görüşlerini reddetmiştir.⁴⁴⁰

4.4.15. es-Suyûtî (ö. 911/1505)

Asıl adı Celâluddîn Ebu'l-Fazl 'Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î'dir. 849 yılında Kâhire'de doğmuştur. Dedeleri Mısır'da Asyut'ta yaşadıkları için es-Suyûtî nisbesiyle anılmıştır. Annesinin türk asıllı bir cariye olduğu söylenir.⁴⁴¹ Babasını 5 yaşında iken kaybetmiş, ancak babası vefat etmeden önce es-Suyûtî'yi, el-Kemâl İbnu'l-Humâm'a (ö. 861/1457) emanet etmiş, onun yanında eğitimine devam etmesini sağlamıştır. 8 yaşına girmeden Kur'ân'ı Kerim'i ezberleyen es-Suyûtî, ayrıca İbn Dakîk el-'İd'in *Umdetu'l-Ahkâm*'ını, en-Nevevî'nin *Menhecû'l-Fıkḥ*'ını, Beydâvî'nin *Minhâcu'l-Usûl*'ünü, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini de ezberlemiş ve bu eserleri devrin önemli âlimlerine okumuştur.⁴⁴²

el-Merzubânî, el-Bulkînî, el-Münâvî, Muhammed el-Hanefî, Celâleddîn el-Mahallî, Muhyiddîn el-Kâfiyeci gibi önemli isimlerden dersler almıştır. On dört yıl

⁴³⁴ İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 368-369; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihü Eşheri'n-Nuhât*, s. 283.

⁴³⁵ İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VIII, 368-369; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 47-48.

⁴³⁶ İbnu'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî-Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 428; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* II, 47-48; es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fî-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 537.

⁴³⁷ İbnu'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî-Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 428; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 47-48; el-'Askalânî İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III, 42-45.

⁴³⁸ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 186.

⁴³⁹ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 143.

⁴⁴⁰ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 356.

⁴⁴¹ es-Sehâvî, Muhammed b. 'Abdurrahmân, *ed-Dav'ul-Lâmi' li-Ehli'l-Karni's-Tâsi'*, Beyrut, tsz., IV, 65.

⁴⁴² İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, X, 74-75.

boyunca dersine devam edip kendisine “ikinci babam” dediği⁴⁴³ el-Kâfiyeci, es-Suyûtî’nin ilim hayatına çok önemli etkileri olmuştur.⁴⁴⁴

Hac yolculuğu haricinde Mısır’dan ayrılmayan es-Suyûtî, buradaki medreselerde dersler vermiştir. Muhammed b. ‘Ali ed-Dâvûdî, ‘Abdulkadir b. Muhammed eş-Şâzelî İbn İyâs, Şemseddin ibn Tolun, Zeynuddîn İbnu’ş-Şemmâ, Hasan b. ‘Ali el-Kaymerî, Ebu’l-Hasan el-Menûfî, Sıraceddîn en-Neşşâr, Şemseddîn eş-Şâmî, Alkamî gibi şahsiyetler es-Suyûtî’nin talebeliğini yapmış bazı isimlerdir.⁴⁴⁵

Hayatının son zamanlarını inzivada geçiren es-Suyûtî, 19 Cemâiyuzul-Evvel 911 yılında Ravzatu’l-Mikyas’da vefat etmiş ve Bâbu’l-Karâfe’nin dışında defnolunmuştur.⁴⁴⁶

Fıkıh, tefsir, hadis, arap diliyle alakalı çokça eser telif eden es-Suyûtî’nin yaklaşık 600 eserinin olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁴⁷ Bu eserlerden bazıları şunlardır: *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, *el-İktirâh fî Usûli’n-Nahv*, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, *Cem’ul-Cevâmî’*, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, *el-Hâvî li’l-Fetâvî*, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, *el-Ferîde fî’n-Nahv*, *Şerhu Şevâhidi Muğni’l-Lebîb*, *el-Muzhir fî ‘Ulumi’l-Luğa*, *el-Mühezzeb Fîmâ Vaka’a fî’l-Kur’ân mine’l-Mu’arreb*, *Buğyetu’l-Vu’ât fî Tabakâti’n-Nahviyyîn ve’n-Nuhhât*⁴⁴⁸

es-Suyûtî’nin çokça eser ortaya koyması kendi döneminde bazı kimseler tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Bu kişilerden birisi olan es-Sehâvî, es-Suyûtî’nin eserlerini Kâhire’de ki Mahmudiyye Kütüphanesi’nden alarak düzenleyip kendine mâl ettiğini iddia etmiştir.⁴⁴⁹ Ancak konuya arap dili açısından bakıldığı zaman es-Sehâvî’nin görüşünün tutarlı olmadığı görülecektir. es-Suyûtî’nin eserleri kendinden önce yazılmış eserlerin kopyası değil, bilakis daha orijinal eserlerdir. Ayrıca es-Suyûtî eser ortaya koyarken kendinden önce yazılan kitaplardan istifade etmesi, nakillerde bulunması olağan bir durumdur. Bir kısım nakillerde kaynak göstermemesi, eseri kendine mâl etme gayreti değil, görüşlerini teyit etme amacına yöneliktir.⁴⁵⁰

Şumunnî, el-Kâfiyeci, Seyfeddîn İbn Kutluboğa gibi döneminin önde gelen nahivcilerinden dersler alan ve ilk icazetini arap dili öğretiminden alan es-Suyûtî, sarf, nahiv, dil bilimiyle ilgili de önemli eserler ortaya koymuştur.⁴⁵¹ Hiç şüphesiz bu eserlerden bir tanesi de daha önce de zikrettiğimiz *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa* adlı eserdir. Oldukça muahhar olmakla birlikte, sahasında hacim ve kapsam itibarıyla önem arz etmektedir. es-Suyûtî bu eserini zamanımıza ulaşmamış birçok değerli filolojik eserlerden faydalanarak ortaya koymuştur.⁴⁵² Kâtip Çelebi de bu eserin, tertip ve çeşitlilik bakımından daha önce bir benzerinin ortaya konmadığı ifade etmiştir.⁴⁵³

es-Suyûtî’nin dile dair eserlerinin bir kısmı da Kur’ân Arapçasına dairdir. Bu eserlerinde ta’rib (Arapçalaşma) konusunu işleyen es-Suyûtî Kur’ân’da arapçalaşmış kelimelerin olduğunu da savunmaktadır. Ona göre Kur’ân’da ki arapçalaşmış kelimeler artık bu dilin bir unsuru haline gelmiştir. *el-Muhezzeb Fîmâ Vaka’a fî’l-Kur’ân mine’l-*

⁴⁴³ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, I, 118.

⁴⁴⁴ İbn ‘Îmâd, *Şezarâtu’z-Zeheb*, X, 75.

⁴⁴⁵ Özkan, Halit “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 188-198.

⁴⁴⁶ İbn ‘Îmâd, *Şezarâtu’z-Zeheb*, X, 75; Kehhâle, ‘Umer Rızâ, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, II, 82-85.

⁴⁴⁷ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 301-303.

⁴⁴⁸ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 301-303; Kehhâle, ‘Umer Rızâ, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, II, 82-85.

⁴⁴⁹ es-Sehâvî, Muhammed b. ‘Abdurrahmân, ed-Dav’ul-Lâmi’ li-Ehli’l-Karni’s-Tâsi’, Beyrut, tsz., IV, 66.

⁴⁵⁰ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 127.

⁴⁵¹ Şensoy, Sedat, “Süyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 201-202.

⁴⁵² Tülücü, Süleyman, *Celaleddin es-Suyûtî ve Hayatı*, Diyanet İlmi Dergi, 1994, c. XXX, S. 2, 3-18.

⁴⁵³ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 1660.

Mu' arreb ve *el-Mütevekkilî* adlı eserlerinde Kur'ân'da yaklaşık 117 tane arapçalaşmış kelime olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁴

Nahiv usulüne önemli bir katkı sunan *el-İktirâh* adlı eserinde ise, nahiv ilmini yeniden düzenlemiş ve sistematik hale getirmiştir. Bu eserinde ortaya koyduğu düzenleme, temellendirme ve bölümlemeleri ilk defa kendisinin ortaya koyduğunu iddia etmiştir.⁴⁵⁵ Bu eserini ele alırken İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'i, Kemâleddîn el-Enbârî'nin *Lüma' u'l-Edille*, *el-İğrâ fî Cedeli'l-İ' rab* ve *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf* adlı eserlerinden istifade etmiştir.⁴⁵⁶

es-Suyûtî'nin nahiv usûlü, nahiv ilminin doğuş sebebi, muhtevası, problemleri gibi nahiv ilmine dair eserler kaleme alması ve bu eserlerin sadece konu bakımından değil, içerik anlamında da zengin olması, O'nu Mısır'da İbn Hişâm'dan sonra bu alanda yetişen en önemli nahiv âlimi olarak kabul edilmesine vesile olmuştur.⁴⁵⁷

es-Suyûtî'nin kendine has metodu, genel prensiplerde Basra ekolüne meyleden nahivcilerin görüşleriyle örtüşmüş, semâ, kıyas ve ihticac gibi konularda aynı tutumu sergilemiştir. Fer'i meselelerde ise kendince delilini kuvvetli bulduğu görüşü benimsemiş, bazen Basra ekolünün, bazen de Kûfe ekolünün görüşlerini kabul etmiştir. Zaman zaman da kendi düşüncelerini ortaya koymuştur. es-Suyûtî'nin bu metodunu nahiv alanında yazmış olduğu *Hem' ul-Hevâmi' fî Şerhi-Cem' il-Cevâmi'* adlı eserinde görmekteyiz.⁴⁵⁸ Bu eserdeki temel kaynağı Ebû Hayyân'ın *İrtişâfu'd-Darab* adlı eseridir.⁴⁵⁹

es-Suyûtî'nin bazı nahiv görüşleri şunlardır: *وجد* fiiline müenneslik nunu ile birlikte mütekellim ya'sı geldiği zaman nunlardan birisi düşer ve *وجدني* şeklinde okunur. Bu durumda, Sîbeveyh ve İbn Mâlik hazfedilen nunun müenneslik nunu olduğunu söylerken; el-Müberred, İbn Cinnî, Ebû Hayyân ve es-Suyûtî vikaye nun'unun hazfedildiğini söylemişlerdir. es-Suyûtî ve hocası el-Kâfiyecî *درهم بحسبك* "*Sana bir dirhem yeter.*" cümlesinde birçok nahivcinin aksine *درهم* kelimesinin mübteda muahhar *بحسبك*'nin ise mukaddem haber olduğunu söylemişlerdir. Birçok nahivcinin mebni olarak kabul ettikleri *الآن* zarfının murab olduğunu ifade etmiştir. Tefsir cümlesinin irabta mahalli yoktur diyenlere karşılık, bu cümlemin irabının tefsir ettiği cümleyle aynı olduğunu iddia etmiştir. *رُب* kelimesinin taklil için geldiği gibi, bazen de teksir için de geldiğini söylemiştir. İbn Mâlik nida harflerinden hemzenin kullanımının çok az olduğunu söylemiş, buna karşılık es-Suyûtî tam aksine hemze ile nidanın çok olduğunu iddia etmiş, üstelik sadece hemze ile nidaya has bir eser telif etmiştir.⁴⁶⁰

Genel olarak baktığımızda es-Suyûtî'nin gramer konularını ele alırken en çok etkilendiği eserler İbn Mâlik'in *el-Hulâsa* ve *et-Teshîl*'i, Ebû Hayyân'ın *et-Tezyîl* ve *el-İrtişâf*ı, İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebib*'i olmuştur. es-Suyûtî'nin gramer anlayışını şu şekilde özetleyebiliriz:⁴⁶¹

- Dil ve grameri birleştirmiştir. Bu durumu *el-Muzhir* adlı eserinde açıkça görmekteyiz.
- Gramer ekolü taassubundan uzaktır. Belli bir ekolün görüşlerine bağlı kalmamış, bütün görüşleri delilleriyle birlikte ele alıp, tercihte bulunmuştur.

⁴⁵⁴ Şensoy, Sedat, "Süyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)", XXXVIII, 201-202.

⁴⁵⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 15; Şensoy, Sedat, "Süyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)", XXXVIII, 201-202.

⁴⁵⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 15-18.

⁴⁵⁷ Şensoy, Sedat, "Süyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)", XXXVIII, 201-202.

⁴⁵⁸ Şensoy, Sedat, "Süyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)", XXXVIII, 201-202.

⁴⁵⁹ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 146.

⁴⁶⁰ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 364-365.

⁴⁶¹ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 127-128.

- Görüş ve nakilleri sade bir dille anlatmıştır. Eserlerinde muğlâk ifadeler, felsefî terimler ve yanlış anlamaya neden olacak tabirlere yer vermemiştir.
- Tüm gramer meselelerini bir araya getirmiştir. Örneğin; *Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi-Cem'il-Cevâmi'* adlı eserinde 100'den fazla eserden istifade etmiştir. *el-İktirâh* adlı eserinde ise İbn Cinnî ve İbnu'l-Enbârî olmak üzere pek çok gramer bilgininden yararlanmıştır.
- Eserlerinde belli bir sistematik düzen vardır. Kendi görüşlerini, yapmış olduğu nakilleri, örnekleri okuyucuya belli bir düzen içerisinde sunar. Bu durum da eserlerinin daha anlaşılır olmasını sağlamıştır.

4.4.16. Ve Diğerleri

Mısır dil ekolüne yukarıda zikrettiğimiz isimler dışında, katkı sunan başka dilciler de vardır. Ebu'l-Hasan el-E'azz da bunlardan birisidir. Ali b. Hamza el-Kisâî'den ders almıştır. Ayrıca Endülüslü bir gruba da ders vermiştir. Endülüslüler, Ebu'l-Hasan'dan aldıkları bilgileri, kendi bölgelerine taşımışlardır. Endülüslerin, Mısır'a gelip nahiv öğrenmeleri h. 227 yıllara tekabül eder.⁴⁶² Bu anlamda baktığımızda, Basra ekolünden oldukça fazla etkilenen Mısırlı gramercilerin sadece Basra'ya bağlı kalmadıklarını, el-Kisâî gibi Kûfe ekolünün önde gelen gramercilerden ders aldıklarını görmekteyiz. Ayrıca Endülüste ki gramer faaliyetlerinde Mısır'ın etkisi göz ardı edilemez.

Muhammed Ebû Bekr b. 'Ali b. Ahmed el-İdfevî'de (ö.388/998) Mısırlı dilcilerden biridir. Mısır'ın Saîd şehrendendir. Nahiv ve tefsir ilmiyle meşgul olmuş, Ebû Cafer en-Nehhâs'tan ders almıştır. Ebû Ganim el-Muzaffer b. Ahmed'den, Verş kıraatini okumuştur. Mısır'da ders halkaları oluşturmuş, uzun süre ders vermiştir. Ayrıca *İstiğnâ fî-Tefsîri'l-Kuran* adlı yüz ciltlik dev bir eser kaleme almıştır.⁴⁶³

İbn Bâbeşâz'ın (ö. 469/1077) talebelerinden Muhammed b. Berekât es-Sa'îdî'de (ö.520/1126) Mısırlı önemli nahivcilerdendir. İbn Bâbeşâz dışında, İbn Fâris el-Mukri', Ebu'l-Kâsım Sa'd b. 'Ali ez-Zencânî, Muhammed b. Selâm el-Kudâî, Muhammed b. Mesud el-Gaznî gibi dilcilerden dersler almıştır. Nahiv ve edebiyat alanında kendisini yetiştirmiştir.⁴⁶⁴ *el-Bedi'* adlı eserinde, İbn Hişâm'ın ifadesine göre pek çok nahivciyi eleştirmiştir.⁴⁶⁵

Mısır'da nahivle ilgilenen diğer bir dilci İbnu'l-Katta' (ö.515/1121) adıyla meşhur, Ali b. Cafer es-Sa'îdî'dir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra, dil ve edebiyat âlimi olan İbnu'l-Birr Muhammed b. 'Ali b. Hasan et-Temîmî'den dersler almıştır. 'İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin *Tâcu'l-Luga (Sihâhu'l-Luga)* adlı sözlüğünü bütün detaylarıyla rivayet edip okutarak Mısır'da üne kavuşmuştur. Bu eser sayesinde Mısır'ın önemli nahiv ve lugat âlimlerinin arasına girmiştir. İbn Berrî, Ebu'l-Berekât Muhammed b. Hamza, Ebu'l-Hasan Hibetullah b. 'Ali b. Hasan, 'Ali b. 'Abdulcebbâr b. Selâme el-Hindî el-Lugavî gibi âlimler İbnu'l-Katta'nın talebeliğini yapmışlardır. İbnu'l-Kutiyye'nin *el-Ef'âl* adlı fiiller sözlüğüne bir tehzib yazan İbnu'l-Katta', aynı zamanda el-Cevherî'nin *es-Sihâh*'ına da haşiyeler yazmıştır. *Mecmu' min-Şi'ri'l-Mütenebbî ve Gavâmizuhû, ed-Durretu'l-Hâtire fî'l-Muhtâr min-Şu'arâi'l-*

⁴⁶² ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 213.

⁴⁶³ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 186; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, IV, 475; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2570; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 274; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 189.

⁴⁶⁴ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 78-79; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VI, 102; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2440; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 59-60.

⁴⁶⁵ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 337.

Cezîre, Ebniyetu'l-Esma ve'l-Ef'âl ve'l-Mesâdir, Müntehabât gibi eserler İbnu'l-Katta'nın kaleme almış olduğu eserlerinden bazılarıdır.⁴⁶⁶

İbnu'l-Katta'nın da talebesi olan 'Abdullah b. Berrî b. 'Abdulcebbâr b. Berrî el-Mısırî (ö.582/1186) Mısır'da yetişen önemli nahiv ve lûgat âlimlerinden biridir. Endülüslü âlim Muhammed b. 'Abdumelik eş-Şenterînî'den *Sîbeveyh*'in *el-Kitab*'ını okumuştur. Ayrıca Muhammed b. Berekât es-Sa'îdî ve 'Abdulcebbâr b. Muhammed el-Me'âfirî'den de nahiv, edebiyat ve lûgat dersleri almıştır. Hocası Muhammed b. Berekât es-Sa'îdî'den sonra Divân-ı İnşâ'da başkâtip ve mutasaffih olarak görev almıştır. Kâhire'deki 'Amr b. 'As Camii'nde nahiv, lûgat, kıraat ve hadis dersleri vermiştir. Burada birçok talebe yetiştirmiştir. 'Îsâ b. 'Abdulazîz el-Cezûlî, Ebû Tâhir 'Îsmail b. Zâfir el-Ukaylî, Ebu'l-Hüseyin en-Nahvî, İbn Berrî'nin yetiştirmiş olduğu talebelerinden bazılarıdır. Selahaddîn Eyyûbî, el-Meliku'l-Kâmil, el-Meliku'l-Azîz İmâduddîn gibi Eyyûbî melik ve emirlerinin birçoğu ve Mısır'ın ileri gelen devlet ricali onun ders halkalarına katılmış ve icâzet alanlar dahi olmuştur. Cevherî'nin *es-Sihâh*'ına bir eleştiri olarak kaleme aldığı *et-Tenbîh ve'l-Îzâh 'ammâ vaka' a fi-Sihâh* adlı eseri başta olmak üzere, *Cevâbu'l-Mesâili'l-Aşr, Hâşiye 'ala'l-Mu'arreb li-İbni'l-Cevâlikî, Hâşiye 'ala-Durreti'l-Gavvâs* gibi nahiv ve dil alanına dair eserler ortaya koymuştur.⁴⁶⁷ Nahiv alanında Sîbeveyh'e özel sevgisi ve Basra ekolüne temayülü olmakla birlikte diğer ekollerin görüşlerine katıldığı da olmuştur. Örneğin; Kûfelîler ve el-Ahfeş *إذا الفجائية*'nin zarf değil, harf olduğu görüşünü ileri sürmüş, Ebû 'Ali el-Fârisî'nin *فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ* "Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever."⁴⁶⁸ ayetin de olduğu gibi zaman bildirmek için geldiğini ve ayetin takdirinin *كم مدة استقامتهم لهم* şeklinde olduğunu iddia etmiş, İbn Berrî'de bu görüşlere katılmıştır.⁴⁶⁹

İbn Berrî'nin öğrencilerinden Süleyman b. Benîn ed-Dakîkî (ö.614/1217) Mısır'da yetişmiş dilcilerdendir. Nahiv ve arûz alanında kendisini yetiştirmiştir. Mısır'da ders halkaları oluşturmuş ve buralarda dersler vermiştir. 'Abdulkavî b. 'Abdullah el-Munzirî, ed-Dakîkî'nin talebelerindendir. ed-Dakîkî kendinden önceki önemli dilcilerin eserlerine şerhler yazmıştır. Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ına, *Lubâbu'l-Elbâb fî Şerhi'l-Kitab* adlı, Ebû 'Ali el-Fârisî'nin *el-İdâh*'ın da geçen beyitlere *el-Vaddâh fî Şerhi Ebyâtî'l-İdâh* adlı, ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'ine *İğrâbu'l-'Amel fî Şerhi Ebyâtî'l-Cumel* adlı şerhler yazmıştır. Ayrıca *Munteha'l-Edeb fî Mübteda Kelâmi'l-'Arab, ed-Durreti'l-Edebîyye fî Nusreti'l-'Arabîyye, Ferâidu'l-'Adâb ve Kavâ'idu'l-'İrâb* gibi birçok eser ortaya koymuştur.⁴⁷⁰

Mısır'da kendi döneminin önemli nahivci ve kârilerinden birisi de İbnu'r-Rammâh'tır(ö.633/1235). Yahyâ b. 'Abdullah en-Nahvî'den arapça dersleri, Ebu'l-Cuyûş 'Asâkir b. 'Ali'den de kıraat dersleri almıştır. Kâhire'de uzun yıllar dersler okumuş ve okutmuştur. el-Munzirî ve el-Eberkûhî onun talebeliğini yapmıştır.⁴⁷¹ Nahiv alanında kendisine has görüşleri de mevcuttur. Örneğin; alem isimlerinin de cins isimler gibi marife takısı olan *ال* alabileceğini söylemiştir. Ayrıca *المتصلة* ve *أم المنقطعة* arasında

⁴⁶⁶ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 236; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, VI, 74; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1669; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 153; Günel, Fuat, "İbnü'l-Katta' es-Sıkillî", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 105-106.

⁴⁶⁷ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 110-111; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, VI, 449; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Beyrut, 1993, IV, 1510-1511; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l A'yan*, III, 108-109; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 34; Durmuş, İsmail, "İbn Berrî", *DİA*, 1999, XIX, 372-374.

⁴⁶⁸ Tevbe, 9/7.

⁴⁶⁹ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kâhire, 1968, s.339.

⁴⁷⁰ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Beyrut, 1993, III, 1386; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 597.

⁴⁷¹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 175.

yedi açıdan fark olduğunu iddia etmiştir. المتصلة 'nın istifhamdan sonra gelmesi, kendisinden sonra matufun olması bu farklardan bir kaçıdır.⁴⁷²

Ebu'l-Hasan es-Sehâvî (ö.643/1245) Mısır'ın Sehâ şehrinde doğmuş önemli kıraat, nahiv ve tefsir âlimidir. Kâsım b. Firrûh eş-Şâtibî, Ebû Tahir es-Silefî, 'İsmâil el-İskenderânî, Ebu'l-Cuyûş 'Asâkir b. 'Ali, Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. 'Ali el-Busîrî, Ebu'l-Cûd Gıyâs Fâris b. Mekkî'den dersler almıştır. Dimeşk Camii'nde ve kendi adına inşa edilen Tûrbetü's-Sâlihiyye'de kırk küsur yıl boyunca kıraat, nahiv ve tefsir dersleri vererek talebe yetiştirmiştir. Ebû Şâme el-Makdisî, Zeynuddîn el-Farukî, 'İsmail b. Mektûm, Şerefeddîn el-Fezârî onun yetiştirmiş olduğu talebelerden bazılarıdır. Farklı alanlarda eserler ortaya koyan es-Sehâvî, dil ve nahivle ilgili olarak; ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ının şerhi olan *el-Mufaddal fî Şerhi'l-Mufasssal*, arapçadaki değişik isim kalıpları için örnek olarak zikredilen isimlerin yapısı ve anlamlarının açıklandığı lûgat ve sarf ağırlıklı bir eser olan *Sifru's-Saade ve Sefiru'l-İfâde* ve ayrıca *Manzûme fî Elgaz Lugaviyye, Müniru'd-Deyâci ve Durru't-Tenâci ve Fevzu'l-Mehâci bi Havzi'l-Ehâci* gibi eserler ortaya koymuştur.⁴⁷³ es-Sehâvî'nin gramerle alakalı görüşlerinden bazıları şunlardır: Örneğin; فعيل veznindeki bir ismin nisbet edildiği zaman kelimedeki ya ve ta harflerinin düşeceğini söylemiştir. حنيفة kelimesine nisbet ya'sı getirildiği zaman, حنفي şeklinde nisbet olunduğunu ifade etmiştir. es-Sehâvî, hâl'i, fâilden sonra gelmesi bakımından mefûlu bihe, fiille birlikte müddetinin bitmesi bakımından zarfa, nekrelilik bakımından temyize, bir şeyler ifade etmesi bakımından da habere benzetmiştir.⁴⁷⁴

İbnu'n-Nehhâs adıyla meşhur, Ebû 'Abdullah Muhammed Bahâuddîn b. İbrahîm (ö.698/1298) Mısır'a gelerek burada, İbn Ya'îş, İbn 'Amrûn, Ebû Musa ed-Darîr'den nahiv kıraat dersleri almış ve kısa sürede Mısır'da nahiv alanında otorite haline gelmiştir. Arapçadaki bilgisinden dolayı "*Mısır Diyarının Şeyhi*" olarak anılmıştır. Mısır'da uzun yıllar ders okutmuş ve eser telifiyle meşgul olmuştur. Çeşitli eserleri mevcut olmakla birlikte, İbn 'Usfûr'un *el-Mukarrib* adlı eserine yazmış olduğu *Şerhu 'ala'l-Mukarrib* adlı eseri onun önemli eserlerindendir.⁴⁷⁵ İbnu'n-Nehhâs gramerle ilgili kendinden önceki dilcilerin bazı görüşlerine katılmakla birlikte, kendisi de birtakım görüşler ortaya koymuştur. بعض kelimesini كل kelimesine hamlederek tesniye ve cem' yapılamayacağını iddia etmiştir. عسى fiilinin عساي ve عساک gibi durumlarda kendi babından çıkıp لعل gibi amel eden fiiller kısmına girdiğini söylemiştir. Mekân zarflarından حيث dışındaki hiçbirinin izâfe edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁷⁶

İbnu'n-Nehhâs'dan sonraki dönemde Mısır'da göze çarpan diğer bir nahivci de el-Hasan Kâsım el-Murâdî'dir (ö.749/1348). Arapçada kendi döneminin imamı sayılan el-Murâdî, Ebû Zekerîyya el-Gumârî, Ebû 'Abdullah et-Tancî, Ebû Hayyan el-Endelüsî, Sırâcuddîn ed-Demenhûrî, Mecduddîn et-Tusterî'den nahiv ve kıraat dersleri almıştır. Aynı zamanda Mısır'da talebe yetiştirmiştir. Ebû İshâk İbrahîm b. Ahmed et-Tenûhî, el-Murâdî'nin talebelerindendir. el-Murâdî eserleriyle kendisinden sonraki İbn Hişâm, ed-Demâminî, el-Eşmûnî gibi nahivcileri etkilemiş ve onlara kaynaklık etmiştir. Nahiv alanında çokça eser ortaya koyan el-Murâdî, ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ını, İbn Mu'tî'nin *el-Fusûl*'unu, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini, İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sini şerh

⁴⁷² Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kâhire, 1968, s.340.

⁴⁷³ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Beyrut, 1993, V, 1963; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan*, III, 340; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 192; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 216; Altıkulaç, Tayyar, "Sehâvî, Alemuddîn", *DİA*, 2009, XXXVI, 311-313.

⁴⁷⁴ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kâhire, 1968, s. 341.

⁴⁷⁵ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 13; İbn 'İmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, VII, 772; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 276.

⁴⁷⁶ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kâhire, 1968, s. 342.

etmiştir. Arapça edatlar ve kullanışları ile alakalı kaleme aldığı ve daha sonra şerh ettiği *el-Cenâ'd-Dânî* adlı eseri, bu alandaki en önemli eserlerindendir.⁴⁷⁷

Muhammed b. 'Abdurrahman b. es-Sâ'îğ'de (ö.776/1374) Mısır'da nahiv çalışmalarında bulunan önemli şahsiyetlerdendir. el-Haccar, ed-Debûsî, Ebû Hayyân'dan dersler almış, dil ve nahiv alanında kendisini yetiştirmiştir. Kendi döneminde bu alanlarda söz sahibi haline gelmiştir. Tolon Camii'nde uzun yıllar ders okutmuş ve eser telifiyle meşgul olmuştur. *et-Tezkire, Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik, el-Vadu' l-Bâhir fî Raf' i Ef' âli'z-Zâhir*, onun nahivle alakalı yazmış olduğu eserlerinden bazılarıdır.⁴⁷⁸

İbnu's-Sâîğ ile aynı dönemde yaşayan diğer bir önemli nahivci de Nâzırü'l Ceyş adıyla meşhur olan, Muhammed Muhibbuddîn b. Yûsuf'tur (ö.778/1376). Halep'te doğmasına rağmen, Kâhire'ye gelerek ilmî faaliyetlerini burada yürütmüştür. Ebû Hayyân, Celâl el-Kazvînî, Tâc et-Tibrîzî ve birçok âlimden arapça dersler almıştır. Mansûriyye Medresesi'nde başta tefsir olmak üzere değişik alanlarda dersler vermiştir. İbn Mâlik'in *et-Teshîl*'ini, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid* adıyla şerh etmiştir.⁴⁷⁹

Nâzırü'l-Ceyş'den sonra gelen diğer bir önemli nahivci ise, İbn Cemâ'a adıyla meşhur olan Muhammed 'İzzeddin b. Ebû Bekr b. 'Abdulazîz'dir (ö.819/1416). Kâhire'de uzun yıllar eğitim almıştır. İbn Haldûn, Sirâceddîn el-Hindî, Bahâeddin es-Subkî, el-Bulkînî, İbnu's-Sâ'îğ, ez-Zumurrudî gibi âlimlerden ders okuyan İbn Cemâ'a, nahiv, dil, hadis, tefsir, fıkıh gibi ilimlerin yanında astronomi, kimya ve tıp alanlarında da kendisini yetiştirmiştir. Yirmiye yakın ilim dalında yüz civarında eser telif etmesine karşılık, bu eserlerin birçoğu günümüze ulaşmamıştır. İbnu'l-Hümâm, İbn Hâcer el-'Askalânî, Ahmed b. Ebû Bekr el-Busîrî ve İbnu'l-Aksarâyî gibi birçok talebe yetiştirmiştir. Nahivle alanında, İbnu'l-Hâcib'in *eş-Şâfiye* adlı eserine, Çarperdî'nin yapmış olduğu şerh üzerine *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Çarperdî 'alâ eş-Şâfiye* adlı bir haşiyesi, *Hâşiye 'alâ't-Tavzîh li'bni Hişâm, Hâşiye 'alâ Muğni'l-Lebîb, el-Mus' if ve'l-Mu' in fî Şerhi'bni'l-Musannif Bedreddîn* gibi bir çok eseri mevcuttur.⁴⁸⁰

İbn Cemâ'a ile aynı dönemde yaşayan ve İbnu'd-Demâmînî adıyla tanınan Muhammed b. Ebû Bekr b. 'Umer el-İskenderî'de (ö.827/1434) Mısır'da ki önemli nahivcilerdendir. İskenderiye'de doğmuş ve burada 'Abdulvehhâb el-Karavî, Nasr et-Tinnîsî, İbn 'Arafe, 'Umer el-Bulkinî, Cemâl İbrahîm el-Emyûtî gibi âlimlerden dersler almıştır. Ezher'de arap dili ve edebiyatı alanlarında uzun yıllar ders vermiştir. Dil ve edebiyat âlimi olmasının yanı sıra hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında da söz sahibi birisi haline gelmiştir. İbn Mâlik'in *et-Teshîl*'ine *Tâ' liku'l-Ferâid 'alâ Teshîli'l-Fevâid* adlı bir şerh, İbn Hişâm'ın *el-Muğni*' sine de *Tuhfetu'l-Garîb fî'l-Kelâm 'alâ Muğni'l-Lebîb* adlı bir şerh yazmıştır.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 517; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, VIII, 274; el-'Askalânî İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, II, 139; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 276; Tural, Hüseyin, "İbn Ümmü Kâsım", *DİA*, 1999, XX, 433-434.

⁴⁷⁸ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 155; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, VIII, 427; es-Suyûtî *Husnu'l-Muhâdara fî-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, 1967, I, 471; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 284.

⁴⁷⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 275; es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fî-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, 1967, I, 537; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 284.

⁴⁸⁰ es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fî-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, 1967, I, 548; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 285; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli' bi-Mehâsini Men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Beyrut, II, 147; Kallek, Cengiz, "İbn Cemâ'a", *DİA*, 1999, XIX, 394-395.

⁴⁸¹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 66; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, IX, 262; es-Suyûtî *Husnu'l-Muhâdara fî-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, 1967, I, 538; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 285; Özbalkıç, M.Reşit, "İbnü'd-Demâmînî", *DİA*, 2000, XXI, 10-11.

eş-Şumunnî adıyla meşhur, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Yahyâ'da (ö.872/1467) Mısır'da yetişen önemli bir nahivcidir. İskenderiye'de doğan eş-Şumunnî, erken yaşlarda Kâhire'ye gelmiş ve burada Veliyuddîn İbnu'l-İrâkî, Yahyâ b. Yûsuf es-Seyrâmî, İbnu'l-Hümâm, İbn Hâcer el-'Askalânî, Şemseddin eş-Şattanûfî, 'Umer el-Bulkinî gibi birçok âlimden dersler okumuş ve birçoğundan da icâzet almıştır. Dini ilimlerin yanı sıra matematik, tıp gibi fennî ilimler de okumuştur. Cemâliyye Medresesi'nde dersler veren eş-Şumunnî, başta Celâleddîn es-Suyûtî ve Şemseddin es-Sehâvî olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir. es-Suyûtî, hocasına dair bilgiler verirken onu çokça methetmiştir. Hocasının ölümü üzerine de uzun bir mersiye kaleme almıştır. eş-Şumunnî, nahiv alanında, *el-Munsif mine'l-Kelâm 'ala Muğni'bni Hişâm* adıyla İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb*'ine, *Menhecu's-Sâlik ila Elfiyyeti İbn Mâlik* adıyla da İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sine şerh yazmıştır.⁴⁸²

eş-Şumunnî ile aynı dönemde yaşayan ve onun talebeliğini de yapan, diğer bir meşhur nahivci Halid el-Ezherî adıyla tanınan Ebu'l-Velîd Zeynuddîn Halid b. 'Abdullah b. Ebû Bekr el-Vakkâd'dır (ö. 905/1499). Otuz altı yaşına kadar herhangi bir ilimle meşgul olmayan el-Ezherî, Camiu'l-Ezher'de kandilleri yakmakla görevliydi. Bu yüzden el-Vakkâd nisbesiyle de anılır. Geç yaşlarda ilim tahsiline başlayan el-Ezherî, Ya'îş el-Mağribî, 'Ali b. 'Abdullah es-Senhûrî, Emin el-Aksarâyî, İbrahim el-'Aclûnî ve es-Sehâvî'den dersler almıştır. Tahsilini tamamlayan el-Ezherî, hayatını talebe yetiştirmeye ve eser telif etmeye vakfetmiştir. *İrşâdu's-Sârî* müellifi Kastallânî, onun en meşhur talebelerindendir. Daha çok arap dili üzerine yaptığı çalışmalarla şöhret bulan el-Ezherî'nin eserlerinin en belirgin özelliği sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olmalarıdır. Ezher'de uzun yıllar okutulan *el-Mukaddimetu'l-Ezheriyye fî 'İlmi'l-'Arabiyye* adlı eserinin dışında, *Şerhu Kavâ'id-i'l-'rab*, *et-Tasrîh bi-Mazmûni't-Tavzîh*, *Elgâzun'n-Nahviyye* gibi nahiv alanında önemli eserler ortaya koymuştur.⁴⁸³

Nahiv alanındaki üstünlüğü ve verdiği nahiv dersleri ile meşhur olan ve el-Eşmûnî nisbesiyle tanınan Nuruddîn 'Ali b. Muhammed b. 'İsa'da (ö.929/1522) Mısır'da yetişmiş önemli bir nahivcidir. Celâleddîn el-Mahallî, el-Kâfiyecî ve birçok âlimden dersler almıştır. Nahiv alanındaki en meşhur eseri, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sine yaptığı şerh olan, *Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik* adlı eseridir. Daha önceki şerhlerden farklılık arz eden bu eser de, değişik nahivcilerin görüşleri ve konunun sebepleri kısa ve akıcı bir dille aktarılmıştır. Müellif genellikle kendi görüşlerini de açık bir şekilde dile getirmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁸² es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 375; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, XI, 464; es-Suyûtî *Husnu'l-Muhâdara fî-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, 1967, I, 474; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 289; Özel, Ahmet, "Şümunnî", *DİA*, 2010, XXXIX, 261-262.

⁴⁸³ es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lâmi'a li-Ehli'l-Karni's-Tâsi'a*, Beyrut, III, 171; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, X, 38; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 290; Arslan, Ahmet Turan, "Ezherî, Hâlid b. Abdillâh", *DİA*, 1995, XII, 64-65.

⁴⁸⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lâmi'a li-Ehli'l-Karni's-Tâsi'a*, Beyrut, VI, 5; İbn 'Îmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, Beyrut, 1986, X, 229; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire, 1995, s. 292.

5. SONUÇ

Arap dilinin grameriyle ilgili ilk çalışmalar İslamiyetle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu anlamda gramer çalışmalarını başlatan temel etmenlerin başında hiç şüphesiz Kur'an'ın doğru okunması vardır. Arapların yabancı milletlerle irtibat haline geçmesi, arap olmayan milletlerin Müslüman olması sonucu Arapça öğrenmeye meyletmeleri ile birlikte ortaya çıkan lahn (hatalı telaffuz) olayları da gramer çalışmalarının başlamasına sebep olan etkenlerdendir. Tüm bu sebepler gramer çalışmalarının başlamasına zemin hazırlamıştır. Arap grameriyle ilgili ilk çalışmalar, Hz. Ali'nin yönlendirmesiyle Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 67/686) tarafından başlatıldığı rivayet edilmektedir. Ebu'l-Esved'in başlangıç mahiyetinde olan çalışması, Basra'da yetişen İbn Ebî İshâk (ö. 117/735), 'Îsâ b. 'Umer es-Sekâfî (ö. 149/766), 'Amr b. Â'lâ (ö. 154/770) ile daha sistemli hale getirilmiştir.

Basra'da başlayan bu çalışmalar başta Kûfe olmak üzere farklı şehirlerden öğrencilerin gelmesiyle dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Bu anlamda Bağdat Endülüs ve Mısır'da gramer faaliyetleri yapılmaya başlanmış ve burada yapılan faaliyetlerin her biri ekol olarak isimlendirilmiştir.

Mısır dil ekolü, Basra ve Kûfe dil ekollerinin etkisi altında çok kalmıştır. Çünkü Mısır'da gramer faaliyetlerini ilk başlatan isim olarak bilinen Vellâd et-Temîmî Basra'nın önde gelen dilcilerinden olan el-Halîl b. Ahmed'den ders alırken; yine Vellâd'la aynı dönemde yaşayan Mısır'daki dil faaliyetlerinin başlangıcında önemli rol oynayan Ebu'l-Hasan el-E'azz ise, Kûfe'nin önde gelen dilcilerinden birisi olan el-Kisâî'den ders almıştır. Mısır dil ekolü, Basra ve Kûfe ekolleri gibi köklü bir yapıya sahip değildir. Eklektik bir yapıya sahip olan Mısır dil ekolü, Basra ve Kûfe ekollerinin görüşleri arasından tercihlerde bulunmuş ve bu görüşleri geliştirerek yorumlamıştır. Bu ekole mensup dilciler daha çok gramer ilminin öğretilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu anlamda bakıldığı zaman İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn 'Akîl (ö. 769/1367), es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi Mısırlı dilcilerin eserlerinin medreselerde yıllarca ders kitabı olarak okutulduğunu görmekteyiz.

Mısır coğrafi konumu itibarıyla, ilim merkezlerine yakın olması, batıdan doğuya ilim için gelen insanlara bir köprü işlevi görmüştür. Mısırlı dilciler vesilesiyle gramer ilmi dünyanın farklı yerlerine yayılmıştır. Özellikle Endülüs'ten gelen talebeler Mısırlı dilcilerden dersler alarak bu ilmi batıya taşımışlardır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, D., 2015, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara.
- ALTIKULAÇ, T., 2009, “Sehâvî, Alemuddin”, *DİA*, İstanbul, XXXVI, 311-313.
- ARSLAN, A.T., 1995, “Ezherî, Hâlid b. Abdillâh”, *DİA*, İstanbul, XII, 64-65.
- BAĞDATLI, İ.P., 1951, *Hedîyyetu'l-‘Arifîn fî-Esmâi'l-Müellifîn ve ▼sâri'l-Musannifîn*, Beyrut, IVc.
- BAKIRCI, S.-DEMİRAYAK, K., 2001, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum, 216s.
- BENLİ, M. S., 1999, “İbn Akîl”, *DİA*, İstanbul, XIX, 300-301.
- BULUT, A., 2008, *Nahiv Terimlerinin Ortaya Çıkış Süreci*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. VIII, S. 2, 89-104.
- ÇELEBİ, K., 1941, *Keşfu'z-Zunûn*, Bağdat, IIc.
- ÇELEBİ, M., 1999, “İbn Bâbeşâz”, *DİA*, İstanbul, XIX, 343-344.
- ÇETİN, N. M., 1991, “Arap” (Yazı, Dil, Edebiyat), *DİA*, İstanbul, , III, 276-309.
- DAYF, Ş., 1968, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kâhire, 378s.
- DEMİR, R., 2008, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (Yayınlanmamış).
- DEMİR, İ., 2002, *İbn Mu' tî, Eserleri ve Nahve Getirdiği Yenilikler*, AÜİFD, S. 17, 193-216.
- _____, 2015, *İbn Mu' tî'nin Kitabı'l-Fusûl fî'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhad*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, S. 3, 16-35.
- _____, 2015, *İbn Mu' tî'nin Nahve Dair Görüş ve Tercihleri*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, S. 4, 1-14.
- DEMİRAYAK, K.-ÇÖĞENLİ, M.S., 2000, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 335s.
- DURMUŞ, İ., 1999, “İbn Berrî”, *DİA*, İstanbul, XIX, 372-374.
- _____, 2002 “Kurâ'un-Neml”, *DİA*, İstanbul, XXVI, 561.
- _____, 2006, “Müberra”, *DİA*, İstanbul, XXXI, 432-434.
- _____, 2006, “Nahiv”, *DİA*, İstanbul, XXXII, 300-306.
- EBÛ DÂVÛD, tsz., *Sünen*, Beyrut, IVc.
- ed-DELCÎ, Şihâbuddîn, 1904, *el-Felâket ve'l-Meflûkûn*, Mısır.
- el-AFGÂNÎ, Sâid, tsz., *Min Târihi'n-Nahv*, Beyrut.
- el-‘ASKALÂNÎ, İbn Hacer, 1972, *ed-Dureru'l-Kâmine fî E' yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Meclisu Dâiretu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, VIc.
- _____, 1991, *el-İsâbe fî-Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut, VIIc.
- el-BEYYÛMÎ, Muhammed Receb, 1980, *el-Edebu'l-Endelûsî*, Riyad.
- el-CEVHERÎ, İsmâ'îl b. Hammâd, 1987, *es-Sihâh Tâcul'l-Luğa ve Sihâhu'l-‘Arabiyye*, tah. Ahmed ‘Abdulgafûr ‘Attâr, Beyrut, VIc.
- el-CUMAHÎ, İbn Sellâm, tsz., *Tabakâtu Fuhûli's-Şu' arâ*, tah. Mahmûd Muhammed Şâkir, Cidde, IIc.
- el-CÛRCÂNÎ, 1983, eş-Şerif, *et-Ta' rifât*, Beyrut.
- el-HADÎSÎ, Hadîce, 2001, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Ürdün, 386s.
- el-HAFÂCÎ, İbn Sinan, 1982, *Sırru'l-Fesâha*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-HAMEVÎ, Yâkut, 1993, *Mu' cemu'l-Udebâ*, tah. İhsân ‘Abbâs, Beyrut, VIIc.
- el-KİFTÎ, Cemâluddîn ‘Ali b. Yûsuf, 1982, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, IVc.
- el-KUREŞÎ, Abdulkâdir b. Muhammed, tsz., *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî-Tabakâti'l-Hanefiyye*, Karaçi, IIc.

- el-LUGAVÎ, Ebû Tayyib, tsz. *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, Kâhire.
- en-NEHHÂS, Ebû Ca'fer, 2000, *İ' rabu'l-Kur'ân*, Beyrut, Vc.
- _____, 1965, *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv*, tah. Kûrkis Avvâd, Bağdat.
- _____, 1988, *Me' âni'l-Kur'ân*, tah. Muhammed 'Ali es-Sâbûnî, Mekke, VIc.
- er-RADÎ, Muhammed Hasan, 1996, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, Bingâzî, IVc.
- ERDİM, E., 2014, *İbni Hişâm'ın Arap Grameri Açısından Sorunlu Gibi Gözüken Kuran Kıraatlerine Yaptığı Dilsel Yorumlar*, Electronic Turkish Studies, 9.6, 309-318.
- ERGİN, M. C., 2003, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. V, S. 1, 39-66.
- _____, 2005, *Arap Nahvinin Doğuşu*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VII, S. II, Diyarbakır, 111-141.
- EROĞLU, M., 2006, "Nehhâs", *DİA*, İstanbul, , XXXII, 542-543.
- es-SAFEDÎ, Halil b. Aybek, 2000, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, tah. Ahmed el-Arnâût ve Turkî Mustafa, Beyrut, XXIXc.
- es-SEHÂVÎ, Muhammed b. 'Abdurrahmân, tsz., ed-Dav'ul-Lâmi' li-Ehli'l-Karni's-Tâsi', Beyrut, VIc.
- es-SİNCİRCÎ, Mustafa 'Abdulazîz, 1985, *el-Mezâhibu'n-Nahviyye*, Cidde.
- es-SUYÛTÎ, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, 1965, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Lübnan, IIc.
- _____, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, 2006, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Dimeşk.
- _____, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, 1998, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ' ihâ*, tah. Fuâd 'Ali Mansûr, Beyrut, IIc.
- _____, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, 1998, *Hem'u'l-Hevâmi' fi-Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, tah. Ahmed Şemsu'd-dîn, Beyrut, IIIc.
- _____, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, 1967, *Husnu'l-Muhâdara fî-Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, IIc.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. 'Ali, tsz. *el-Bedru't-Tâli' bi-Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Beyrut, IIc.
- et-TANTÂVÎ, Muhammed, 1995, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kâhire.
- ez-ZEHEBÎ, Şemsuddîn, 1985, *Siyeri E' lâmi'n-Nübelâ'*, Müessesetü'r-Risâle, XXVc.
- ez-ZİRİKLÎ, Hayruddîn, 2002, *el-A' lam*, Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, VIIc.
- ez-ZUBEYDÎ, Ebû Muhammed b. el-Hasen, 1973, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire.
- GOLDZİHER, I., 1990, *Arap Dili Mektepleri*, çev.: Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 9, 329-344.
- GÜNEL, F., 2000, "İbnü'l-Katta' es-Sıkkî", *DİA*, İstanbul, , XXI, 105-106.
- GÜNEY, F., 2015, *Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kurân'ı*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. IV, S. 7, 156-176.
- GÜVEN, Ş., 2005, *Kuranın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge yayınları, İstanbul.
- HANBEL, Ahmed b., 2001, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, XLVc.
- HASSANOV, S., 2000, *İbni Hişâm'ın Arap Gramerindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 150s., (Yayımlanmamış).
- İBN CİNNÎ, Ebû'l-Feth 'Osman, tsz., *el-Hasâis*, tah. Muhammed 'Ali en-Neccâr, Beyrut, IIIc.
- İBN FÂRİS, tsz., *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luga*, Kâhire.
- İBN HALDUN, 2014, *Mukaddime*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul.
- İBN HALLİKÂN, Ahmed b. Muhammed, 1968, *Vefâyâtul A'yan*, tah. İhsân 'Abbâs, Beyrut, VIIc.

- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Yûsuf, 1985, *Muğni’l-Lebîb ‘an-Kutubi’l-E‘ârîb*, tah. Mâzin el-Mübârek-Muhammed ‘Ali Hamdullah, Dimeşk.
- _____, 1964, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ*, tah. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Kâhire.
- _____, 1984, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, tah. ‘Abdu’l-Ğânî ed-Dakar, Dimeşk.
- İBN ‘İMÂD ‘Abdu’l-Hayy, 1986, *Şezarâtu’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut, Xc.
- İBN MADÂ, 1979, *er-Raddu ‘ala’n-Nuhât*, Dâru’l-İ’tisâm.
- İBN MU‘TÎ, Yahyâ, 2010, *ed-Durretu’l-Elfiyye fî-‘İlmi’l-‘Arabîyye*, Kâhire.
- İBN NEDÎM, Muhammed b. İshâk, 1997, *el-Fihrist*, tah. İbrâhîm Ramazân, Beyrut.
- İBNU’L-CEZERÎ, Şemsu’d-dîn Ebû’l-Hayr, 1932, *Ğâyetu’n-Nihâye fî-Tabakâti’l-Kurra’*, Mektebetu İbn Teymiyye, IIIc.
- İBNU’L-ENBÂRÎ, Ebû’l-Berekât ‘Abdurrahman, tsz., *el-İnsâf fî Mesâili’l-Hilâf beyne’n-Nahviyyîne’l-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*, Dimeşk, IIc.
- _____, 1985, *Nüzhetü’l-Elibbâ*, tah. İbrâhîm es-Sâmerrâi Ürdün.
- İBNU’L-HÂCİB, 2010, *el-Kâfiye fî-İlmi’n-Nahv*, tah. Sâlih ‘Abdu’l-‘Azîm eş-Şâ’ir, Kâhire.
- KAHRAMAN, İ., 2011, *İbnu’l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, (Yayınlanmamış).
- KALLEK, C., 1999, “İbn Cemâ’a”, *DİA*, İstanbul, , XIX, 394-395.
- KARABELA, N., 2001, *Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler, c. III, S. 2, 257-264.
- KEHHÂLE, ‘Umer Rızâ, 1957, *Mu‘cemu’l-Müellifîn*, Dimeşk, IVc.
- KILIÇ, H., 2000, “İbnü’l-Hâcib”, *DİA*, İstanbul, , XXI, 55-58.
- KIZIKLI, S. Z., 2005, *Arap Grameri Ekolleri*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, (Yayınlanmamış).
- _____, 2008, *Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, EKEV Akademi Dergisi, , c. 7, S. 35, 197-212.
- KOÇAK, İ., 1988, “Ahfeş el-Asgar”, *DİA*, İstanbul, , I, 525.
- KURÂ‘UN-NEML, 1988, *el-Münecced fî’l-Luga*, Kâhire.
- MEKREM, Abdulâl Sâlim, 1990, *el-Medresetu’n-Nahviyye fî Mısır ve’s-Şâm fî’l-Karneyni’s-Sâbi’ ve’s-Sâmini mine’l-Hicreti*, Müessetu’r-Risâle.
- MUHTAR, Muhammed, 2008, *Târîhu’n-Nahvi’l-‘Arabî fî’l- Meşrik ve’l-Mağrib*, Beyrut.
- ÖZBALIKÇI, M.R., 2000, “İbnü’d-Demâmîni”, *DİA*, İstanbul, XXI, 10-11.
- ÖZDOĞAN, M. Akif, 2009, *Arap Belâgatinde Lafız ve Anlam*, Ukde Yayınları, K.maraş, 258s.
- ÖZEL, A., 2010, “Şümünî”, *DİA*, İstanbul, XXXIX, 261-262.
- ÖZKAN, H., 2010, “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul, XXXVIII, 188-198.
- SANCAK, Y., 1999, *İbn Hişâm el-Ensâri Hayatı Şahsiyeti Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme*, AÜİFD, S. 14, 201-218.
- ŞENSOY, S., 2010, “Süyûtî (Arap Dili ve Edebiyatı)”, *DİA*, İstanbul, , XXXVIII, 201-202.
- TAŞKÖPRÜZÂDE, tsz., *Miftâhu’s-Sa‘âde ve Misbâhu’s-Siyâde*, y.y.
- TEMEL, A., 2015, *Nehhâs’ın İ‘rabul Kur‘ân’ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kiraatlerin Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, , S. 1, c. XV, 77-105.
- TURAL, H., 1999, “İbn Ümmü Kâsım”, *DİA*, İstanbul, XX, 433-434.
- TÜLÜCÜ, S., 1994, *Celaiddin es-Suyûtî ve Hayatı*, Diyanet İlmi Dergi, c. XXX, S. 2, 3-18.

- TÜRKMEN M., 1989, *İbni Hâcib*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 3, 333-346.
- YANIK, N. H., 1999, “İbn Mu’ti”, *DİA*, İstanbul, XX, 213-214.
- YILMAZ, İ., 1997, *İbnu’l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi*, AÜİFD, S. 13, 469-492.
- YÜKSEL, A., 2003, *İbnu’l-Hâcib ve Risale fi’l-‘Aşr’ı*, Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, c. III, S. 10, 145-154.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı

: Hüseyin ERSÖNMEZ

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi

: 2013-İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi

: 2016-KSÜ SBE Temel İslam Bilimleri

Bildiği Yabancı Diller

: Arapça

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar

:İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler
Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Araştırma
Görevlisi.(2015- devam ediyor.)

İletişim

E-Posta Adresi

: hersonmez46@gmail.com